

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Bøger og bogbindere
i Odense før 1694

Holger Rasmussen

Bøger og bogbindere
i Odense før 1694

M E D E N
E F T E R S K R I F T A F
I B H Ø J K L I N T
O M
C A R L N I E L S E N S B O G B I N D E R I
O G P R O T O K O L F A B R I K A / S
I A N L E D N I N G A F
F I R M A E T S
7 5 - Å R S B E S T A E N

1959

Indhold

BØGER OG BOGBINDERE

I ODENSE FØR 1694

Forord	7
Baggrunden	9
Bøger og bogsamlinger	15
Bogbindere i Odense	37
Bogbindernes sociale position	47
Boghandel og bogførere i Odense	77
Bogbinderi og bogbind	91
Bevissteder	98

DATA OG SMÅTRÆK

Nogle dagbogsblade	101
En ung mand starter	109
Fremgangens år	117

Forord

DET her fremlagte arbejdes begrænsning til år 1694 har flere grunde. For det første betegner det nævnte år en afgørende milepæl i de odenseanske bogbinderes historie, idet de da organiseres i et lav. Fra da af er lavets dokumenter den vigtigste kilde, historikeren må søge til, mens han for tiden forud må stykke sine beviser sammen fra mange forskellige hold. For det andet har tiden været meget knap for udarbejdelsen. Det skønnedes da vigtigere at kunne gennemarbejde en kortere periode udførligt og bringe nye oplysninger frem end at bringe velkendt materiale til torvs i ny ikklædning. Læseren får dømme om, hvorvidt det er lykkedes.

Mere tid til fordybelse i stoffet og gennemgang af flere arkivalier ville have kunnet tilføre fremstillingen større sikkerhed og flere enkeltheder. Alligevel er det mit håb at have ydet et bidrag til større forståelse af bogbinderstandens kår og virke i Odense i den tid, hvor den endnu ikke havde organiseret sig.

Odense, 1. juli 1959.

H. R.

Baggrunden

I DET danske håndværks historie indtager København en dominerende plads. Mange håndværk fandtes kun her, og om flere endnu gjaldt det, at kun i hovedstaden var de lavsmæssigt organiseret. Det holder også stik for bogbinderfagets vedkommende. Ikke alene de danske bogbindere, men også de norske måtte tilslutte sig det københavnske lav. Ene Odense var en undtagelse. Her dannede byens bogbindermestre i 1694 et lav, der blev anerkendt som selvstændigt. Man spørger sig selv, hvilke faktorer fandtes, der gjorde dette muligt, og man kunne ønske at vide, hvordan forholdene var, før lavet blev en realitet.

Nogle af årsagerne må søges i byen selv. I en tid, hvor al litterær dannelse var knyttet til kirken, måtte Odense få en betydelig stilling ved sine mange gejstlige institutioner, hvis betydning øgedes ved at være vogtere for den første danske helgens levninger og kult. Ved benediktinermunkenes skildring af kong Knuds drab i St. Albans kirke 1086 og ved deres arbejde for at få ham helgenkåret, blev to betydelige værker skabt i byen. Det første af dem, den ældste legende om Knud den Hellige, blev skrevet af en unavngiven angelsaksisk klerk o. år 1100, og det er det første historiske skrift, der vides forfattet i Norden. Et kvart århundrede senere forfattede Ælnoth, ligeledes i Odense, sit bekendte skrift om samme konge, der er et af de vigtigste middelalderlige kildekrifter til dansk historie.

Begge de nævnte skrifter var udgået fra benediktinerklosterets medlemmer. Ordenen havde betydet overordentligt meget for bogkulturens udvikling, men var allerede fra midten af 1100 årene begyndt at gå i forfald. Kun St. Knuds kloster i Odense og Skovkloster ved Næstved hævdede gennem hele middelalderen deres stilling som

kulturcentre og fik efter klosterreformen i 1400 årene en ny opblomstring. Blandt de fåtallige bevarede håndskrifter fra Danmarks middelalder hidrører da også et par fra den fynske stiftstad; fra det gamle benediktinerkloster, der fungerede som domkirkens kapitel, således den såkaldte Odensebog, en brevbog affattet o. 1470, fra et af byens franciskanerklostre et stort pergamenthåndskrift, der bl. a. indeholder et uddrag af Saxos værk og Jyske Krønike, og endelig det såkaldte Odense-håndskrift, der har teksten til Jyske lov på dansk og latin samt en række tillæg, bl. a. privilegier og kongebreve vedrørende Odense. Det statelige håndskrift på pergament er skrevet 1496 af en dominikanermunk og udsmykket med farvelagte monogrammer og initialer.

Odenses centrale beliggenhed i riget har heller ikke været uden betydning for dens kulturelle stilling; den verdslige øvrighed benyttede byen som samlingssted således i 1375, hvor drøftelserne af kongevalget fandt sted her, og i 1387 ved hyldningen af dronning Margrethe. Nærest og længst kontakt med byen havde kong Hans og hans dronning Christine til gavn for kunst og håndværk, delvis direkte inspireret af det høje par. Som eksempler kan blot nævnes Claus Bergs altertavle, der udførtes til Gråbrødre kirke efter dronningens ønske og for hendes midler og opstilledes her i 1521, eller herr Michaels digtning til jomfru Mariæ pris, direkte inspireret af det nystiftede Mariæ Psalters Broderskab i 1496 og opmuntret til sin digtergerning af dronningen. Håndværk, kunst og litteratur fremmedes derved og trak betydelige mænd til byen.

Som Nordens ældste bog var blevet til i Odense, blev byen også hjemsted for den ældste trykte bog. 1482 indkaldte biskop Karl Rønnov en af Lübecks bogtrykkere. Johann Snell, for at trykke en bønnebog for stiftet. Han fik værksted i byens St. Hans kloster og udførte her i årets

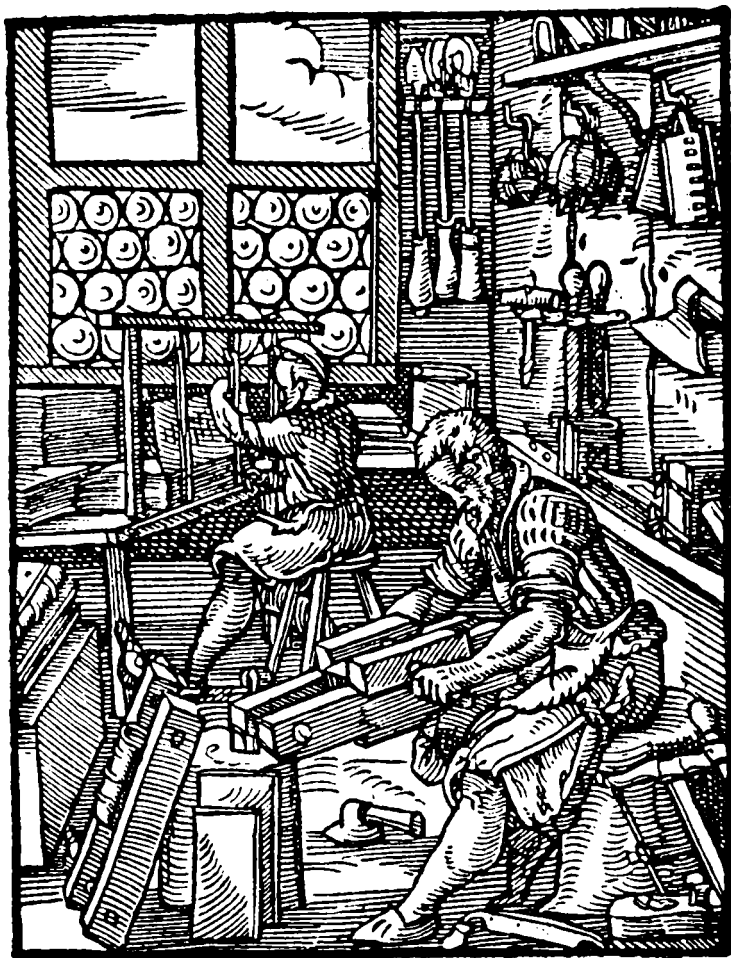
løb ikke alene det af bispem bestilte „Breviarium Ottonense“, men også en lille bog om tyrkernes belejring af Rhodos. Omend biskoppen har vist initiativ i denne sag, var han dog ikke nogen betydelig personlighed. Denne karakteristik passer snarere på hans nærmeste stedfortræder, provst og kannik Hans Urne, der synes at have været stiftets egentlige styrer. Om hans litterære interesser vidner det testamente, der oprettedes i hans dødsår 1503, hvorved han fordelte sit gods til institutioner og personer. Af størst interesse i denne forbindelse er bestemmelserne om hans bøger, bl. a. også derved, at det er det eneste vidnesbyrd, vi har om middelalderlige bogsamlinger i Odense.

Ved testamentet fik Frue kirke, hvor han havde udvalgt sig begravelsesplads, en ny messebog og en ny gradual til en værdi af intet mindre end 64 mk., St. Albani kirke en ny gradual, Gråbrødre kloster en bog, „som dennem tjene kan for messer og gudstjeneste“, Prædikebrødre kloster en bog „hedder Cronica cum figuris“. En række slægtinge blev betænkt med bønnebøger og krøniker, men hovedmassen af hans bøger, de juridiske, filosofiske og theologiske, tilfaldt hans lærde broder, den senere biskop Lage Urne. Mest bemærkelsesværdigt er det dog, at han bortskænker til „fattige Peblinge i denne Bye 2 hundrede Bøger som Donather, Regulas, Facenus, tres Partes Alexandri udi octava, hvilke Bøger som nylig sat er. Item fattige Prestemend 5 Diurnalia, at de skulle bede godt for min Siel. Item giffuer ieg till fattige Kirker 30 Haandbøger. . .“ Det fremgår af et senere forlig mellem hans bo og bogtrykkeren Simon Brandis, at disse bøger – ialtfald delvis – er blevet trykt på hans egen foranledning og bekostning, og testamentets bestemmelser vidner jo unægteligt om, at odenseprovsten ikke blot selv har søgt boglig viden, men haft glæde ved at kunne delagtiggøre andre i den.

De urolige tider under Grevens fejde og reformationens indførelse bragte omvæltninger i mangt og meget på Fyn og i Odense, men det rokkede ikke ved byens førende kulturelle stilling. Klostrene forsvandt eller omdannedes, skolerne ved de forskellige kirker sloges sammen til een, og betød end de første vanskelige overgangsår efter reformationen en nedgang i præsternes dannelse, så lykkedes det dog at knytte betydelige folk til de gejstlige embeder og til skolen i Odense. I det følgende afsnit skal vi høre om den betydning, det nyoprettede embede som læsemester ved latinskolen kom til at udøve. For opretholdelsen af byens kulturelle standard betød det meget, at den verdslige centralmagt begunstigede byen og oftere henlagde vigtige regerings handlinger hertil. Odense var også et vigtigt samlingssted for adelen, der ejede mange købstadsgårde og årligt afholdt et landemøde i byen. Og byens egne borgere skabte det økonomiske grundlag ved handel og håndværk.

Byens lærde stand udvidedes i begyndelsen af 1600 årene ved oprettelsen af et gymnasium, der var tænkt som et overgangsled mellem latinskole og universitetet. Planen hertil, som Holger Rosenkrantz „den lærde“ gennem sin deltagelse i statsrådet, havde haft en væsentlig indflydelse på, var tænkt sat i værk ved alle stiftstæderne. Befalingen herom udgik 1619, og en del gymnasier kom virkelig også i gang for snart efter at gå ind igen. Ene gymnasiet i Odense holdt sig nogenlunde gennem to århundreder, og det skyldtes ene og alene, at interesserede folk på øen ofrede af deres midler til underhold for gymnasiasterne i studietiden. Blandt bidragyderne var såvel odenseborgere som repræsentanter for den fynske adel. Holger Rosenkrantz selv, der på dette tidspunkt var kgl. lensmand på Fyn, først Dalumkloster senere Odensegård, gav 1000 rdlr., men ikke nok hermed; han var også virksom ved

Tysk bogbinderværksted fra midten af 1500'erne. Illustration fra Jost Amman's „Stände und Handwerker“, Frankfurt a. M. 1568.

opbygningen af gymnasiets undervisning gennem råd og hjælp til de folk, der var udset til at udarbejde lærebøger eller fungere som lærere, professorer, ved gymnasiets. Flere af disse var nært knyttet til ham. Det gælder Fyns biskop Hans Mikkelsen, der var udset til gymnasiets inspector, og

Baggrunden

det gælder gymnasiets rektor Knud Richardsen og dets konrektor, den lærde orientalist, Svend Pedersen.

Således er da den snævrere lokale baggrund for det opstillede problem, farvet af den videre europæiske, hvor de to nyskabelser: reformationen og bogtrykkerkunsten udgør de markante træk. Reformationsbevægelsen havde taget den nye teknik i sin tjeneste, og resultatet var blevet en strøm af flyveskrifter og piecer. Det medførte en hidtil ukendt demokratisering af bogen; den blev tilgængelig og opnåelig for menigmand både ved at være overkommelig i pris og ved at være trykt i et sprog, som kunne forstås også af ustuderede. Og bogtrykkerkunsten betød ikke blot større fart i bogproduktionen, men også en nyorganisering af boghandelen gennem bogførere og endelig en mærkepæl i bogbindets historie. Først med bogtrykkerkunstens udbredelse udvikler bogindbindingen sig til et fag med sin særlige organisation.

Bøger og bogsamlinger

HVILKET behov var der da for at eje og læse bøger i den danske befolkning i den her skildrede periode? Svaret herpå vil give os baggrunden for bogbindernes eksistensmuligheder, for de var – som senere skal vises – ikke blot bogbindere, men også boghandlere. Fortrinsvis vil oplysningerne blive hentet fra Fyn, omend nu og da andet dansk materiale vil blive inddraget i skildringen.

Indtil reformationen var behovet for bøger næsten kun til stede hos gejstligheden. Københavns universitet, der var blevet grundlagt 1479, fungerede indtil bruddet med pavekirken så godt som udelukkende som præsteskolet, men den øgede civile administration krævede en verdslig universitetsuddannelse, og endnu større behov for bogproduktion og læselyst vakttes ved reformationsrøret og renæssancen, hvor folkesprogene trængte frem på latinens bekostning. En mægtig hjælp til at imødekomme behovet for skrifter og bøger betød bogtrykkerkunsten. Litterære værker af enhver art kunne nu mangfoldiggøres og spredes ganske anderledes hurtigt og med mindre bekostning end tidligere.

Gejstlighedens enkelte medlemmer og gejstlige institutioner som kirker og skoler måtte nødvendigvis være faste aftagere af bøger. Men kravet til boglige hjælpemidler var ringe, som det fremgår af Peder Palladius' ord til menighederne: „Kirkeværgerne skulle købe til sognepræstens og sognedegnens behov bøger, og de skulle hedde kirkebøger, som kirken ejer, og indskrives i stolen og bæres frem altid på regnskab. Det er ikke mange, og ere fordi snart købte, og når I blot have dem een gang, så behøve I aldrig at købe flere. Provsten kan give eder tilkende af kgl. majestæts ordinansbog, hvilke de ere: Bibel, postil o. s. v. og

ere gerne tilfals i Roskilde om påske marked. Des bedre bøger I holde til kirken, des rigeligere få I Guds ord at høre, og hvad I så får for kirketjenere, blive dog bøgerne altid til kirken som andet kirkens inventarium“.

I bedste fald bestod kirkernes bogsamling af en bibel, salmebog, postille, ordinans, ritualbog og katekismus, men selv disse få bøger kunne det knibe at få anskaffet. For Fyns vedkommende har vi en mulighed for at konstatere, hvordan forholdene var i så henseende i slutningen af 1500 årene, idet biskop Jacob Madsen, der tiltrådte sit embede 1588, under sin omrejse til kirkerne noterede, hvad der fandtes af inventar og her også gjorde opmærksom på, om kirkens bestand af bøger var fuldtallig. Mange steder kunne han vel notere: „Alle bøger“, men ofte måtte han fastslå, at flere eller færre manglede. 1589 20.3. således for Ørbæks vedkommende: „feiler salmebogen, lidelses-historien og ordinantsen“. Andre steder var bøgerne dårlig holdte; det gælder Stubberup, hvor der fandtes „3 per-cements bøger forderffuit oc skorne meget aff“. For hele Bjerge herred med Hindsholm opstiller bispen i 1589 en manco-liste, der er så oplysende, at den skal gengives her.

- Kerteminde:* M. Hans Thomszens psalmebog, Passional (d. e. Lidelses-historie).
- Distrup:* M. Hans Thomszens psalmebog. Ordinantzen, Luthers lille katekismus.
- Mosing:* Passional.
- Dalby:* Ordinantzen, Passional, Luthers lille katekismus.
- Stubdrop:* lige saa oc Alterbogen lige saa.
- Wiby:* Passional, Ordinantzen.
- Rynkeby:* Ordinantzen.
- Reffning:* Passional, Ordinantzen, Alterbogen eller Manualt. Luthers katekismus.
- Kølstrup:* Luthers lille katekismus.
- Agedrup:* Passional, Ordinantzen, Luthers katekismus.
- Birkinde:* Bibelen.
- Monckebo:* Luthers katekismus.

Selv om manglerne flere steder er betydelige nok – bl. a. måtte det at skulle savne selve bibelen være føleligt, og Birkinde er ikke det eneste sted, hvor det sker – var det dog intetsteds så katastrofalt som i Ejby kirke i Vendsherred, hvor bispemesteren samme år i oktober noterer: „NB. Feiler alle bøger til kirken; en part var der, er bort staaet“. Bl. a. for at forhindre tyveri, men også for at læselystne personer som præsterne selv ikke skulle fjerne bøgerne fra kirken, var bøgerne ved jernlænker smedede fast til alteret eller til degnestolen. For at skaffe menighederne nye bibler måtte regeringen i 1569 afse lidt af kirkernes indtægter dertil – men pengene skulle rigtignok også bruges til at forfærdige nye, mere forsvarlige jernlænker til at tøjre bøgerne med.

Når det stod således til med selve kirkens bøger, kan præsterne ikke have besiddet mange, om overhovedet nogen. Det turde være en ren undtagelse, at sognepræsten i Ørsted kunne forære bispemesteren Titus Livius' historie i folio („jeg havde hverken bedt derom eller ønsket den“), men han havde også i 12 år været hører ved Odense skole og kapellan ved St. Alban og altså en lærd mand i forhold til sine embedsbrødre i de øvrige fynske landsbysogne. Ville man finde litterær dannelse ud over den mest nødtørftige, måtte man søge den i stiftstaden, hvor der ved domkirken var blevet ansat læsemestre eller lektorer, som havde til opgave at holde offentlige latinske forelæsninger over den hellige skrift „for kanniker, skoledegne, forstandige borgere og andre, som did ville søge“. Blandt disse læsemestre var flere betydelige folk, der endog var produktive som forfattere. Det gælder således den i Odense fødte Jørgen Simensen, der virkede i embedet i 1560erne og 70erne, og derefter fra 1577 blev provst over Odense by og herred og oftere fungerede som biskoppens vikar. Han fik nu mulighed for at udnytte sine evner som skribent og sattes

i gang dermed ved en pestlignende sygdom, der rasede flere steder på Fyn og i Odense holdt ved i et par år med det resultat, at „udi den onde og bedrøvelige Pestilensens Tid, hvilken her udi Byen bortrykte af dette forgjængelige Liv paa to Aars Tid mere end 1300 Mennesker, baade unge og gamle“, som han selv skriver i tilegnelsen til Odense øvrighed og menige borgere af sin første bog. Den har netop sygdommen som udgangspunkt, som titlen angiver:

Nogle Prædicken om Pestilentzis straff och Kranckhed / med Paamin-
delse om hendis Aarsager / och Vnderuisning / huorledis Christne
Folck sig der hoss mod Gud oc dennem selffuer forhandle oc skicke
skulle / Kbh. 1586.

Hans to næste bøger er ligeledes udkommet i 1586 og som den første trykt hos Mads Vingaard i København. Også de har pesten som baggrund, som det direkte fremgår af titlen til nr. 2:

Dauids 91. Psalme: huilcken Guds Børn dagligen och allermest i Pesti-
lentsis tijd / skulle læse oc bruge som en Himmelske Præsueratiua oc
Lægedom mod alle slags Sielens och Legemens vaade oc farer / wdi
disse Sex Effterfølgendis Predicken forklaret aff Jørgen Simenssen /
Sognepræst til S. Alban i Odense / Kbh. 1586.

Bogen er tilegnet jomfru Anne Valckendorp, mens den følgende bog fra 1586 er tilegnet Axel Brahe til Elved, kgl. majs befalingsmand over Næsbyhoved og Rugård. En sådan nær kontakt mellem den lærde stand og adelen, som disse tilegnelser er vidnesbyrd om, har vi mange eksempler på. Den gamle danske adel talte i sine rækker mange betydelige personligheder, der havde åndelige interesser. Blandt vort åndslivs aktive af adelig herkomst vil det være nok at nævne navne som Tyge Brahe, Arild Huitfeldt og Holger Rosenkrantz „den lærde“. Vi skal senere se, hvordan den lærde interesse i adelens kredse førte til grundlæggelsen af det værdifulde og højst interessante adelsbibliotek, som under navn af Karen Brahes

Nederlandsk bogbinderværksted fra o. 1700. Der arbejdes med hestelade og hammer på slåsten. Kobberstik af Christoph Weigel, 1698.

bibliotek endnu findes i Odense. Indtil videre vil vi nøjes med at konstatere forbindelsen mellem de to stænder og den boglige interesse i adelens kreds, der bl. a. gav sig udtryk i, at man forærede hinanden bøger. Således skriver Oluf Mouritzen Krognos 1571 30.6. til Birgitte Gjøe: . . . . och sende y migh enn bogh med same ether schriiffuelse, for huilckenn iegh paa deth wennligeste betacker ether, och erenn migh som gud kierer ennd nogith anddit, y kunde haffue senndth migh, tij iegh hafwer lest enn hell hob wdj enn . . . .“

Bogen med tilegnelsen til Axel Brahe var også en prædikensamling, men Jørgen Simsensens øvrige litterære produktion er ulige interessantere og viser ham som en folkelig skribent af ikke ringe format. Det drejer sig om ialt tre værker alle fra 1587, hvoraf det første er:

En Trøstescrifft / Vddragen aff Guds Ord oc lærde Mænds Bøger: Hvorledes Christne Menniske skulle fortrøste sig wdi deris Næste oc kiereste Venners Død / Tilsammen skreffuen aff Jørgen Simnsen / Sogneprest til S. Alban i Otthense / Kbh. 1587.

Skriftet er tilegnet Morten Skinkel til Østrup og hans søstre, jomfruerne Ciile, Karine, Anne, Abel, Mette og Hildeborg. Om forfatterens forbindelse med denne slægt har vi et morsomt bevis, idet hans tre prædikensamlinger fra 1586, elegant indbundet i eet bind i fint, hvidt pergament med guldforsiringer, endnu findes med hans egenhændige tilegnelse på forsatsbladet:

Erlig oc velbyrdig Jomfru Ciile Schinkel / myn gunstige Jomfru oc g[ode wen] till tacknemmelighed for mange welgierninger / Oc et lycksaligt Nytaar / Jørgen Symenssen.

Jørgen Simsensens andet skrift fra 1587 er interessant ved at indeholde oplysninger om de ulykker, som ukyndige jordemødres slette behandling af barselkvinder på den tid ofte forårsagede. Det havde altså et rent praktisk, folkeopdragende formål ligesom hans sidste skrift. Titlen på det første af dem er:

Tuende Tractater: Den Første er en Trøste Scrifft for Fruchtsommelige Quinder oc Barselquinder / Den Anden er en Vnderuisning for Fostre Moder effter Kong. Maiett. Ordinantze / Kbh. 1587.

Det sidste skrift endelig handler om børneopdragelsen og er tilegnet Niels Friis til Hesselager og fru Vibeke Gyldenstjerne. Titlen lyder:

Pædagogica / Det er En kort och enfoldig Vnderuisning Om vnge Børns optuctelse / Vddragen af Guds ord oc Lærde Mends Bøger / Kbh. 1587.

Vi har opholdt os så længe ved Jørgen Simensens liv og litterære arbejder, fordi det på udmærket måde oplyser om Odenses stilling i bogmæssig og litterær henseende i tiden efter reformationen. Bøger blev skrevet og blev læst i byen, selv om de måtte trykkes andet steds. Først med Thomas Kingos kg. bevilling af 1682 på indretningen af et bogtrykkeri, fik man mulighed for i selve byen at udføre alle processer i en bogs tilblivelse.

Andre virksomme forfattere kunne nævnes ved siden af Jørgen Simensen. Hans efterfølger som læsemester, Hans Lang, der var født i Assens, havde historiske interesser, der bl. a. bragte ham i kontakt med den yngre Hamsfort, til hvis samlinger af historiske efterretninger han bidrog. Men hans betydeligste arbejde er dog en regnebog, der må betegnes som meget betydelig for sin tid. Den er til-egnet kansleren Niels Kaas, og dens omstændelige titel lyder:

En ny Regnekonstis Bog / baade paa Linier oc met Siphre / vdi helt oc brødet Tal / met skøne nyttige Regle og Exempler / aff atskillige Latinske Tydske oc Danske Regnebøger vddragen oc tilsammen screffuen, oc lempet efter denne Tids Mynt, Maader / Maal oc Vect her vdi Danmarck / ved Hans Lang, Lector vdi Odense / Kbh. 1576.

Også Hans Langs efterfølger, den odenseanske håndværkersøn Jakob Jakobsen Wolf, må regnes blandt de betydelige gejstlige, der har virket ved St. Knud. Efter et længere ophold i kansleren Niels Kaas' hus fik han ansættelse i Oslo for 1594 at vende tilbage til fødebyen. Her avancerede han i 1602 til provst i Odense by og herred og dermed til bispens stedfortræder. Allerede tidligt gjorde han sig bemærket som latinsk skribent, og i Oslo fik han

det ærefulde hverv ved kong Frederik II's død at mindes ham på selve begravelsesdagen 1588 5.6. Det skete ved en latinsk tale („Cenotaphium Illustrissimo Principe ac Domino, Domino Friderico II . . .“), der samme år udkom på tryk i Rostock. Han må være sluppet heldigt fra dette officielle hverv, for da den skotske konge Jacob 6. året efter holdt bryllup i Oslo med Frederik 2.s datter Anna, tilkom det Wolf at lykønske det høje par på latinske vers („Carmen in nuptias Illustrissimi et Potentissimi Principis et Domini, Dn. Jacobi VI Scotiæ Regis, et Sereniss. Heroïnæ Annæ . . .“), der kom i trykken året efter i København. Fra oslotiden stammer også to små 5-akts skolekomedier på latin med stof fra det romerske heltedigt Æneiden. De var først og fremmest beregnet som øvelsesstykker for skoledisciplene. Bogen, der udkom i København 1591, var tilegnet Christian 4.

Slet så produktiv som forfatter var Wolf ikke i Odense. Hans embedsførelse har vel taget meget af hans tid, især da han ved gymnasiets oprettelse 1621–23 blev udnævnt til professor i teologi og hebræisk sprog ved siden af sit provstekald. Men inden da havde han nået at skrive et værk på modersmålet, der kan betragtes som et bibelsk sidestykke til den danske rimkrønike, hvor forfatteren lader patriarker, dommere, konger o. s. v. selv fortælle deres historie. Det er:

Jødekrønike / tilsammen skreffuen aff den hellige Scrifft oc Josepho. oc vdi Rim korteligen befattit aff Jacob Jacobsson / Læsemester vdi Othensse / Kbh. 1603.

Læsemesterembedet forsvandt med gymnasiets oprettelse, og om denne institution samledes i den følgende tid en række betydelige personligheder, hvoraf kan nævnes mag. Svend Pedersen, flere medlemmer af slægten Birchero, Elias Naur og Laurits Luja. Flere af disse har haft

betydelige bogsamlinger, som ikke nærmere kendes, da de ikke er optaget i skifteprotokollerne på anden måde end rent summarisk, vel sagtens fordi de har været for omfattende. Således nævnes i skiftet efter mag. Jacob Jacobsen Wolf, fordmum lektor i Odense (1643 14.12.), hvis samlede formueopgørelse beløber sig til 15.883 dlr., at bøgerne efter vurderingen når op på 132 dlr. 22 sk., men bøgerne selv nævnes ikke. Til at rumme samlingen har han haft boghylder, der vurderes til 3 mk. Konrektor, mag. Ludvig Hansens samlede bo opgøres i skiftet 1653 28.6. til 13.017 dlr. og heraf udgør hans „liberi“ ikke mindre end 750 dlr., men heller ikke her nævnes de enkelte værker. Apotekerne i Odense indtog en betydningsfuld stilling; ofte forbandt de hermed virksomheden som læge. Det gælder således dr. Christopher Schultz, der ved sin død efterlod sig en betydelig formue. Opgjort i skiftet 1650 2.4. til ialt 28.515 dlr., hvoraf bøgerne vurderedes til 200 sldr. Da hans enke to år efter døde, blev hendes bo i skiftet 1652 8.12. vurderet til 27.559 dlr. Også hun havde en bogsamling, der i modsætning til mandens anføres værk for værk. Tilsammen vurderedes hendes bøger til 31 dlr. 2 mk. 2 sk., og disse bøger har vel haft deres plads i det bogskab „på Hans Mulles kammer“, der ansættes til 1½ mk. Herforuden fandtes endnu dr. Schultz' „liberi“, der påny „registreres og agtes“ for 277 dlr. 8 sk. Nogle år forud var der sket skifte efter Johannis Crumb, „tilforne till holdendis paa dett Gamle Apotek her i byen og der sstds. afgaaet ved døden“ (1644 25.4.). Skiftet udgøres først og fremmest af klæder af fint, tildels kostbart præg, samt af bøger, hvoraf findes en komplet fortegnelse. Bøgerne opgøres i værdi til 193 sldr. 3 mk. 10 sk. og består af ialt 255 bogværker. Sammenholder man hans bogfortegnelse og vurderingssum med det lidt senere skifte efter mag. Ludvig Hansen, tør det sluttes, at konrektoren har besiddet et

meget omfattende bibliotek. Det skal bemærkes, at vurderingsmændene i begge tilfælde er de samme, nemlig magistrerne Jacob Sperling og Jørgen Bertelsen.

Gennem de odenseanske skifteprotokoller har man en mulighed for at nå til en vis begrundet opfattelse af, hvad byens befolkning lå inde med af bøger udenfor de lærdes kreds, idet bogbestanden hos den ustuderede del af borgerskabet ikke var større, end at den kunne medtages i et normalt skifte. Der skal i det følgende gives nogle prøver på materialet. I nogle tilfælde forekommer der overhovedet ikke bøger i skifterne. Det kan skyldes, enten at vedkommende slet ingen bøger har haft, hvad måske nok er mindre tænkeligt, eftersom en salmebog eller bibel eller postil vel har hørt til hos enhver, der havde foden under eget bord, eller også at bøgerne er blevet unddraget skiftet ved forlods at være givet til nærmeste arving. Også i dag overdrages salmebøger, bibler o. l. ofte til familiemedlemmer, især hvis de indeholder personlige minder som navne eller slægtsnotitser.

Skifterne med bøger viser ret varierende forhold. Litterære interesser falder ikke altid sammen med velstand og social position. Oplysende er således det meget udførlige og rige skifte efter borgmester Otte Knudsen (Seebblad) 1633 19.12., hvor der af bøger blot nævnes: 1 gammell bibell (6 dlr.), 2 Dansche M: Pouls postiller samt 21 Adschillige smaa bøgger (8 dlr.). Et gennemgående træk ved alle bogsamlingerne, store som små, er deres religiøse karakter. Det mindst tænkelige udvalg findes i skiftet efter rådmand Hans Mikkelsens hustru, Anne (1653 12.1.), der trods den samlede formueopgørelse på 11.832 dlr. blot efterlader sig en stor bibel til 3 dlr. og en gammel dansk postille til 3 mk. Samme to bøger genfindes i håndværkerskiftet efter Maren Hans Starup Schreders (1653 19.4.), men her er boets samlede formue blot på 665 dlr.

Foruden de religiøse bøger, hvoraf der i den samlede skiftemængde optræder mange både store og små, både danske og tyske, findes oftere lov- og reskriptsamlinger. Det kunne være godt at vide, hvad man havde at holde sig til, hvis man kom ud for trætter eller tvistigheder. Desuden afspejles også ofte professionen i boerne. En særlig gruppe bøger, der heller ikke er ualmindelige, er ligprædikener, som man herhjemme havde begyndt at udgive i trykken o. 1570, og som især vandt frem fra o. 1600. Ligprædikenernes udstyr blev bestandig fornemmere og kostbarere, og mens de fra først af havde været forbeholdt adelen, kom borgerlige kredse efterhånden også med. Endelig er der de historiske værker både danske, tyske og latinske.

I et af de ældste skifter med bøger er næsten alle de nævnte grupper repræsenteret. Det er efter Hans Hansen Sverdfæiger (1629 25.9.), hvor flg. bøger anføres: Sallmudtz liigpredichener paa tydsch (10 mk.), 1 Late Lissemus lassi (20 sk.), Moese Bøger Dannelsche (1 mk.), Di 12 Aandelige betenckelser (2 mk.), Postillj spangenberi (20 sk.), Magia Manturalis, Wulff gangi, Hellerbrandi (2 mk.), Den Jydsche loughboeg och Recess, huer 2 mk. (4 mk.), 1 Liig Prekkenn (8 sk.), 1 lidenn gammell dauidts Psalter tydsch (8 sk.) og 1 Pilott Boeg (2 mk.).

Et interessant skifte findes efter ridefoged Jørgen Pedersen (1640 11.9.); både i boets opdeling og i de enkelte poster findes illustrerende oplysninger, der – det fristes man til at sige – afspejler mandens karakter, der absolut ikke synes at have været kedelig. Udover skifternes sædvanlige materialeinddeling i sølv, tin, messing, kobber, jern- og trævarer samt de forskellige grupper af tekstile effekter, findes yderligere følgende tre grupper: Adskillige trækander og stobe, Bøsser og geværer samt Bøger. I gruppen trævarer registreres flere hjortehoveder med

takker og takker uden hoved samt et bogskab, der sættes så højt som 2 dlr. Man kan ligefrem se hans stue for sig, hvor væggene er behængt med jagtudrustning og -trofær, men han har ikke blot været friluftsmænd, også boglige sysler har han holdt af, for bogskabets indhold er ikke helt almindeligt. Bogfortegnelsen indledes med Doctor Luters De schrede paa Thydsch (4 dlr.) og fortsætter med 2 Arrild Huitfeldts Crønnicker (2 dlr.), Noch 1 Arrild huitfeldts Crønnicher om kongh Erich Mendeuids Historie, kong Christopher dend 2. och hans broders Kong Wolde-mers bedrifter fra Saxone tiid (2 dlr.), Endnu 1 Arrild Huidtfeldz Krønicher, hurledis Bisperne i dieris Religion er voxt och tilltagett (1 dlr.), Frue Karen Gyldenstierns liig predichen (2 mk.), 1 tydsch Bønneboeg (1 mk. 8 sk.), 1 tydsch bønneboeg om de Krancken Siele (1 mk.), 1 Bønneboeg kaldis uite Christj (3 mk.), Dauids saldter (12 sk.), Antonio Koruino Postill wdsatt paa Dansche (12 sk.), Jomfruens Erekrands (12 sk.), Dend Christelig troes bekiendelse på Tydsch (1 mk.), 1 Handboeg om daaben in quarto (1 mk.), 1 liden tydsch Bønneboeg (8 sk.), 1 Tydsch Historj boeg (4 sk.) og 1 Tydsch loug boeg (7 mk.). Den gode ridefoged må have været stærkt historisk interesseret, hvad hans samling af Danmarks Krønike i kvartbindsudgaven vidner om.

I al sin kortfattethed giver bogfortegnelsen i skiftet efter Margrete Laursdatter, Rasmus Gaases (1644 25.9.), et morsomt billede af alsidighed, hvor der både er tænkt på opbyggelse, underholdning og det praktiske livs gøremål, idet bøgerne omfatter M: Poffuels Postille (1 rdlr.), Reinicke foes [d. e. Rævebogen] (2 mk.), 1 Jydsche Lougbog (1 rdlr.) og 1 Nye Regenschabsbog med indtet schreffuen i (3 mk.) samt 2 Smaa Bøger Tydsche (1 mk.). Til gengæld er skiftet efter Karen Pedersdatter, Hans Christens. Kremmers (1644 7.8.), trods sin større bestand udelukkende reli-

giøst præget med sit indhold af: Davids Psalter (1½ mk.), Postilla Hemmiegij paa lat: (20 sk.), De Ellffue Bøger (2 mk.), Moses Bøn paa dansche (12 sk.), Dend dansche Christendoms lerdom (2 mk.), Dyde fulds visdom (1 mk.), 1 tydsche salmbog (12 sk.), 1 dansche Handbog (1 mk.), 1 Exempl: Aff dauids psalter (8 sk.), Dend himmelsche Herredag paa dansche (2½ mk.), Christe Pinsell paa Teutsch (20 sk.), Huuss och Kiercke Bøner (6 sk.), 1 liden g: bøne bog (4 sk.), Noch 1 dito (4 sk.), 1 Bog om beredelse till døden (20 sk.) og Ponitendtz schole offr den 6. Kong: Daidz Psalme (1½ mk.).

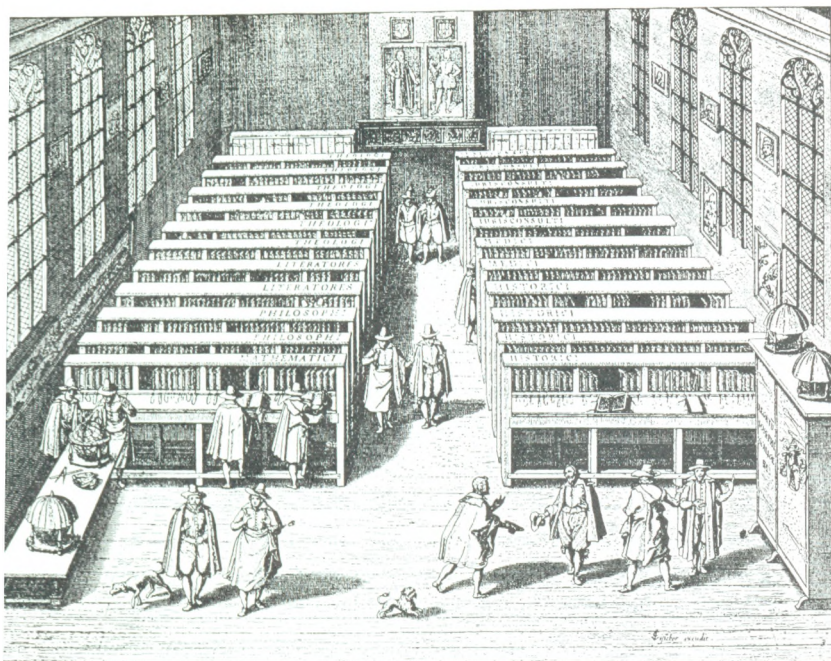
Ved siden af apotekerne og lægerne var badskærerne uundværlige i sygdomstilfælde, især ved universalkuren: åreladning. Det blev de så meget mere, som der i reglen kun var een læge i Odense, og han fungerede endda vidt omkring fra byen. Badskærernes kundskaber var vel ikke så omfattende i det medicinske som lægernes og apotekerens, men at de ikke var helt ukendte med medicinsk litteratur, vidner et par skifter om. Det ene er skiftet efter Jochum Badschers hustru, Chatarina Harders (1647 1.7.), hvor følgende bøger opføres: 1 g: Tydsch bibell (2 dlr.), 1 Kreuter bog in folio (1½ dlr.), postilla Lutheri in folio (1½ dlr.), Hafthaltung de turkische Keiser (3 mk.), Bosilica Chymica (3 mk.), Flore legium Chymicum (3 mk.), Harmonia Evangelistorum (2 mk.), det Nye testemente paa tydsch (2 mk.), Diopensatorium Valerij Cordi (2 mk.), Hauss Apothech (1½ mk.), Fælix Wurtz (3 mk.) og 5 andre tydsche Bøger à 1 mk. (1 dlr. 1 mk.). Det andet skifte indledes med datidens berømmeligste danske lægebog, efter hvilken – som det er sagt – kloge mænd og koner har kureret på slægtled efter slægtled. Skiftet er efter Anne Rasmusdatter, Anders Mortensen Badschers (1650 20.4.), og dets ret fyldige bogsamling er følgende: Henrik Smidts bog (6 mk.), 1 Bog noget schreffuen (6 sk.), psalterium

Davidis (6 sk.), 1 g: Recess (6 sk.), Gram: Clenardi (6 sk.), Daidts psalter Dansch (8 sk.), 1 Psalmebog med Euangli tydsch (8 sk.), Magia Naturalis in 8tave (1 mk.), 1 Dansch Regne bog (8 sk.), tertia pars Homeliarum D: Georgi Maior in 8tave (8 sk.). Jessu Syrach (8 sk.), Grammatica phil: (4 sk.), 1 Tydsch Euang: (4 sk.), 1 gl: tydsch Psalmebog (4 sk.), 2 M: Pouffuels Postiller baade Sommerp: och Vinterp: 8vo (6 mk.), Naturens Spiyl in 8tavo (1½ mk.), Avenari bønebog (1 mk.), Regeli Andelig betenhende (8 sk.), 1 Liig Predichen offr Otte Rud (8 sk.), Coloqvia Corderi (6 sk.), 1 g: Dialectica (4 sk.), paladi Fader Wor (6 sk.), Solini Oronologia (10 sk.) og Dryandrum (1 dlr.).

En lille bogfortegnelse fra skiftet efter købmand Anders Hansen, mangeårig kirkeværge ved Frue kirke og gift med en præstedatter fra Marslev (1645 19.6.), skal anføres, fordi det viser interessen for den danske litteratur, bl. a. historien og folkebøgerne. Det indledes på værdig vis med Saxo og sandsynligvis i Anders Sørensen Vedels oversættelse. Skiftet er relativt rigt på ialt 1155 dlr. registreret indbo, men bøgerne selv er ikke vurderet, blot nummereret fra 1–10. Boglisten er følgende: (1) Saxo Gramaticus, (2) Jona Prophettes Historie, (3) det Nye testamendte paa dansche, (4) Judsche Laugbog, (5) Forklaring offr Christj Pinssell, (6) En liden Postille, (7) de Siuff wisse Mesteres bog, (8) En Enfoldig forklaring offr trej Fristelser, med huilche Dieffuelen fristed vor Herre, (9) En g: tydsch Bønnebog og (10) D: Niels Henningsens Huus Postille.

I 1644 28.11. blev der holdt skifte efter Hans Remberts, tjener hos Karen Borchertsen. Trods sin underordnede stilling i huset, hvor han boede til sin død, drev han selvstændig forretning ved siden af, og en del af hans bøger kan muligvis være kommet ham i hænde som udlæg. Samlingen, som Werner Bogbinder var tilkaldt at vurdere, viser stor alsidighed såvel i det sproglige som i det emne-

Universitetsbiblioteket i Leyden. Efter stik af Jan Cornelis Woudanus o. 1600. Alle bogerne er lænket til hylderne og den foranstående pult.

mæssige. Den indeholder følgende stykker: 1 part af Luteri Thomae (1 mk.), promptuarium (1½ dlr.), Lutherj Thomae (1 dlr.), Lutherj Tisch Rede (1½ dlr.), 1 Huus Postille 2 parter in 4to (1 dlr.), 1 tusch Bibell i 4to (3 dlr.), 1 tusch Bibell i mindre (2 dlr.), Tysch Historie bog (2 mk.), Ausburgische Confession (3 mk.), Coleri Huusbogh (2 mk.), Jydsche laugbogh (1½ mk.), Historia des Reigs Christj (1 mk.), Christi Apostelers Historie bogh (2 mk.), Von Geheim des Natur (2 mk.), Kalwinische Handlungh (1½ mk.), Spansche Tirannj (2 mk.), Indianische Reigs (8 sk.), Machometz Bogh (8 sk.), Artiqvitetem (6 sk.), Aufs Gott i sin (4 sk.), Samsons fengsell (4 sk.), Von Wahren Christendom (2½ mk.), Martini Lutherj Husspostill (1½ mk.),

Kurt Erhaltung Nocolaj Hunij (1 mk.), 1 Hallandsch Historie bog (12 sk.), Formular Nicolaj heluaderj (12 sk.), Det Nye testamendte paa Hollandsch (1 mk.), Basselij Fabrij (1 mk.), Schimt och Alvor (12 sk.), Nouum Test: Lat: grece: (1½ mk.), Postille (1 mk.), Metamarforis Ovidij (12 sk.), Terentium (8 sk.), Morhus Diaboli (6 sk.), Von dem Korn Koppers (4 sk.), 1 Bog med Reen Pappirs (2 mk.) og 28 Adskillige Smaa bøger tilsammen (4 dlr.).

Skiftet efter Ane Willumsdatter, afgangne dr. Christoffer Skuldtzes (Schultz) (1652 8.12.) er mærkeligt ved at rumme to biblioteker, nemlig som nævnt dr. Schultz' eget og – med skiftets ordlyd – „den sal: Quindes Bøger“. Hvor meget boglisten vidner om ejerindens litterære interesse, eller om den overvejende skal betragtes som pengeanbringelse, kan ikke afgøres. Den er dog i sig selv interessant nok til at blive gengivet her. Den indeholder: 1 Stor Ny v-indbunden Bibel (6 dlr.), 1 liden bibel i 4 bind (2 dlr. 2 mk.), det Ny Testament in 4to (1 dlr. 2 mk.), Dauids Psalter in folio (1 dlr.), det Nye Testamente in Duo Decimo (3 mk.), de 5 Mosse bøger (1½ mk.), de 12 Aandelige betencher paa Tydsch (2 mk.), den samme bog paa Dansche (2 mk.), Guds frøgtigheds øffuelse (1 mk. 8 sk.), den brandenburgische bøn bog (1½ mk.), den yderste dommedags beschriffuelse (3 mk.), 2 bøger om wduelgelsen til de euige lifff à 2 mk. (1 dlr.), Troens Skat Cammer paa Tydsch (2½ mk.), Kampscholle paa Tydsch (20 sk.), de Sande leffuendes Sande lifff (20 sk.), Kaarsens Skalle Rette hofnes [?] (20 sk.), Liffsens vey paa Dansche (1 mk.), 1 liden Børne bog kaldes Naadsens dør (1 mk.), Kong Dauids Aandelig hyrdesang (20 sk.), Tractat om Moessebøger (1 mk.), Forklaring paa Fader vor (8 sk.), om Menschens forgengelige Leffnit (12 sk.), Cypriani Predichen (8 sk.), Historia om Skachels fødsel (8 sk.), Christen Meniskes Aandelig Kamp (20 sk.), om Gudelig Kierlighed

(20 sk.), om Huusfred (12 sk.), Tuende Christelig Klenodier (1½ mk.), Raad imod forvilelse (12 sk.), 1 Bog om Marg Arbeide paa Tydsch (20 sk.), 1 Liden Tydsch Salmebog (2½ mk.), Coleri huusbøger i 3 bind (1 dlr. 2 mk.), den Jydsche Lougbog (3 mk.), Thesaurus Medicina (3 mk.), 1 Stoer Chatechismus paa Tydsch (3 mk.), Bedrøffuede Hierters Rosenc: (12 sk.), En valet Predichen paa Tydsch (12 sk.), En Tydsch Psalter i huit bind (1 mk. 4 sk.), 1 gl: bog Kaldis Miscerre mei (8 sk.), 1 Liden gl: Tydsch Psalter (8 sk.), Paradis wrtegrd paa Tydsch (1 mk. 8 sk.), 1 dansk Historie bog in 4to (1 mk. 8 sk.), Calendarium Perpetuum (1 mk. 8 sk.), Collogium Philosophorum (2½ mk.), Ponitenses Skolle (1 mk.), 1 desputats bog paa Tydsch (8 sk.), 34 Liig Predichener i et bind (1 mk. 12 sk.), 1 Suenske bog (8 sk.), Jomfruers Ære krands paa Tydsch (24 sk.), 1 Nederlandsch bog (10 sk.), Kirche ordinantzen (1 mk.), En Synders Spiegel (1 mk.), 1 Nederlandsch bog Probaterie (12 sk.), Legedom imod Misshaab (10 sk.), 1 Ligpredichen i Soert fløyel (1 mk. 12 sk.), Welb Steen Rosensparis Ligpredichen (1 mk.), Dødens Idelig betenhende (1 mk. 8 sk.), 1 Tydsch bog om Christi velgierninger (1 mk.), 1 Ligpredichen i grøn bind (1 mk.), og 1 Liden Cathecismus (6 sk.).

Mens det utvivlsomt må betragtes som et særsyn, at kvinder indenfor borgerstanden anlagde sig bogsamlinger, talte adelen i sine rækker flere lærde damer, der både skrev og samlede på bøger. Ovenfor er nævnt, at man forærede hinanden bøger og ligeledes, at lærde mænd tilegnede adelige velyndere deres bøger og oversendte dem eksemplarer deraf. Således sender Elsebe Krabbe til Birgitte Gjøe 1556 28.2. et skrift med følgende ord: „Kere søster, sender ieg teg end lyden thaffle, som doctter Peder Paladius send oc gaff mig, oc beder teg gerne, attu then velt

offwerlesse, gud til loff“. Sandsynligvis har det været et af Peder Palladius' småskrifter i patentfolio, hvorefter et netop kom i 1556 med tilegnelse til: „Erlig oc Velbyrdig Quinde Frue Pernille Oxe, oc hendis kære søstre, til Nyt aars gaffue“. Birgitte Gjões og Herluf Trolles brevveksling har flere vidnesbyrd om den kontakt, ægteparret havde med den lærde stand i Danmark og den levende interesse for undervisning og oplysning, de nærede, og som så smukt gav sig udtryk i grundlæggelsen af skolen på Herlufsholm. Således skriver Sjællands biskop, Peder Palladius i 1554? til Herluf Trolle: „Ieg wedt, y haffue gode bøger ther paa slottitt, och hendes søsther (Elline Gjõe) tissligisthe bode Huberium de ira et misericordia dej och ander flerre, som y kunde trosthe henne och etther selff med och setthe all thing vtj guds hender . . .“

Ikke blot sørgede man for at tilsende bøger, men man tænkte også på deres rette udstyr. Derom haves et morsomt vidnesbyrd fra Oslo, som her skal gengives efter Troels-Lund. Det er hentet fra biskop Jens Nielssøns visitatsbøger 1574–97. „Om morgenen tidlig den 2den september 1594, førend bispen i Oslo drog af i visitats, var hr. Oluf Pedersen, som er kapellan på slottet, hos bispen. Og bispen antvortede hannem tre eksemplarer af ligprædiken [holdt af bispen over lensmanden på Bahu, Henrik Gyldenstjerne, 1592, men først nylig trykt], som skulle til Tønsberg. Iblandt hvilke var et til hr. Rasmus Hjort, bundet i brunt pap, grøn på snittet og grønne snorer udi; Nok et eksemplar bundet i guld med snorer udi til Giese hr. Rasmus'es. Nok et eksemplar til Jørgen Lauritsen, lige sådan som det eksemplar, som Hjort fik. Og var disse 3 eksemplarer tilsammenknippet i perme. Nok anvortede bispen hr. Oluf to eksemplarer bundet i guld. Det ene skulle Axel Urup have og det andet hans frue, og var de tilsammen bundne i pergament. Og havde bispen skrevet

deres navne alle sammen med sin egen hånd udi hvert eksemplar især . . .“

Adelspersoner med litterære interesser kunne da nok skaffe sig bøger, og hvad de ikke fik som gaver, erhvervede de hos de omrejsende bogførere eller under de obligate studieophold i udlandet. Da Holger Rosenkrantz' far i breve til sønnen klager over, at studieopholdet i udlandet kostede for mange penge, forsikrer sønnen ham i et brev fra Wittenberg 1593, at han ikke bruger pengene til fornøjelser, men at alt, hvad han får til overs, går til at købe bøger for. Trods vanskeligheder af mange slags senere i livet fortsatte han at forøge sin bogsamling. Gennem hustruen Sophie Brahes regnskabsbog for årene 1627–40, kan bogkøbene følges i enkeltheder, både hvor de erhverves og hvad de koster. Der træffes udgiftsposter til årlige bogkøb hos de enkelte boghandlere på op imod både to og tre hundrede rigsdaler. Også om bogbinderne giver regnskabsbogen besked. De fleste af de bøger, der kendes fra Rosenkrantz' bibliotek, er indbundet i almindelige hvide pergamentsbind uden egentlig udsmykning, men regnskabsbogen nævner også fløjelsbind.

I den tid, Holger Rosenkrantz sad som lensmand i Odense, havde han en del af sit store bibliotek overflyttet hertil fra Rosenholm. Det var vel ikke det første større adelsbibliotek, der fandtes på øen; således havde såvel Johan Friis på Hesselager som Christoffer Valkendorf på Glorup bogsamlinger, men om deres omfang ved vi intet sikkert. Om Rosenkrantz' betydning for det odenseanske skoleliv er talt ovenfor; omtalen af hans indflydelse på de fynske bogsamlinger falder naturligt ved redegørelsen for Anne Gjões og Karen Brahes bibliotek.

Grundlæggeren af biblioteket, Anne Gjõe, blev stærkt tilskyndet i litterær retning ved sit ophold på Rosenholm hos onklen, Holger Rosenkrantz, og mosteren, Sophie

Brahe. Den lærde Holger samlede i sit hjem en skare af børn og unge mennesker, som han regelmæssigt underviste og som nød godt af hans righoldige bibliotek. Efter et 8-årigt ophold på den jyske herregård, boede Anne Gjøe hovedparten af sit liv hos andre af sine nære slægtninge, deraf lange perioder på Fyn, hvor hun snart opholdt sig på broderens ejendom, Hvidkilde, snart i Jens Andersen Beldenaks gamle bispegård i Odense, der ejedes af broderdatteren, Susanne Gjøe og dennes mand, Preben Brahe, snart på Hvedholm ved Fåborg, der ligeledes var i Preben Brahes besiddelse. Her lærte hun husets unge datter, Karen Brahe, for alvor at kende og blev interesseret i den unge boginteresserede slægtning, og på Hvedholm endte hun sine dage i 1681, godt 72 år gammel.

Anne Gjøe havde allerede som barn på Rosenholm under Holger Rosenkrantz' vejledning begyndt at samle bøger, og som udgangspunkt havde hun sin mors, Birgitte Brahes, lille bogsamling. Fra medlemmerne af sin store familie øgedes hendes samling ved gaver, men mange købte hun også selv. Som hjælpere og rådgivere havde hun flere lærde og bogkyndige mænd. Under et 13-årigt ophold i Næstved stod hun i livlig forbindelse med latinskolens rektor, Peder Syv, til gavn for begge parter. Han hjalp hende med bogkøb og forærede hende selv bøger og håndskrifter og kunne så til gengæld til største hjælp for sine studier over det danske sprog frit benytte hendes righoldige bibliotek af bøger på modersmålet. Da hun senere var rykket ind i den gamle bispegård i Odense, blev professoren ved gymnasiet, Jacob Bircherod, hendes nærmeste hjælper. Det var planen, at han skulle udarbejde et katalog over hendes bøger, som derefter skulle have været trykt. Først hans søn, den senere biskop i Aalborg Jens Bircherod, fik kataloget i stand, og da Anne Gjøe i mellemtiden var død, blev det aldrig til noget med trykningen.

Anne Gjões bogsamling bestod af ca. 1000 bind, og den var bemærkelsesværdig blandt samtidens øvrige private biblioteker ved udelukkende at rumme dansk litteratur. Blot en eneste bog, en udgave af Luthers bibeloversættelse, var på tysk. Samlingen bevaredes ikke som en skjult skat; med stor velvilje stillede hun den til rådighed for videnskabens dyrkere som i tilfældet med Peder Syv, men til gengæld var hun ivrig for, at den ikke skulle splittes efter hendes død, sådan som det ellers gik med næsten alle andre private bogsamlinger. Takket være hende og hendes efterfølger som ejer af samlingen, Karen Brahe, er biblioteket som det eneste private fra 1600-årene nået nogenlunde helt og uskadt ned til vor tid.

Hele samlingen testamenteredes til Karen Brahe, der i 1681 lige var fyldt 23 år. Som sin ældre slægtning forblev hun ugift. Hendes tid var som Anne Gjões delt mellem praktiske gøremål for sin familie og sine litterære sysler. Hun lærte sig flere fremmede sprog, bl. a. latin, og oversatte forskellige opbyggelige skrifter. Ved arv fra forældrene kom hun i besiddelse af Østrupgård på Sydbyn, hvor hun døde 1736, og af den gamle bispegård i Odense, som hun 1716 omdannede til det stadig eksisterende adelige jomfrukloster. Til denne stiftelse testamenteredes biblioteket i sin helhed med tilknyttet kapital til forøgelse og tilsyn. Lige til 1907 var biblioteket opstillet i jomfruklosterets store sal, hvor der var indrettet solide bogskabe til det. Desværre var tilsynet og kontrollen med bøgerne mangelfuldt i mange år med det resultat, at flere af de ældste og sjældneste danske udgaver forsvandt. Trods det tæller samlingen i sin nuværende stand ca. 3.400 bind trykte bøger og ca. 370 håndskrifter, idet Karen Brahe stadig øgede bestanden ved gaver fra venner og slægtninge og ved køb. Også hun var som Anne Gjõe især optaget af religiøs og opbyggelig litteratur, men udvidede

Bøger og bogsamlinger

den udover den hjemlige, først og fremmest med tyske værker. Men også historie og retsvidenskab havde hendes store interesse. I det hele giver biblioteket ved sin oprindelse og sammensætning et udmærket billede af datidens danske adelskultur og viser navnlig, hvilke åndelige interesser der dyrkedes af adelige damer i det 17. århundredes Danmark. – Karakteristikken skyldes Lauritz Nielsen, den kyndige kender af danske privatbiblioteker gennem tiderne.

Bogbindere i Odense

FORUD for lavsarkivet med dets faste fortegnelse over standens medlemmer er det vanskeligt at nå til sikkerhed om, hvor mange og hvilke bogbindere der har virket i Odense, og endnu vanskeligere vil det være at få fast hold på, hvad der gemmer sig bag den enkeltes identitet. Ofte findes om en bogbinder blot hans navn eventuelt knyttet til en enkelt begivenhed, og manden selv og hans skæbne forsvinder atter i ubemærketheden. Utvivlsomt vil dog systematiske udforskninger kunne bringe stadig flere enkeltheder frem, og desuden har man lov at håbe på det lykkelige tilfælde sådan som det, der for en del år siden bragte breve fra et odenseansk boghandlerarkiv fra 1500-årene for dagens lys. Brevene havde været anvendt til fremstilling af bogbinderpap, og om fundet og dets indhold har dr. R. Paulli skrevet fængslende i afhandlingen: *En Boghandler og Bogbinder i Odense i det 16. Aarhundrede*. – Når det i det nævnte arbejde hedder, at „det er meget betegnende for vor mangelfulde Viden, at denne Mand (nemlig Wulff Bogbinder) ellers er os komplet ukendt, skønt vi af Brevene ser, at han maa have drevet en betydelig Forretning“, så kan det nu korrigeres derhen, at han er at finde i Odense St. Knuds kirkeinspektions arkiv, hvorom skal fortælles mere nedenfor.

På grund af kildematerialets svigten vil det aldrig være muligt at opstille en komplet fortegnelse over de folk, der i Odense har været bosiddende som fagligt uddannede bogbindere. I Odense Bogbinderlaugs jubilæumsbog er givet en liste over fagets medlemmer fra middelalderens slutning til 1887, så vidt de har været kendt. Det har ikke været muligt ved nærværende undersøgelse at kontrollere alle de der anførte oplysninger, men som en indledning til

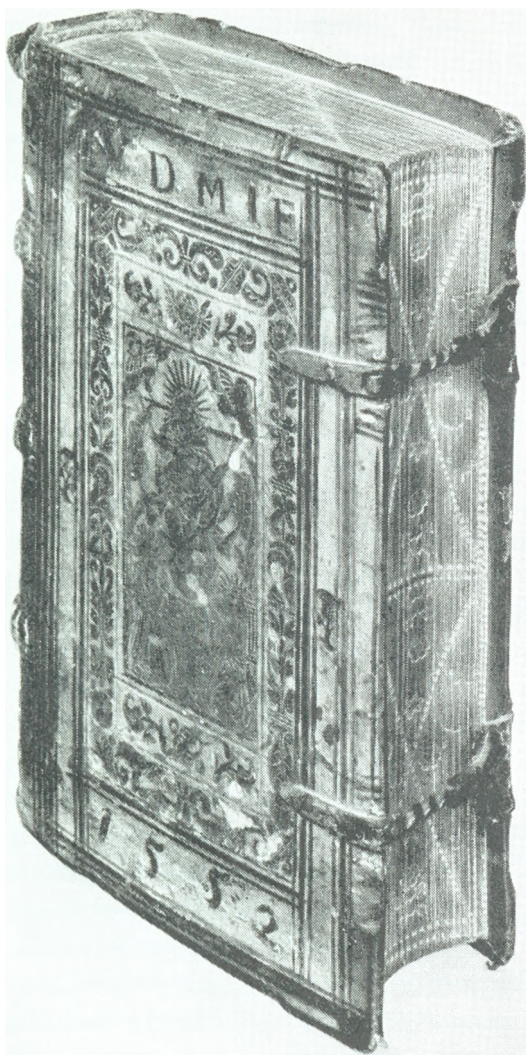
beskrivelsen af bogbindere, deres kår og deres arbejde, skal her gives de supplerende og eventuelt korrigerende oplysninger til listen, som er fundet frem. Jeg forbigår dog ganske de personer i listen, som jeg ikke er stødt på under mine undersøgelser.

Den tidligst omtalte bogbinder i Odense, *Willom Bogbynder*, er kendt fra indstiftelsen af Jomfru Marie Psalters Broderskab (1496) og fra dronning Christines regnskaber (1510), og det er vel tvivlsomt, om der nogensinde vil findes mere materiale om ham.

Den næste i rækken er *Jacob Bogbinder*, der ifølge jubilæumsbogen figurerer i regnskabet over Odense købstads kgl. skatter 1573, hvor han i 3. rode betaler 3 mk. I Odense Byes Mantals Register och Skatte Boeg for perioden martini 1578–martini 1579 nævnes han ikke, så det forekommer mig sandsynligt, at han er død inden da, og at den *Kirsten Bogbinders*, der da anføres i 3. rode, hvor hun ansættes til 8 sk., er hans enke.

Paullis afhandling om *Wulff Bogbinder* er allerede omtalt. Hans omfattende virksomhed belyses af de fremdragne breve, og vi vil senere få lejlighed til at komme ind herpå. Når Paulli funderer over, om mandens fornavn: Wulff, Wulluff eller Wolluuff, som alle forekommer i de bevarede breve, ikke kan stå for Oluf, så anser jeg det for ganske sandsynligt. Til ham må da også henføres det brev, som 1587 10.8. er sendt fra bogtrykkeren og boghandleren Benedicht Laurentz i København til „Oluff Beyrlin, borger og bogfører i Odense“ med forespørgsel om en restance, som ikke er blevet ham betalt, og om hvor mange almanakker Oluf Beyrlin ønsker at aftage hos ham. Som nævnt indeholder kirkeregnskabet fra St. Knud endvidere en oplysning, som må gå på samme mand. I kirkens hovedregnskabsprotokol, der går fra 1569 til 1722, noteres i stolestaderegnskabet for 1587, at der oppebæres „aff

Bogbindere i Odense

„Geistliche Lieder“, Leipzig 1552. – Karen Brahes bibl. nr. 1252. Bogen bærer Karen Brahes
øjernavn samt en indskrift dat. 1570: „Thenne bog horer migh Cübilo Gylinstiern till meth
rette och fick ieg thend till skiffte efter min kære sl. fader her Magnus Gylinstiern“. –
Træperm med lysbrunt helskind. Blindtrykt stregramme, forgyldte rullebortor og pladetrykt
midtfelt med Christus som verdensdommer. Initialer og årstal. Forgyldt snit med monstre.
Snoede messingspænder. Bindsiden 17 × 11 cm.

Oluff Bogbinder for hans suend paa den synd siide 2 mk.“, mens f. eks. Jens Wintapp giver 1 dlr. og Hans Polss. Guldsmid 6 mk. Man har så lov at formode, at pladsen i stolen er beregnet til den Jacob Nelszen bogfører, der i foråret 1587 var sendt til Norge på handelens vegne, og til hvem Wulff Bogbinder sendte brev med instrukser 4.4. samme år.

I Odense bys fortegnelser over „Aarlige Skatt till Martini Anno 1607“ nævnes i 15. rode *Jacob Bogbinder*, der ansættes til 4 sk., men ud derover kendes intet om ham.

I St. Knuds kirkeinspektions arkiv er det så heldigt, at der ved siden af hovedregnskabsprotokollen findes de enkelte kirkeværgers regnskaber for en lang række år. I modsætning til hovedprotokollen giver de nemlig en specificeret opstilling, hvor der kan hentes en mængde oplysninger af stor kulturhistorisk værdi, og her finder vi da også materiale til bogbindernes historie. Ikke færre end to bogbindere er omtalt i det ældst bevarede kirkeværgeregnskab, der er ført af Jens Mogensen 1618–25. Den ene er *Hermann Bogbinder*, der 1622 12.2. betaler 2 dlr. for et stolestade til sin kone Karen „vdj enn stoele hoss Jørgenn Monssens Quinde“. Han optræder senere i kirkens regnskab denne gang under sit egentlige navn, *Hermand Rønnebeck*, om hvem kirkeværge Henrik Clausen noterer i sit regnskab for 1638–39: „Den 9 May betalt Hermand Rønnebeck for j Nye Alterbog till Kierchen 6 mk.“. Han optræder ligeledes i Mandtal och Husmynstring udi Ottense St. Michelsdag Anno 1638, hvor han i 1. rode ansættes for 1/2 rdlr. Kort efter må han være død. Der holdes skifte efter ham 1639 16.10.

Samtidig med Herman Bogbinder findes endnu en mester af faget, nemlig *Simen Bogbinder*, der nævnes allerede 1619, hvor han dels får sin „quinde“ begravet dels modtager betaling for arbejde udført til kirken. Simen Bog-

binder eller *Simen Sivertsen*, som hans rette navn var, havde meget at bestille med St. Knuds kirke. Han døde i juli 1638, blev begravet den 22. i samme måned, efter at der var holdt skifte efter ham den 21. Enken betalte 2 dlr. til kirken for „hendes mands begravelse og klokkerne blev ringet“. Dette er det ældste, bevarede bogbinderskifte i Odense, og ikke som det fejlagtigt anføres i bogbinderlaugets jubilæumsbog Henrik Bradschous fra 1639 30.5. I det ovennævnte mandtal fra 1638 anføres enken Margrethe sl. Simen Bogbinders i 9. rode for $1\frac{1}{2}$ ort.

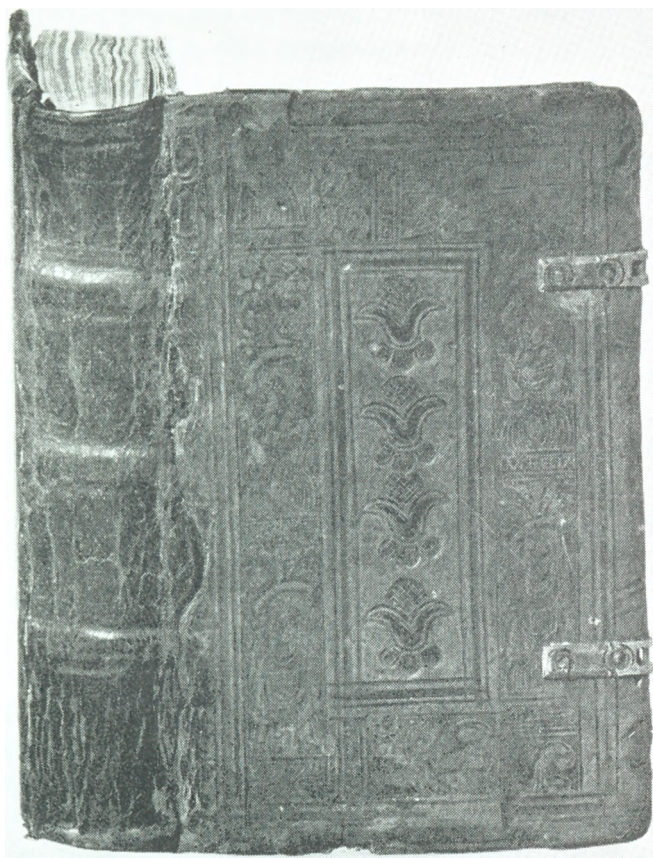
Yngre end de to nævnte, men dog virksom i en periode samtidig med dem er *Henrich Bogbinder*, der i skattemandtallet for 1638 anføres i 2. rode for 8 sk. I kirke-regnskaberne træffes han tidligst hos kirkeværgen Jørgen Mortensen for perioden 1628–35, hvor der i en separat fortegnelse over dem, der har givet bidrag til „den krone, som blev købt til kirken af Antonne Hollender“ angives, at Henndrich Bogbinnder har bidraget med et så betydeligt beløb som $1\frac{1}{2}$ dlr. Han synes iøvrigt at være den eneste af bogbinderne, der har ydet bidrag. Ved hustruen Catrines død holdes der skifte mellem ægtemanden og hans 6 stedbørn. Til den korte oversigt over skiftet, der er givet i jubilæumsbogen, kan tilføjes, at stedbørnene og deres værger frafaldt krav på bogbinderværktøjet. „Belangende Hendrich Bogbinders Verchtøy, ehr Hannem aff samptlig med Arffuinger och dieris Vergere forærit, derfor ey ehr achtit herudi“ (nemlig i skiftet).

I skattemandtallet fra 1638 findes endnu en bogbinder nævnt, nemlig *Gregorius Bogbinder*. Det er utvivlsomt en søn af den ovennævnte Simen Bogbinder, for allerede i faderens skifte 1638 21.7. nævnes han som bogbinder. Han har utvivlsomt allerede på dette tidspunkt haft selvstændig husførelse og virksomhed; ialtfald noteres der i kirke-regnskaberne 1638 21.4. en indtægtspost på 3 mk. for

„klokkringning for Gregorius Bogbinders barn“. Han må være startet småt, eftersom han i skattemandtallet ansættes til 1 ort, men han arbejdede sig op og efterlod et rigt skifte ved sin død i 1644, bl. a. en gård på Nørregade, der ansættes til 450 sldr. I skiftet nævnes han *Gregorius Simmens*.

For den følgende periode synes efterretningerne om bogbinderne at svigte, muligvis som følge af de urolige forhold under svenskekrigene. Ved ligningen til fast ejendom 1661 findes kun anført en *Maren Bogbinders*, der i Nørre kvarter ejer 3 øde våninger ansat til 20 rdlr. og en våning indenfor porten (d. e. Nørreport), som hun selv bebor og som ansættes til 60 rdlr. Men allerede 1662, da der udarbejdes en taksering til kvartalskat, findes tre bogbinder og en bogbinderenke. Takseringen sker på de to grupper: Ejendom og husleje og Handel, håndværk og formue. Tilsammen giver de kvartalskattens sum. I Vester kvarter anføres *Anthoni Bogbinder* med henholdsvis 14 og 8 sk. og *Anne Bogbinders* med 8 og 0 sk. Anthoni må være søn af ovennævnte Herman Rønnebech; han nævnes i skiftet 1639 16.10. sammen med flere søskende, hvoraf den ældre broder Jens Hermandsen tager bogbinderværktøjet til sig mod løfte om „at erlegge till sin broder Antonnj 12 dlr. 1 mk. 18 sk.“. Det må da formodes, at Jens Hermandsen har været virksom i faget, selv om han iøvrigt ikke kendes. og ligeledes Anthoni, siden han får compensation. I Mandtal over Odense by på alle familier 1672 anføres Anthoni Rømerbech (vel fejlskrivning for Rønnebech), 52 år gammel, som enlig. Han er død 1681, hvor der i Hans Nielsen Borchersøns kirkeværgeregnskab opføres 2 dlr. for et ligsted til Anthoni Bogbinders lig 1681 28.3. Anne Bogbinders formoder jeg er ovennævnte Henrik Bogbinders enke i 2. ægteskab med selvstændig husholdning, men uden erhverv. Opfattelsen støttes på, at der i mandtallet 1672 i

Bogbindere i Odense

En Ny Psalmebog medt Ilere Psalmer oc Christelige oc Aandelige loffsang met Collecter c Boner . . . oc met en Enig Kalendarium". Københaffn 1553. – Karen Brahes bibl. r. 1205. Bogen, der er det eneste komplette eksemplar af Hans Tausens salmebog, bærer Anne Gøes ejernavn. – Tracperm med brunt helskind. Blindtrykt bind med stregindramning g borter med figurer (Lucretia, Prudencia m. fl.) og vaser. Rektangulært midtsfelt med blomsterstempler. Messingspænder. Bindside 15,5 × 10 cm.

NATIONALMUSEET, OLE WOLOBYE fot. 1959

Vester kvarter nævnes en Anne sl. Henrik Bogbinders, 55 år gammel, der nærer sig med spinden og iøvrigt karakteriseres som fattig. Hun holder hus sammen med de to halvvoxne døtre, Barbara og Bold. I samme kvarter som de to ovennævnte anføres *Jens Willadsen* uden skatteansættelse af nogen art, hvad der forekommer ejendommeligt, eftersom han erhvervede borgerskab allerede i 1654. I mandtallet 1672 opføres han stadig i Vester kvarter som bogbinder, 46 år gammel, med familie bestående af hustruen Inger Hansdatter, 54 år, og sønnerne Hans og Gregorius på henh. 17 og 14 år. I Odense bys grundtakst 1683 opføres han med eget hus i Vester kvarter 2. rode, hvor grunden vurderes til 6 og bygningerne til 40 [dlr.?] 1688 er han død. Alle klokker ringede for hans lig, hvorfor der betaltes 4 rdlr. 2 mk.

I takseringen fra 1662 nævnes sluttelig *Werner Bogbinder* og det endda to steder begge gange i Nørre kvarter. Det ene sted er han ikke ansat til skat, i det andet tilfælde ansættes han til 2 mk. 10 sk. for ejendom og husleje og til 9 mk. 6 sk. for handel, håndværk og formue. Det er utvivlsomt ham, der i 1644 tilkaldes som sagkyndig for at vurdere bøgerne i skiftet efter Hans Remberts. I mandtallet 1672 angives han som boende i Vester kvarter, nærmere bestemt i Korsgade. Han har da en alder af 64 år, hans kone Berthe Peitersdatter er 62 år, og desuden består familien af sønnen Gregorius på 18 samt en tjenestepige på 13 år. Werner Bogbinder har på dette tidspunkt suppleret sine indtægter ved at leje værelser ud til unge mennesker, hvoraf der findes fem i alderen fra 16 til 22 år. Om de to af dem oplyses, at de „spises på Closteret“; de har da været elever fra latinskolen. Den yngste „spises“ i selve huset og er måske læredreng. 1679 er Werner Bogbinder død.

Jens Willadsens to sønner, *Hans* og *Gregorius Jensen*, valgte faderens fag. De nævnes begge i kirkeværgeregn-

skaberne, hvor de betaler begravelsessted for deres børn. 1681 20.4. må Gregers Jensen gå den tunge gang, og 20.10. samme år broderen Hans, og han må endda gentage den både i 1683 og 1690. 1681 havde Hans Bogbinder fået bevilget „fri Jord till en fattig fremmed Karl, som døde til hans“; muligvis er der tale om en tilrejsende bogbinder-svend. 1686 7.3. skaffede Hans Jensen sig stolestade i St. Knud, idet han betalte „et stade i dend Lange Karle Stoel Nr. 9 til sig self“ med 4 dlr. 2 mk. Begge brødrene var med til at stifte bogbinderlauget i 1694, og Hans Jensen blev lavets anden oldermænd 1695–98, og broderen dets tredje fra 1698–1700.

Af grundtakstlisten fra 1683 fremgår det ganske utvetydigt, hvor Hans Jensen bor på daværende tidspunkt. Han holder til i det hus i Vester kvarter 5. rode, som Rasmus Ibsen, byfoged i Middelfart, var ejer af. Det er vanskeligere at placere broderen Gregorius. I grundtaksten opføres ganske vist tre ejendomme, der alle ejes af Gregorius Bogbinder, men da der på dette tidspunkt findes endnu en bogbindermester med dette fornavn, komplicerer det sagen. Alle tre bygninger er beliggende i Nørre kvarter, men i forskellige roder, henholdsvis 6., 7. og 9. I jubilæumsbogen antages de alle at tilhøre Gregorius Gregoriussen, medstifter og første oldermænd i lavet. Det gælder ialtfald uden diskussion ejendommen i 9. rode og kan også være rigtigt for de to andre, men selv om en af dem evt. skulle ejes af Gregorius Jensen, løser det ikke problemet, hvor han har boet, for i huset i 9. rode bor Gregorius Gregoriussen selv, og i de to andre henholdsvis Jørgen Seiermager og Claus Kopsætter.

Den nævnte *Gregorius Gregoriussen* var søn af bogbinder Gregorius Simensen og dermed tredje generation af bogbindere. Han var en velstående og agtet mand. Det hus, han beboede, vurderedes i 1683 til 140 dlr. med grund

og bygninger, og at han besad såvel midler som medborgerens tillid vidner hans udvælgelse til kirkevæрге om. Denne post bestred han i årene 1684–87. Desuden blev han bogbinderlaugets første oldermænd ved oprettelsen i 1694. Når det i jubilæumsbogen hævdes, at han har været oldermænd allerede før den tid, „i hvert Fald 1688“, kan det ikke være korrekt; uden organiseret lav heller ingen oldermænd. Muligvis har han fungeret som de øvrige mestres tillidsmand i kraft af sin position og dermed været virksom for lavets oprettelse. Han døde allerede samme år, som lavet var en realitet, hvorefter Hans Jensen overtog oldermændsskabet ved det første møde 18.1. i det nye år.

Da bogbinderlauget stiftedes, talte faget ialt fire mestre, idet der til Gregorius Gregoriussen og de to brødre Hans og Gregers Jensen havde sluttet sig en indvandret mester, *Jacob Liebe*, der i jubilæumsbogen opgives at være fra Sachsen. Han skal have fået borgerskab 1691, hvad der forekommer troligt, da han 1692 købte stolestade i St. Knud til sin hustru, Lisbeth Danielsdatter „i den lange Quindestoel Nr. 12“ for 6 sldr. Han er muligvis i familie med bogføreren Johan Liebe fra København, der flere år i træk mødte op med sine bøger i St. Knuds kirke. 1698 overflyttede Jacob Liebe til hovedstaden, hvor han 1707 valgtes til oldermænd.

Bogbindernes sociale position

DET gælder for Odense som for de øvrige købstæder i almindelighed, at håndværkerne socialt set rangerede i en slags mellemkategori. Rigdommen og magten havde til huse i rådets kreds, og her kom håndværkerne ikke. Mest bestod rådets medlemmer af handelsmænd, og beslægtet og besvogret eller ialtfald knyttet til dem med fælles interesser var gejstligheden og den lærde stand, apotekere og fogder og skrivere på adelsgårde og kongelige slotte. Til rodemestre og vurderingsmænd ved dødsboer og skifter kunne håndværkerne nok blive udnævnt, men højere poster i byens offentlige liv nåede de sjældent.

En købstads håndværkerstand har imidlertid en broget sammensætning. Nogle fag regnedes for finere end andre, og bogbinderne har ikke været blandt de ringeste. Omgang med bøger og tryksager synes dengang som nu at give sin udøver en fortrinsstilling. Inden vi går over til at se på, hvordan de enkelte odenseanske bogbindere sad i det, skal der ved nogle eksempler kastes lys over deres sociale position.

Det vil da være rimeligt at begynde med Willom Bogbynder, der må have været en mand af en vis betydning, siden han nævnes som medstifter af det religiøse broderskab, som bisp Carl Rønnov fik i stand i 1496 i et forsøg på at tilføre den katolske kirke nyt liv. Willom Bogbynder står her opført blandt så gode folk som provst Hans Urne, Mathias Brun, almindelig official i Odense, Jep Hoffman, prior ved St. Knuds kloster, Hans Orgemester, St. Knuds kirkes organist, Bartholomeus læge, Esge Huid, Hans Valæ og Anders Geed, alle førende folk i byens borgerskab og gejstlige stand.

Af de breve, som Paulli gengiver og omtaler i sin af-

handling om Wulff Bogbinder fremgår, dels at han har været en foretagsom mand, der ikke blot har indbundet bøger og drevet bogførervirksomhed, sådan som det var almindeligt for alle datidens bogbindere, men også at han har drevet handel i større stil. I sit brev til svenden Jacob Nelszen, der er sendt til Norge med bøger at sælge, pålægges det ham at få det tømmer („deeler“, d. e. brædder), som han måtte have fået fat på, gunstigst muligt afhændet, enten i Marstrand, „efterdi det er afbrendt“ og altså må være i betryk for bygningstømmer, eller i Flensborg eller Wismar, „hvort du kanndt høre, at de kunne mest oc best gielde“. Korn synes han også at have handlet med. Dertil kommer, at han er nært knyttet både til præste- og fogedstanden. Hans kone, Egle Wulff Bogbinders, indbydes 1587 28.7. til barnedåb hos sognepræsten i Søndersø, der titulerer hende „min kierre suagerske“, og i samme år og måned får bogbindermesteren selv et brev fra Niels Hinndtzønn på Rønninge Søgård med anmodning om at indbinde ham et par bøger. Brevskriveren må vel være herregårdens foged eller have indtaget en tilsvarende stilling, og han titulerer modtageren „myynn thill forladendis gode wenn“. Selv med reservation for tidens almindelige brevstil synes de to partnere at rangere på lige fod.

I det foregående er allerede nævnt, at bogbinderen Henrik Bradschou bidrager til anskaffelsen af den malmkrone, som en kreds af byens borgere skænkede til St. Knuds kirke en eller anden gang, mens Jørgen Mortensen var kirkeværge 1628–35. Og Bradschou står ikke i den beskedne nederste del med de små beløb, men højt til vejrs mellem rådmænd og andre af byens matadorer, ja endog over en hel del af dem.

Ved de midler, som altid har været anvendelige til at markere høj, social position, såsom brylluper, begravelser, skattetakseringer og besiddelse af faste ejendomme er der

Bogbindernes sociale position

„Der ganze Psalter Davids ausgelegt / vnd in dieser elenden zeit frommen Christen zu Trost vnd Vnterricht geprediget / vnd in Druck gegeben. . . .“, Leipzig 1571. – Karen Brahes bibl. nr. 136. Karen Brahes ejernavn. – Træpern med gulnet helpergament. Bind-siden er helt fyldt med blindtrykte ornamenter bestående af streg- og rulleborter bl. a. med kvindelige dyder (Svavitas, Prudens, Justitia m. fl.) og pladetrykt midtselt med portræct af Luther. Spor af messingbeslag. Gult snit. Bindside 33.5 × 21.5 cm.

NATIONALMUSEET, OLE WOLDBYE, fot. 1959

vel ingen af bogbindermestrene, der gør sig særlig bemærket. Gregorius Gregoriussen må dog karakteriseres som en velstående mand og nåede, som vi har hørt, også at blive påskønnet derefter ved sin udvælgelse til kirkevæрге ved St. Knuds kirke.

Hvis man spørger, hvordan bogbinderfamilierne havde indrettet sig, må vi søge til skifterne efter svaret. Desværre er skifterne i denne periode almindeligvis opstillet i saglige grupper, hvor de registrerede genstande er indordnet efter materiale. Kun undtagelsesvis kan man være heldig at træffe et skifte, hvor tingene er registreret rum for rum, sådan at man får en mulighed for at følge beboelsens plan og rummenes møblering. Men selv i sin almindelige form giver skifterne et godt indtryk af, hvad man havde af møbler, sengetøj, dækketøj o. s. v.

Vi tager da det ældste skifte for os til nærmere eftersyn. Det er Simen Sivertsens, der udarbejdedes 1638 21.7. Arvingerne var hustruen og to børn, en datter og sønnen Gregers Simensen, der opbyder boet til kreditorerne. Det er ikke noget rigt skifte, men et godt udgangspunkt for vurderingen af de oplysninger, vi iøvrigt har om Simen Bogbinders virksomhed.

Af sølv og guld findes intet i skiftet, der begynder beskedent med gruppen af uædle metaller.

Tin, kaaber och messing

6 tinfade, 3 tallerchenn, 1 kande, 2 pottere, 1 smørkande og 1 kou-schen, vejede tilsammen 5 kors, marken 12 sk. (11 dlr. 1 mk.), 2 mes-sing liusestager (6 mk.), 1 messing beeken (2 mk.), andit gammelt messingh, 2 gammel boerkrands, 1 g. flichtett bechen, 1 liden kiedell og 1 kielle med jernn schaftt, vejede tilsammen 9 mk. a 6 sk. (3 mk. 6 sk.), 2 gamle kober kiedeler med jerngreber, vejede 15 mk. a 8 sk. (7¹/₂ mk.).

Bogbindernes sociale position

Sengekleder, benckekleder och linnett

1 gam. vnder dynne (2¹/₂ dlr.), 1 blaarandit hoffuit dynne (3 dlr.), 1 g. hoffuit dynne (3 mk.), 2 g. puder med var (2 dlr.), 2 puder med filemodt cartech med uor (3 dlr.), 2 andre puder og med uor (3¹/₂ dlr.), 1 gront sallenn (2¹/₂ dlr.), 1 g. gult sallenn (3 mk.), 1 g. blaargarns dugh (2 mk.), 1 g. schiordte (3 mk.), 1 g. dreigels dugh (3 mk.), 1 hør-garns dreigels dugh (3¹/₂ dlr.), 2 gammele blaargarns lagen (2 dlr.), 2 andre gam. blaargarns laggen (6 mk.), 1 g. dreigels hanndklede (1 mk.). 1 par ny hør-garns laggen (5 dlr.), 2. gam. flamsch hiunder (7 mk.). 2 andre gamble hønder (1¹/₂ mk.), 1 g. flamsch benche dynne 5 allen langh a 3 mk. (3 dlr. 3 mk.), 1 anden veffuit benckedyne 4¹/₂ alen (3 dlr.).

Trævare

1 stoer rød eige kiste i den lidenn stue som sengeklederne i findes (7 dlr.), 1 sengested aff fyr med himmell (3¹/₂ dlr.), 1 g. fyr foelebench (2 dlr.), 2 fyr hyller (6 sk.), 1 gammelt sengested aff fyr med himmell og foedtrin (1 dlr.), 1 rød eige kiste som linklederne, tin, kaaber og messing vdj findes (6 dlr.), 1 gam. schab (1 dlr.), 1 andit stoert gammelt fyr schab med fire rum och trej laasse (3 dlr.), 2 lauft suorrit stole (2¹/₂ mk.), 1 gammell fyr schiffue (9 mk.), 2 stachit og 1 nogit lengre fyr bencker, di 2 smaa (2 mk.), dend andenn (3 mk.), 1 kram kiste som bencke klederne er i lagt (2 dlr.), 1 himmell offr boordit (6 mk.), 1 hefft lade af eigh (3 mk.), 5 jernn hager a 3 sk. (15 sk.), 2 smaa heffle (1 mk. 8 sk.), 1 jernn hammer (1 mk.), 1 sax (14 sk.), 2 andre smaa heffle (3 mk. 8 sk.), 3 rulder (2 sldr.), 3 jernn (1 mk.), 4 træschruer (3 mk.), 1 g. treebeenit stoell (8 sk.), 1 g. kram kiste aff fyr (3 mk.), 1 g. brøgge kar aff fyr (3 mk.), 1 bogschab i S. Knuds kierche (6¹/₂ dlr.), 3 øll tønnder (3 mk.).

Jernvare

1 jernn kachell offuenn med tree føder (26 dlr.).

Kalffschind

14 vbered kalffschinnd a 8 sk (7 mk.), 8 bered pergemends schind a 1 mk. 4 sk. (2 dlr. 7 mk.).

Gangkleder

1 par brune kledebuxer (1 dlr.), 1 kardeouns trøie med bommersies ermer udj (1 dlr.), 1 soert klede trøye (3 dlr.), 1 grøn gammell klede trøye (2 mk.), 1 par g. graa foerit vandter (2 mk), 1 liden foerit lue (1 mk.), 1 g. soert hatt (3 mk. 8 sk.), 1 slaa steenn (2 dlr.).

Liberie

20 Armedicin bøger, 5 Maonalideo, 1 M. Pouels Postill sommerparten, 1 ponos Notarium, 1 Kaageboegh, 1 Katalische Postill, 1 Postill Sbangenbergj, 1 nye Weltdis beschriffuelse, 1 schibs fardt, 1 teodori-besa, 1 stanndeordning om Prester och Monche, 1 Exam Creti, 1 Philip Melanto Pistill, 1 Coloquintum Maior, 1 Jædc Crønnicke, 1 frue Anne Rønnous Liig Predichen, 1 legendario Dele sanctissime, 1 Børne Predichenn Deodore.

At denne del af bogfortegnelsen ikke er vurderet skyldes et forhold, som en vedføjjet notits oplyser om, idet „Forschrne bøgger er affordret aff erlig och velbiurdig mand Hanns Oldelands fougit Niels Pedersen. Eftersom dend s. mands arffuinger det ey haffuer kunditt benegte, joe for velbmt. dend goede mand haffde haft at selge, och iche haffr kundit forhandle, som och er igien leffuerit.

Niels Pedersen Wogenbiere mppria.

Dog mig paa min hossbunds veigne at fordre vill haffue forbeholden, huis bøger som nu iche fanndtis.

20 Apels a 3 mk. (6 mk.), 1 Conferentj (1½ mk.), 2 Hussfred a 2 mk. (1 dlr.), 1 Egteschabsbogh (2 mk.), 2 Poenitentzis schoele (1 mk. 8 sk.), 3 D. Luters stoere Catechissmj (5 mk. 4 sk.), 1 Thydsch gammell lere-fader (2 mk.), 1 liffsenns stj (20 sk.), 2 Aandelig Kamp a 20 sk. (2 mk. 8 sk.), 1 Dauids Psalter (2 mk.), 1 lidenn spørssmaals boeg aff schriff-ten (2 mk. 4 sk.), 1 M. Abrahams straff boeg (2½ mk.), 1 gam. lere feders thydschboegh (2 mk.), 1 Herrens Sebaots Stridsboegh (1½ mk.), 1 Mose Guds mands boegh (1 mk.), 1 Prebiørn Gyllenstierns bønboeg (1 mk. 4 sk.), 1 forklaring offr Epistlerne Walterj (2 mk. 8 sk.), 1 Se-quereringh (2 mk. 8 sk.), 1 Itenerarium (2 mk.), 4 Susum cordum (6 mk.), 1 Dydefuld Wissdom (20 sk.), 2 nogle Christelig bønneboegh (3 mk.), 2 Manualj Augustini a 1½ mk. (3 mk.), 1 Forklaring offuer dend 51 Chonning Dauids Pshalm (1 mk. 8 sk.), 1 gam. forgiert mich iche (20 sk.), 2 Christelig liffsens begyndelse (3 mk.), 1 Strids Waaben (20 sk.), 1 Christenn Mennischis Samtalle (1 mk.), 3 Reigne bøgger (3 mk. 12 sk.), 1 boeg om Verdssens ende (12 sk.), 1 Anden Poenitentzis schoele (8 sk.), 1 Aandelig Krigsmandd (8 sk.), 1 Vnderuissning aff schriffen (12 sk.), 1 Libera Naturæ (1 mk. 8 sk.), 1 Christenn Menni-sches Alderdomb (12 sk.), 1 Christi Døds betragtelse (12 sk.), 1 An-dechtige Huss och Kierchebøger (8 sk.), 1 Naffneboeg Heluaderus (12 sk.), 1 visitatz vdj Saxenn (12 sk.), 6 Gramatica Greke a 28 sk. (2½ dlr. 8 sk.), 3 Sivilitate morum a 20 sk. (3 mk. 12 sk.), 2 Gramatika Philipj med papir imellum (5 mk.), 2 Coloquiorum Stephani stoere (28 sk.), 3 logica Philippi a 1 mk. (3 mk.), 1 logica udenn papir (12 sk.), 2 Coloquiorum Steffan a 2 mk. 4 sk. (4 mk. 8 sk.), 1 logica Phi-

lipj dend stoere (2 mk.), 1 Gredsche och latini Euangelia (2 mk.), 1 Casparus Berthelina Demondo (2½ mk.), 1 Oratore Justitutionis (2 mk.), 1 Claues Grese lingue (1 mk. 8 sk.), 1 lofi[?] Communios Wittenbiereg (1 mk. 8 sk.), 1 D. Obani Regie (2 mk.), 1 patetica loica[?] (28 sk.), 1 Erotemata lociam (1 mk.), 1 Katechismus M. Niels Olborigh (28 sk.), 1 det gamble Thydsch testemendt (12 sk.), 2 smaa Vgedags Bønnebøgger a 12 sk. (1 mk. 8 sk.), 1 latine Euangelium (1 mk.), 1 Dantsch salmeboegh (1 mk.), 1 lidenn Haandboegh (12 sk.), 2 Donater a 12 sk. (1 mk. 8 sk.), 12 Holger Rossenkrandzis Morgen och Afften salmer a 4 sk. (3 mk.), 1 Aandelig salmer och bønner (10 sk.), 3 Epiteme Dublica a 12 sk. (2 mk. 4 sk.), 14 Christianus Dend Femfte a 8 sk. (7 mk.), 2 Memoriall Dublicum a 12 sk. (1 mk. 8 sk.), 1 Emendationis Gabriele (8 sk.), 1 Gramiti latine (12 sk.), 1 Filippus Melanton Deamina (12 sk.), 1 Erotemeta Dialegtisis (6 sk.), 1 liber Dealima (6 sk.), 1 Anotatorum Skolasticorum Tomes Quintus (3 mk.), 2 stoere træbøgger a 1½ mk. (3 mk.), 2 smaa træbøgger a 10 sk. (20 sk.), 4 Coloqviarum vbunden (5 mk.), 7 Gramatica dend liden vbunden a 6 sk. (2½ mk. 2 sk.), 4 smaa Glossebøgger a 4 sk. (1 mk.), 3 Emanuale Jesu Christj a 1 mk. (3 mk.), 4 parue logica dend stoere vbunden a 8 sk. (2 mk.), 1 parui retorica (6 sk.), 1 Christelig Ridder (6 sk.), 1 Pænitendzis skoele vbunden (6 sk.), 1 vnderuissningh om de hellige lærefædre ubundenn (6 sk.), 12 Presternis forordningh om forseelse a 2 sk. (24 sk.), 1 Annotationes skolastico (12 sk.), 21 Holger Rossenkrandzis Morgen och Afften salmer wbundenn a 1½ sk. (31½ sk.), 24 logica filippi dend liden vfortheiglit a 10 sk. (15 mk.), 4 Sisironis oratia a 4 sk. (1 mk.), 11 Parue Retorica a 4 sk. (2½ mk. 4 sk.), 20 Parue logica dend liden a 1½ sk. (30 sk.), 1 Casparus Datoline vbunden (8 sk.), 4 Petri Rami a 1½ sk. (6 sk.), Viiser och Smaa Historier tillsammen (6 mk. 9 sk.), 6 smaa Dansche Katechismus vbunden a 2 sk. (12 sk.).

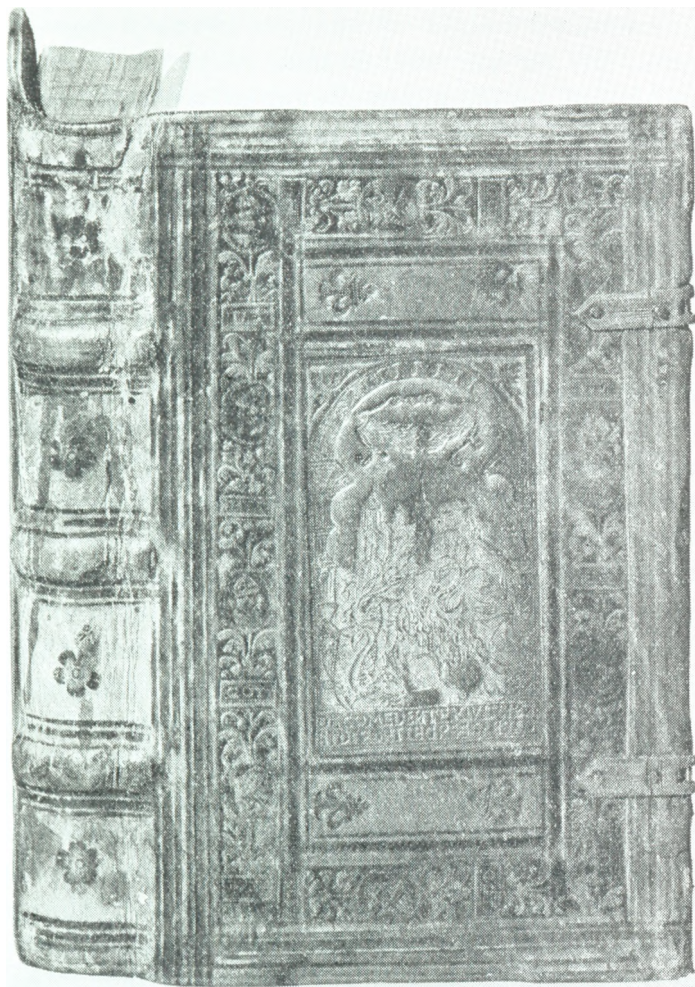
Tilsammen opgøres boet til 200 dlr. 13½ sk., som kreditorernes samlede fordringer overstiger. Foruden Hans Oldeland, herre til bl. a. Trellerup, men på dette tidspunkt vistnok bosiddende i Kerteminde, der allerede er nævnt, er kreditorerne fra Odense og København. Mest drejer det sig om småsummer, men der er enkelte større summer imellem, som skyldes lån eller leverede varer. I den første kategori hører to gældsposter på henh. 20 og 50 sldr., der mod håndskrift er ydet af Hans Jespersen i 1620 og 1622. De har skullet forrentes med 7½ %. I den anden hører to poster på henh. 32½ dlr. 10 sk. og 31 dlr. 1 mk. 12 sk.

bortskyldige til to af hovedstadens førende bogtrykkere og boghandlere, Salomon Sartor og Henrich Waldkirch, den sidstnævnte ved sine arvinger, selv var han død 1629. Desuden skyldes 8¹/₂ dlr. 6 sk. til bogfører Peder Andersen, der var virksom i København fra 1587–1646. Det skal også nævnes, at sønnen selv, Gregers Bogbinder, møder med en fordring på boet på 17 dlr. 4 sk., som han har forstrakt sin mor med til faderens begravelse.

Betragter man boets enkelte poster, får man indtryk af et beskedent hjem, omend ikke fattigt eller forarmet. De to himmelsenge har så nogenlunde kunnet udstyres med dyner og puder over sengehalmen, og der har været et sengetæppe (sallen) til dem begge.

Det var ikke blot sengene, der var forsynet med himmel. Når man satte sig til fyrretræsskiven, var én selv og føden beskyttet mod dryssende snavs ovenfra af en bordhimmel. Til at brede bordet med havde man et udvalg på tre duge, hvoraf den simpleste var af blågarn, men de to drejlsduge af hør. Som siddemøbler havde man bænke og stole. Den lange bæk og de to kortere har vel været anbragt om bordet. Desuden fandtes en foldebæk med bevægeligt ryglæn og to stole med drejede led. Til at gøre siddepladserne indbydende har man haft bænkeklæder. Der nævnes fire hynder og to bænkedyner af antagelig længde. Bænkeklæderne har haft vævede betræk; to af hynderne og bænkedynen på 5 alen har været med flamsk vævning. Der var flamskvævere i Odense, så det var muligt at få stoffet i byen selv. Stuernes møblering (der nævnes „den liden stue“, så en større må også have hørt til boligen) domineres iøvrigt af gemmemøblerne: to rødmaledede egekister og en kramkiste, hvor sengeklæder, linklæder, bænkeklæder, tin, kobber og messingtøj opbevares, samt to store skabe, det ene af dem forsvarligt sikret med lås og lukke. Et tredje skab findes også, men det står i

Bogbindernes sociale position

„En Synderis Speycl. Sin skone Penitencis Predickener / Om Verdens Ælendighed / Jammer oc Nod / Oc huorledis mand skal sig omuende til Gud / oc vorde salig“, Kiøbenhaffn 1582. – Karen Brahes bibl. nr. 2304. Anne Gøes ejernavn og oplysningen: „Anno 1644 bleff denne bog mig giffued aff Min synderlig gode Ven Hendrick Bille paa Tiirsbek“. – Træperm med lysbrunt helskind. Blindtrykt ramme med portrætmedaljoner og lovværk samt skriftfelter (HELP-GOT-ALLE-TIET). Forgyldt, pladetrykt midtsfelt. Ryg med blomsterstempler. Messingspænder. Gult snit. Bindside 16,5 × 10,5 cm.

St. Knuds kirke og tilhører forretningslivet. Boligens pryd og kostbareste smykke er dog jernkakkelovnen på sin træfod. Det har nok været en af de store tyske ovne med bibelske billeder på siderne. Den ansattes så højt som til 26 dlr.

En interessant afdeling af boet udgøres af Simen Bogbinders værktøj og hans råmateriale til bogbindene. Men en nøjere omtale heraf gemmer vi til afsnittet om bogbind og bogbinderarbejde.

Langt den fyldigste part af skiftet udgøres af en bog-samling (liberi), der ikke må betragtes som et privat håndbibliotek, men som et varelager. Derfor findes mange af værkerne i flere eksemplarer, ligesom der også findes værker i materie, bestemt til at få deres endelige udstyr i bogbinderværkstedet. Simen Sivertsen har ligesom sine kolleger grundet sin eksistens på en kombination af bogbinderi og kolportage, det der med en sammenfattende benævnelse kaldes bogfører.

Om boghandelen og bogførerne i Odense skal der tales udførligt i et senere afsnit. Her vil vi først se på, hvad vi iøvrigt ved om Simen Bogbinder. Tilsyneladende har det jævnlige knebet for ham med likvid kapital, for gentagne gange møder vi ham i St. Knuds kirkeregnskab, hvor han betaler rente for eller afdrag på lån. Udover at låne hos private havde folk, der blev anset for solide nok, mulighed for at rejse lån hos offentlige institutioner. Kirkerne var den tids banker, hvor rådmænd, handelsfolk eller håndværkere kunne låne af kirkens og de fattiges midler. Denne udvej har Simen Bogbinder også grebet til. I den samme periode, hvor han rejser et par private lån, har han også fået et lån på 50 sldlr. af St. Knuds kirkes midler, sandsynligvis i året 1622. På det betaler han mere eller mindre regelmæssigt rente, og efter 10 års forløb synes det at være lykkedes ham at afdrage halvdelen af lånet.

Muligvis på grund af dette økonomiske mellemværende får Simen Bogbinder en hel del arbejde for kirken. Han er ialtfald den af bogbinderne, der hyppigst figurerer i kirkens regnskaber med betaling for leveret arbejde. 1619 29.3. afregnes der med ham for en gradual (sangbog) til kirken til en sum af 3 mk., „derforre hannomm betalt med Dubberne“. 1620 8.6. får han 2 mk. 8 sk. for en alterbog til St. Knuds, og samme år leverer han desuden et psalterium og en evangelium bog, som betales med 28 sk. 1624 4.6. leverer han endnu en alterbog til 3 mk., der overdrages præsten herr Oluf, og atter i 1627 13.6. en alterbog, der ligeledes koster 3 mk. Faktisk svarer kirkens årlige bestillinger hos Simen Bogbinder til det beløb på 3 mk., han skulle præstere i renteydelse, og det er måske netop tilsigtet. Helt så klart ligger forholdet ikke, da lånet er nedbragt til halvdelen af den oprindelige sum, og den årlige renteydelse følgelig er tilsvarende formindsket. I kirkeværgeregnskabet 1631–32 bestilles 1½ bog papir „til een Bogh at skriffue Kierkenns Reggenschaber i“ for 1½ mk., og for at indbinde bogen får Simen Bogbinder 2½ mk. I det følgende regnskabsår leverer han til kirken „thoe runde Pappier som bruegis paa Alteret vnder Liusestaagerne“, og det honoreres med 1 mk. Efter dette er det ikke mere muligt at følge ham i kirkeregnskaberne, men skiftet efter ham vidner som ovenfor meddelt om vanskeligheder. mens sønnen, der må have etableret sig som selvstændig bogbinder om ved denne tid, efterhånden arbejder sig op.

Herman Rønnebech, der dør året efter Simen Bogbinder, er af nogenlunde samme økonomisk stilling som han. Dog udviser skiftet et overkud på 130 dlr. 3 mk. 1 sk. til skifte og deling. Skiftet skal her anføres in extenso ligesom Simen Bogbinders, idet de oplyser og supplerer hianden.

Skifteforretningen fandt sted 1639 16.10., og arvingerne

var hustruen Karen Jensdatter og børnene Jochum, Jens, Anthoni og Laurids. Vurderingsmændene var Laurids Jensen guldsmed og Claus Jensen hattemager. Guldsmeden er sandsynligvis blevet udpeget, fordi der i dette skifte fandtes sølvgenstande, omend kun to sølvskeer. Flere sølvting har dog været i familiens eje, men de er i tidens løb blevet pantsat.

Sølv

2 sølvschieder veiger 5 lod a 3 mk. (3 dlr. 3 mk.).

Tin, Kaaber och Messingh

Gammelt brugeligt tin veiget 8½ kors a 7 sk. (11 dlr. 10 sk.). 4 kors Engelss tinn a 8 sk. (6 dlr.), 1 par liuse stager (2 dlr.), 1 Enlig stage (3 mk.), 1 lysestage med lampe (3 mk.), 1 drefsuenn becken (2 dlr.), 9 march vbrugelig Messingh (2 dlr. 13 sk.), 1 g. fyr becken (2 mk.), 4 g. Kiedeller och 1 bechen voeg 20 mk. a 6 sk. (7½ mk.), 1 boste Kiedell veiget 18 mk. a 7 sk. (7 mk. 19 sk.), 1 gryde weiget 18 mk. a 6 sk. (6 mk. 12 sk.), 1 gryde veiget 23 mk. a 5 sk. (7 mk. 3 sk.). 1 dito veiget 20 mk. a 5 sk. (6 mk. 4 sk.), 1 Jerngryde (3 mk.).

Sengklæder

1 Vnderdyne (6 dlr.), 1 Anden g. Dynne (4 dlr.), 1 g. vnder dynne (6 mk.), 1 flamsch benckedynne med Rødleder puder 7 Allen langh (4 dlr.), 3 ny Hønder med leder vnder a 1 dlr. (3 dlr.). 1 schiffuc deckenn for (3 dlr.), 1 blaarandit Hoffuid dynne (1 dlr.), Noch 1 dito (1 dlr.), 1 g. Huid vlmerdugs Duen dynne (4 dlr.), 1 Huid Randit vnder dynne (5 dlr.), 1 g. Huid vnder dynne (3 dlr.), 1 g. Huid hampe dynne (1 dlr.), 1 blaargarns laggen med fieder i (5 mk.), 1 Wuggebund (4 dlr.), 1 g. blaa randit hoffuid Dynne (2 dlr.), 2 par gammell pudis uor a 3 mk. (6 mk.), 1 blaarandit pude foruden vor (2 mk.), 1 par puder med vor (2 dlr.), 3 g. sengkleder a 2 mk. (6 mk.). 1 dynne uor ny 4 Allen lang (3 dlr.).

Linkleeder

1 par Hørgarns laggen (3 dlr.), 1 par laggen om sengenn (3 dlr.), 3 dreigels duge a 2 dlr. (6 dlr.).

Gangkleder

1 ny soert klede kappe (18 dlr.), 1 Huid leder trøye (6 mk.), 1 par graa klede buxer (1½ mk.), 1 g. soert læder trøye (2 mk.), 1 liden foe-

Bogbindernes sociale position

rit lue (3 mk.), 2 støcher sabels opslaug till en lue (3 dlr.), 2 hatter (3 mk.).

Trævare

1 liigh Kiste (10 mk.), 1 Andenn Kiste (3 mk.), 1 foed kiste aff før (6 dlr.), 1 Tromme (6 mk.), 1 schiffue med schaff vnder (6 mk.), 1 Eige Kiste med laas for (3 dlr.), 1 g. fyr kiste (8 sk.), 2 gamle Eige schrine med laase for a 3 mk. (6 mk.), 1 g. fyr sengested med stabler, himmell och foedtrinn (4 dlr.), 1 liden g. fyr sengh foruden stabler (1 dlr.), 2 gamle Stoele (1 mk.), 1 g. bismar (1 mk.), 1 liden Jern Alle (12 sk.), 1 schiffue med enn steen udj (3 dlr.), 1 Cofert (2 dlr.), 1 hiorde hoffuid (1½ mk.), 1 Seigeruerck (3 dlr.).

Den s. Mands Werck tøigh

7 Handperser (14 mk.), 1 Messing Alphabet (2 dlr.), 1 Stock med 4 figurer (1 rdlr.), 2 fiirkantit stoche (2 dlr.), 2 Rule stempeler (6 mk.), 1 trind Roessestemp (1 dlr.), Alle Messing Ruller (6 dlr.), Adtschilligt smaat handuerchs tøig (6 mk.), 2 bescher Høffle (2 dlr.), 1 Hefft plade (2 mk.), 1 beslaug till en boegh (3 mk.), 1 stor persse (8 dlr.), 1 slaa steen (3 mk.), 1 Esche med smaa spender udj (3 mk.), 1 Esche med farffue udj (8 sk.), 1 Skoeh spaem [?] (1 mk. 8 sk.), 1 Muschete (2 dlr.).

Jernvare och seche

2 øxer g. (2 mk.), 1 Jern Stang (2 mk. 4 sk.), 1 Jldsche, 1 Jldklem, 3 Kiedellkroge, 1 schorsteens Jern och 1 bradspid tilsammen (10 mk.), 1 g. spade (8 mk.), 1 g. Stridshammer (8 sk.), 4 secke a 3 mk. (3 dlr.).

Bøger och Pargament

Adtschillige slaugs dansche, latinsche och tydsche Bøger, som efter forteignelse beløber tilsammen (23 dlr. 6 sk.), 16 Pergamends Kalffschind a 1 mk. (4 dlr.).

Gods som chr Pandsat och vurderit och gielden derimod jndført som følger

1 sølffschee med H. L. S. paa (5 mk.), 3 sølffscheder tilsammen (5 dlr.), Noch 1 sølffschee voeg 2 lod ½ quintin a 3 mk. (6 mk. 6 sk.), 1 tinntallerckenn (1 mk.), 1 brendeuis kiedell med hat och piber voeg 4½ kors a 8 sk. (6 dlr. 3 mk.), 2 Boerkrandzer (2 mk.), 1 Kaabe (5 dlr.), 1 straagschippe (3 mk.).

Tilsammen udgør de registrerede effekter en sum på 246 dlr. 2 mk. 4 sk. Herimod angives fordringer til boet, på ialt 115 dlr. 3 mk. 3 sk., sådan at der bliver til skifte

og deling ialt 130 dlr. 3 mk. 1 sk. Gælden fordeles på følgende kreditorer, der næsten alle er Odense-folk, med biskoppen over Fyns stift i spidsen. Dr. Hans Mikkelsen var en velhavende mand, som altså bl. a. forstrakte bogbinderne med penge. Herman Rønnebech er ikke den eneste, der har nydt godt heraf; bispen optræder også som kreditor i skiftet efter Gregorius Simensen. En enkelt udenbys kreditor er der imellem, nemlig bogtrykkeren og bogføreren Melchior Martzan fra København, hvis ringe fordring sandsynligvis stammer fra leverede bøger. De bortskyldige summer er gennemgående af meget beskeden størrelse. De største poster er begravelsesomkostningerne og de penge, som sønnen, Jens Hermandsen, har udlagt. Den anden søn, Anthoni, møder også op med en fordring for løn; han har altså arbejdet i faderens virksomhed.

Bortskyldig gæld

D. Hanns Michelsen (7 rdlr.), Anne Hanns Glarmesters (5 dlr.), En Andenn Quinde (1 dlr.), Peder Gaass (8 dlr. 1 mk. 12 sk.), Jørgen Hattemager (4 dlr.), Melckor Mardzan i Københaffn (3 dlr. 2½ mk.), Knud Brolegger (8 dlr. 3 mk.), Henrich Claussen (2½ dlr. 6 sk.), Anne s. M. Jacobs (2 dlr.), Niels Hunderup (2 mk. 10 sk.), Claus Guldsamid (9 dlr.), Mads Hanssen rådmand (5 dlr. 1½ mk.), Anntonnj Hermandnsen fordrif for løn (3½ dlr.), Dend s. Mands begraffuelsis bekostningh (21 dlr. 17 sk.), Item fordrer Jenns Hermandsen som hand haffuer udlagt i Reede penge (27 dlr. 6 sk.), Byeschriffuerenn for Registrering, schiffstisforhandlingh och dess gienparter at schriffue och forferdige (3 sldlr.).

Sammenholder man Rønnebechs skifte med Simen Sivertsens, viser det de samme hovedtræk, men med små variationer. Det er således bemærkelsesværdigt om end ikke usædvanligt, at man havde en ligkiste stående; den må vel være tiltænkt enken. En vægpryd, som var almindelig på tidens herregårde, et hjortehoved, findes også, og desuden har stuen været forsynet med et uhr (seigeruerck). Iøvrigt har man det indtryk, at tingene forekommer rige-

ligere og måske også solidere end hos kollegaen; bl. a. har flere af gemmemøblerne haft låse. Når der ikke nævnes bænke, kan det ikke være, fordi de mangler, men de har vel været nagelfast inventar og følgelig hørende til huset, hvor familien boede til leje. Om langbænkens tilstedeværelse vidner indirekte den post, der omtaler en 7 alen lang bænkedyne. Heller ikke kakkelovnen er omtalt; enten har familien klaret sig med lånte ovne, eller huset har haft murede potteovne eller åben esse. Boglageret specificeres ikke, men ansættes til en samlet sum.

Endelig haves fra netop denne tid endnu et bogbinder-skifte, som i sammenligning med de to ovennævnte viser ligefrem velstand. Det er skiftet efter Henrich Brodschoufs hustru, Catrine, der holdtes i bogbinderens ejendom i Vestergade 1639 30.5. Skiftet er kort omtalt i jubilæumsbogen, hvor bl. a. den afdødes børn af tidligere ægteskab opregnes. Om hustruens tilværelse forud for ægteskabet med Henrich Bogbinder er desværre ikke mere oplyst. Det ville ellers have været af interesse at få at vide, om det er hendes fortjeneste, at skiftet kan opvise så mange positive effekter. Så længe ikke mere vides om enten Catrine eller Henrich Brodschouf, er jeg tilbøjelig til at formode det. En bogbindervirksomhed på daværende tidspunkt kunne antagelig ikke kaste så meget af sig, så den kunne føre til erhvervelse af fast ejendom og en relativ rigelig beholdning af guld og sølv. Iøvrigt tyder børnenes navne, eksempelvis Zybert Kiønn eller Mariche Kiøns, på, at familien eller i hvert faderen er indvandret til landet. Navnene peger mod Holland evt. Nordvesttyskland.

Ejendommen i Vestergade er med tilliggende gårds- og haverum ansat til 500 sldr. Med haverum menes antagelig brugsret til en del af byens jord, der var opdelt i haverparter, som borgerne kunne leje. Hovedparten af dem lå til rådmændsfamilierne eller deres pårørende. Det var

relativt usædvanligt, at håndværkerne fik indpas her. Af de her omtalte vides kun Gregorius Gregorissen også at have haft del i byens haveparter. Svarende til jordbesiddelsen nævner skiftet en besætning på 1 ko (7 dlr.), 10 får à 3 mk. ($7\frac{1}{2}$ dlr.), 1 vædder (3 mk.) og 9 lam à 1 mk. 8 sk. (3 dlr. $1\frac{1}{2}$ mk.).

Skiftet består iøvrigt af følgende løsøre:

Guld och sølff:

1 søllkande staar i Pandt hoes Mads Hansen for 6 dlr., veigit kanden $23\frac{1}{2}$ lod, bliffr beholden $15\frac{1}{2}$ lod a 3 mk. (11 dlr. $2\frac{1}{2}$ mk.), 1 sølffstob paa 9 lod 2 quintin, staar i Pandt hos Margrethe Jens Mogenssens for 3 rdlr., bliffr beholden 3 lod a 3 mk. (9 mk.), 5 sølffscheede veigit $14\frac{1}{2}$ lod a 3 mk. (10 dlr. $3\frac{1}{2}$ mk.), 1 liden schaal, nogen sølftraa och 2 sølffhalsklede kraage, voege $4\frac{1}{2}$ lod a 3 mk. (3 dlr. $1\frac{1}{2}$ mk.), 2 krusse, det ene af steen, det andet aff glas med søll lagt paa a 2 dlr. (4 dlr.), 1 Gulde Ring veigit 4 lod, med en Rubin (8 sldlr.), 1 Gulde Ring med en Huid perle vdj (3 sldlr.), Noch en Andenn (3 sldlr.), 1 Ammelerit Ringh, 1 lidet støche af it smøcke och 1 Halff Guld Knap tilsammen (3 sldlr.), 1 Tancke Ring aff Messing forgyldt, och 1 lidet sølff Hierte med en steen vdj (1 dlr.).

Tin, kaaber och Messingh

1 Støffken veigit 18 mk a 12 sk. (3 dlr. 1 mk. 4 sk.), 1 distileer tøy aff tinn veigit 23 mk. a 12 sk. (4 dlr. 1 mk. 10 sk.), 2 tinn flascher, 1 lidenn och 1 stoer veigit 12 mk. a 8 sk. (6 mk.), 1 Thin vandfad 14 mk. a 12 sk. (2 dlr. 2 mk. 8 sk.), 1 tinn Kannde veigit 8 mk. a 8 sk. (1 dlr.), 2 tinn potter veigit 13 mk. a 8 sk. ($6\frac{1}{2}$ mk.), 2 halffue potter och 1 peel veigit $8\frac{1}{2}$ mk. a 8 sk. (1 dlr. 4 sk.), 6 wrte potter veigit 12 mk. a 8 sk. (6 mk.), 5 tinn fade voege 3 kors 9 mk. a 8 sk. (5 dlr. 2 mk.), 7 tinn fade, stoere och smaa, och 2 saltsirchen veigit $2\frac{1}{2}$ kors marchen 8 sk. (3 dlr. 3 mk.), 1 kaldschaals kouschenn voeg 6 mk. a 8 sk. (3 mk.), 1 lang smør kande $3\frac{1}{2}$ mk. a 8 sk. (28 sk.), 1 liden smør kande, 1 salt kar voeg 3 mk. a 6 sk. (18 sk.), 6 tin fade stoere och smaa, och 2 saltsirchen voege 2 kors 3 mk. a 6 sk. ($2\frac{1}{2}$ dlr. 2 sk.), 12 tin tallercken veigit 22 mk. a 6 sk. (2 dlr. 4 sk.) Gammelt vbrugeligt tin 8 mk. a 6 sk. (3 mk.), 2 tin stager veigit 14 mk. a 12 sk. (2 dlr. 2 mk. 8 sk.), 2 Ostindische Nøder med tin belagt (2 dlr.), 1 lang steen kruss med tin logh (2 mk.), 1 andit kruss (1 mk. 8 sk.), 1 lidet bugit kruss med log (1 mk.), 1 lidet och med log paa (20 sk.), 1 liden och 1 stor steen flasche med tin schruer (2 mk.), 1 Messingstage med toe piber (1 dlr.), Noch 1 Messing stage (1 dlr.), 1 lidenn lysse stage

(1 mk.), 1 Messing plade (1 mk.), 2 g. ubrugelig liusse stager (8 sk.), 1 Arm aff en liusse Crone med plade (8 sk.), 1 lidenn Messing Morter med stoder (6 mk.), 3 Kober pander med been 2 kors 4 mk. a 6 sk. (2 dlr. 2 mk. 8 sk.), 1 Messing kiedell (2 dlr.), 1 liden samme slags (1^{1/2} mk.), 1 Messing beekenn (3 mk.), 2 gammele samme slags (2 mk.), 1 Fyr beekenn (2 mk.), 1 Andit (2 dlr.), 1 boste kiedell med Jern Greeb veigit 3 kors marchen 12 sk. (6 dlr. 3 mk.), 1 lidenn Rond Kiedell 4^{1/2} mk. a 12 sk. (3 mk. 6 sk.), 1 Jernn gryde (6 mk.), 1 Brøgge Kiedell veigit 6 kors a 12 sk. (13 dlr. 2 mk.), 1 Vandkande aff blich (2 mk.), 1 Riff Jern (1 mk.), 1 Messing liuse sax (1 mk.), 1 liden Wisser (3 dlr.), 1 liden Messing kiedell (1 mk. 8 sk.), 1 liden Kiedell i badstuenn (6 mk.).

Sengekleder

1 Blaarandit vnderdynne (12 dlr.), 1 Hoffuid dynne samme slags (2 dlr.), 1 Olmerdugs Duen dynne (3 dlr.), 1 g. Huid vnderdynne (5 mk.), 1 lidenn blaarandit pude (1 mk.), 1 Anden samme slags (2 mk.), 1 Anden med gult Atlasch (2 dlr.), 1 Anden med grøn Atlasch (2 mk.), 1 g. Huid hoffued Dynne (2 mk.), 1 blaarandit Houed Dynne (5 mk.), 1 par puder med brandgull taftt (6 mk.), 1 liden Huid pude (1 mk.), 1 blaarandit vnderdynne (3^{1/2} dlr.), 1 ny samme slags (8 dlr.), 1 blaarandit houed dynne (2 mk.), 1 huid vnder dynne (3 dlr.), 1 Andenn Huid offuer dynne (6 mk.), 1 blaarandit vnderdynne (8 dlr.), 1 Grønn och guell sallenn (1 dlr.), 1 røt och gult sallen (6 dlr.), 1 huit och blaat Sallen (1 dlr.), 1 Andit g. sallen (3 mk.), 1 Andit g. dito (2 mk.), 3 Støcher grøn Raschis omheng med kappe (2 dlr.), 3 støcher grøn och gull omhengh med kappe (7 mk.).

Benche kleder

1 lang flamsch benche dynne med Rød klede vnder (6 dlr.), 1 benchedynne med leder under (3 dlr.), 2 flamsche Hønnder (2 dlr.), 2 Andre g. (5 mk.), 3 Andre smaa a 20 sk. (3 mk. 12 sk.), 2 g. klede Hønder grøne a 1 mk. (2 mk.), 1 grøn schiffue teeken (15 mk.).

Linkleder

1 Dreigels Dugh (1 dlr.), 1 vdsyed dug (2 dlr.), 1 g. blaargarns dugh (1 mk.), 1 g. dreigels dugh (1 mk.), 1 Anden samme slaugs (1 mk.), 1 Dreigels dug (2^{1/2} dlr.), 1 g. Hørlaggen (5 mk.), 1 Anden dito (5 mk.), 1 g. Dreigels dug (8 sk.), 1 g. Dreigels dugh (1 dlr.), 1 g. blaargarns laggenn (1 mk.), 1 Andit dito (1 mk.), 1 ny blaarlaggenn (2 mk.), 1 Andit dito (2 mk.), 1 g. Hørgarns laggenn (1 mk.), 1 laggenn (5 mk.), 1 Andit gammelt (1 mk.), Noch 1 samme slags (1 mk.), 1 blaargarns dug (1 mk.), 1 nyt blaargarns laggen (1 dlr.), 1 g. dreigels dugh (1 mk.), 2 blaargarns Handkleder (12 sk.), 1 par pudis uor

Bogbindernes sociale position

(2 dlr.), 1 par Andre (1 dlr.), 1 Andit samme slags (1 dlr.), 1 par gamle (1 mk.), 1 Andit par pudisuor (1 dlr.), 1 par Andre gamle (12 sk.), 1 blålgarns Handklede (8 sk.), 3 Hørgarns laggen om sengen (6 dlr.), 1 dreigels Handklede for sengen (2 mk.), 1 dreigels dugh (1 dlr.).

Gangkleder

(moderens „lifkleder“ var forlods uddelt; desuden fandtes)

1 soert kappe med flos paa Kragen, och forneden samt Rasch vnderforit (44 sldlr.), 1 sort blommit Mands Kaseiarch uden Ermer med guld Snorer (6 dlr.), 1 forsøffuit Degen (8 dlr.).

Trævarer

1 liden vdtreen Eige schiffue (6 dlr.), 1 Benche Kiste med 2 Rom och Laasse (2 dlr.), 1 lang Benck (2 mk.), 1 Andenn Bench (20 sk.), 1 lidenn bench 3 Rum (1 mk.), 1 Slaugh bench (1 mk. 8 sk.), 2 g. Sengesteder det ene med himmell och stabeller (4 dlr.), 1 lidet fyr schabff (2 mk.), 1 Kurre sengh (3 mk.), 1 Før schiffue med schuffe (2 dlr. 2 mk.), 1 lidenn bench (12 sk.), 1 Bagstoell (3 mk.), 1 Anden liden (8 sk.), 1 Bagstoell (1 mk. 8 sk.), 1 Skab med 3 Rum (7 mk.), 1 lang Eige kar (1 dlr.), 2 andre smaa kar (3 mk.), 1 Bøge Klouff (8 sk.), 1 deigen trugh (10 sk.), 1 graat sengested med Himmell (2 dlr.), 1 g. bagstoell (1 mk.), 1 g. før schiffue (2 mk.), 1 g. Eige sengested (5 mk.), 1 g. kiste (1 dlr.), 1 Kiste aff fyr (1 mk.), 4 stabeler (2 mk.).
Værktøjet registreres ikke, da det foræres Henrich Bogbinder „aff samtlig medarfvinger och dieris vergere“.

Bøger

1 Thydsch Bibell (2 dlr.), Nogle andre Adtschillige smaa tydsche bøger tilsammen (2 dlr.).

Jernvare

1 saugh (1 mk. 8 sk.), 1 Øxsse (12 sk.).

Vld och Laad

6 kors Uld marchen 8 sk. (9 dlr.), 3 Koers loed marchen 2 sk. (1 dlr. 8 sk.).

Tilstaaendis Gield

Jochum Stue (12 dlr. 2 mk.).

Efter dette skifte, hvis aktiver tilsammen udgør 867 dlr. 3 mk. 10 sk., er det forståeligt, at Henrich Brodschou kunne

Bogbindernes sociale position

„Mose Guds Mands Bøn / i den XC. Psalme / At betencke Doden / Oc huad forstand Menniskan giffuis aff Dodzens betenckelse. Predicket vdi Erlige / Velbyrdige / Gudfryctige / oc salige Frw Birgitte Rosenkrantzis Begræffuelse / i Nesby Kircke / den 20. Octob. . . 1588. Aff Christen Nielsøn / Guds Ords Tienere vdi Nesseby . . . . Prentet i Kiøbenhaffn / Aff Matz Vingaard. 1589“. – Karen Brahes bibl. nr. 1736. Steen Brahes eget eksemplar med noter og hustruens malede portræt. – Papperm med brunt helskind. Rammebort, yderst i blindtryk, indenfor i guldtryk med liljestempler. Ejermonogram i guldtryk. Ryg med forgyldte liljestempler. Bindside 16 × 11 cm.

placeres så smukt i indsamlingen til St. Knuds kirkes malmkrone, selv om der fragår en bortskyldig gæld på ialt 318 dlr. 14 sk. Denne gæld ser ud til at være rent lokal, idet den fordeles på følgende poster:

Tommes Broderssenn lånte penge (100 dlr.), Rennte (6 dlr.), Fattige skyldig (50 dlr.), Rente (3 dlr.), Fredrich Gummersbach (118 dlr. 1 mk. 14 sk.), 2 halffue Ottinger smør (3 dlr.), her Pouell i Dallum for 2 tønder Malt ($5\frac{1}{2}$ dlr.), Loduig Sinchelmager ($5\frac{1}{2}$ dlr.). – Foruden af private har han altså også lånt af de offentlige midler. De store summer er sandsynligvis optaget til etablering.

Hvorledes det er gået Henrich Brodschou senere hen kan ikke oplyses, da det ikke har været til at finde noget skifte efter ham selv. Nogle få år senere registreres imidlertid et andet bogbinderskifte, der på flere måder viser lighedspunkter med det sidst anførte. Det er skiftet efter Gregorius Simensen 1644 21.3., der bl. a. indeholder en meget udførlig fortegnelse over boglageret, der imidlertid udelades her, da den er aftrykt i jubilæumsbogen s. 138–140, desværre med mange mere eller mindre meningsforstyrrende læsefejl som f. eks. M. Postuels Ligpredikener i stedet for M. Poffuels Ligpr. eller 2 Commentaria Super ginchn i stedet for 2 Commentaria Super genesis.

Arvingerne er hustruen Bente Peitersdatter og børnene Gregorius Gregorissen, Margrethe og Bente Gregorisdøtre. Også her er der fast ejendom, familiens bopæl i Nørregade, der vurderes til 450 sldlr. Derimod synes der ikke at være noget jordtilliggende.

Boglageret beløber sig til ialt 221 dlr. 4 sk. Værktøj og pergament til bogbind specificeres ikke, men ansættes samlet til 6 dlr., hvorefter det øvrige løsøre opregnes i den sædvanlige gruppering.

Sølf

16 loed 1 qtin a 3 mk. (12 dlr. 12 sk.).

Boghindernes sociale position

Thin

10 kaars Ollie tin 1 mk. 12 sk. (22 dlr. 2 mk.), 8¹/₂ kaars gammelt brugeligt tin mk. 8 sk. (12 dlr. 3 mk.), 1 Tin flasche (2¹/₂ dlr.), 1 Hand fad wog 20 mk. (3 dlr.), 2 Tin Kouschener (2 dlr.), 1 lidet Tin Kouschen (1 mk. 8 sk.).

Messing

2 par Liusestager (6 dlr.), 2 par smaa Liusestager (3 mk.), 2 par smaa Liusestager, huer aff sit slags (3 mk.), Noch it andet lidet par (2 mk.), 1 Fyer fad (3 mk.), 1 Messing bechen (3 mk.), 1 Andet dito (1 dlr.), 1 lidet bechen (2 mk.), 1 fyer bechen (3 dlr.), 1 Messing kiedell (2 dlr.), 1 liden Mesing kiedel (3 mk.), 1 dito (1 mk.), Noch 1 dito (8 sk.), 1 Messing Riffue Jern (1 mk.).

Kaaber

2 Gryder wog 24 mk. a 8 sk. (3 dlr.), 1 Anden ny Gryde wog 24 mk. a 8 sk. (3 dlr.), 2 gammel dito wog 27 mk. a 4 sk. (1¹/₂ dlr. 12 sk.), 2 smaa dito voeg 12 mk. a 4 sk. (3 mk.).

Senge klæder

2 Blaarendet Vnder dyner (20 dlr.), 2 Blaarendet Dun dyner (12 dlr.), Noch 1 Blaarendet dundyne (4 dlr.), 3 Blaarendet Hoffuuet dyner (4 dlr. 2 mk.), 1 Gammel Vnderdyne (1 dlr. 1 mk.), 1 dundyne (1 dlr.), 2 Hoffuuit dynner (1 dlr.), 1 g. Vnder dyne (1 dlr.), 1 dundyne (1 dlr.), 1 Hoffuuit dynne (2 mk.), 1 par Blaarendet Puder Vden Var (2 dlr.), 1 Par Puder med War paa (1¹/₂ dlr.), Omheng och Teche till en Seng (4 dlr.), 1 g. Omheng (1 dlr.).

Den sal. Mands Gang kleder

1 Sort Kappe (10 dlr.), 1 Graa Reise Kiortel (5 dlr.), 1 Graa Kiortell, en trøye och et Par Buxer (12 dlr.), 1 Sortt Klede trøye (4 dlr.).

Benche kleder

2 Benche dynner (10 dlr.), Noch et drætt (10 dlr.), 4 Hønder (4 dlr.), 1 Agedyne (1 dlr.).

Linkleder

1 Par smaa Hørgarns lagen (6 dlr.), Noch 2 par smaae hørgarns lagen (7 dlr.), 1 Damaschis dug (6 dlr.), 1 Dreyels dug (2 dlr.), 4 andre dreyels duge (4 dlr.), 1 Anden dreyels dug (1 dlr.), 1 par Lagen (3 mk.), 1 par Vugge lagn (3 mk.), 4 par blargarns lagn (6 dlr.), 4 dreyels handkleder (6 dlr.).

Thrævahre

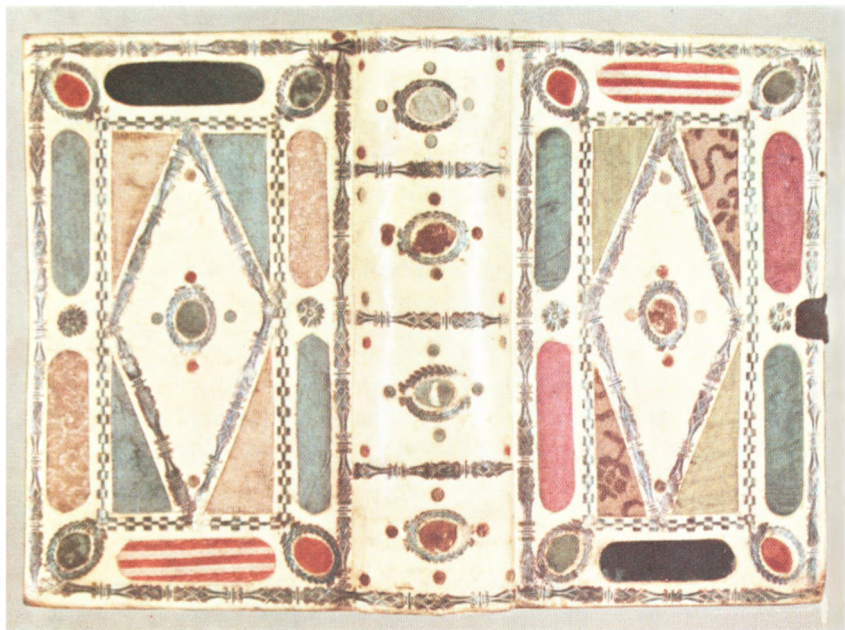
1 Røed Treseng med foed schammell (6 dlr.), 1 Foed kiste (8 dlr.), 1 Egischrin med en foed till (3 dlr.), 1 Træseng (6 dlr.), 1 Vtrechen Egischiffue (7 dlr.), 1 liden Steen schiffue (3 dlr.), 1 gammel folde stoell (3 mk.), 1 Beslagen Egischrin (1½ dlr.), 1 Andet lidet Egeschrin (3 mk.), Noch 1 beslagen Egischrin (4 dlr.), 1 Beslagen Esche (1½ dlr.), 3 Hiorte hoffueder (1½ dlr.), 3 Grønne schamler (1 dlr. 1 mk.), 3 huide schamler (1 dlr. 1 mk.), 3 grønne Bagstolle (1½ dlr.), 1 gammel beslagen schrin (2 dlr.), 1 bench med 2 benche kister (1½ dlr.), 1 Anden liden benche kiste (1½ dlr.), 1 Slaubench (1 dlr.), 1 Anden Slaubench (3 mk.), 1 Egestoell (3 mk.), 1 grondt Madschab (2 dlr.), 1 Andet gammelt schab (1½ mk.), 1 Fem fierdings tønde (3 mk.), 2 Andre Øltønder (2½ mk.), 1 Lygte (1½ dlr.).

Jernfang

1 Jern Kachelloffuen (27 dlr.).

I skiftet findes yderligere en interessant fortegnelse over tilstående gæld, som tillader at se, hvor langt omkring bogbinderens kundekreds har strakt sig. Den skal derfor anføres i sin helhed i afsnittet om boghandelen. Her skal blot bemærkes, at den ialt beløber sig til 302 dlr. 1½ mk. 2 sk., hvorover for står en bortskyldig gæld på 288 dlr. 3 mk. 13 sk., der fordeles nogenlunde ligeligt på Odense og København, idet posterne udover udgifterne ved skifteforretningen er følgende: Odensebispens dr. Hans Michelsen (150 dlr.), Daniel Butter, som jeg formoder er fra Odense (9 dlr.), samt tre af de store bogtrykker- og boghandlerhuse i hovedstaden, nemlig Sallemon Sartori (21 dlr. 1 mk. 2 sk.), Jochim Molcht (70 dlr. 11 sk.) og Gesche Walkiers, Hendrik Waldkirchs enke (23 dlr.). Til deling mellem arvingerne blev ialt 1003 sldr. 9 sk.

Hvis man i denne gennemgang af bogbinderskifter slutelig tager Gregorius Gregorissens for sig, får man et bogbinderhjem fra det tidspunkt, hvor bogbindermestrene organiserer sig i lav. Ovenfor er Gregorius Bogbinders sociale position skitseret, og skiftet giver også indtryk af, at familien har været vel bjerget, omend virksomheden

„Christelige og ydkaarne Bøner for alle Stater / oc for allehaande Nød oc trang i den gantske Christenhed / i vddelte at bede / paa huer besynderlig dag vdi Vgen / met Tacksigelser / oc Guds paa kaldelse / om velsignelse oc beuarig Morgen oc Aften. . . Fordanskede oc igien paa ny corrigerte aff Haas Christenson Rosckjaldense, Predichere oc Guds Ords Tiener oc vdi Malmo. Anno 1601“. – Karen Brakes bibl. nr. 2199. Bag i bogen findes: „Denne Bog Horre Mig Maren Jorens Naurs till end Rette / Derfor tør Der Ingen Med mig om Hinde trette. Gud vnde Mig Den at læsse och vortaa / Att Jeg Dett Evige Liiff kunde faa. Amen / Jesu Naffn Amen Amen. Marcu Jorgen Naurs Mpp.“. – Papperm med heidt pergamentbind, hvis begge sider er udskaarne med trekantede, oval og parallelogramformede huller, hvorunder er sat stof eller skind af forskellig farve. Ryggen har 4 osede og en mængde sma runde huller. Forgyldte rullebortor og kvans- eller blomsterformede stempler. Grønt snit. Rester af bindebånd. Bindside 16 × 10 cm.

på dette tidspunkt sikkert ikke har været stor, at slutte efter det ringe varelager af bøger samt fåtallige stykker bogbinderværktøj. Skiftet finder sted 1695 28.2. i den ejendom, som den afdøde ejede og beboede, og arvingerne er enken Anna Margrethe Christophersdatter og de 3 sønner Hans Christopher, Gregorius og Johan Ditlef Gregorissen.

Gården med lidet gårdsrum samt huse og bygninger ansættes „efter denne tids tilstand“ til 133 rdlr. 2 mk. En havepart „udi Vindegaden på den norder side adelvejen“ til 16 rdlr. Løsøret er som vanligt opdelt i grupper, men møblerne opregnes efter de rum, hvori de fandtes, og der er således mulighed for at få et vist begreb om gårdens rummæssige indretning.

Solv

1 Slet Sølf Begger veier 6½ lod a 3 mk. (3 dlr. 1 mk. 8 sk.), 1 Mindere dito veier 7 lod og 3 quintin a loddet 3 mk. (3 rdlr. 5 mk. 4 sk.), 1 Lidden dreven dito paa 3 knaper vejer 3 lod a 3 mk. (1 rdlr. 3 mk.), 5 Sølfscher divers Slags veier tilsammen 15 lod 1 q. a. 3 mk. (7 rdlr. 3 mk. 12 sk.), 1 Liden Sølf schie till et Barn vejer 2 lod a 3 mk. (1 rdlr.), 1 schie med Sølf schaft og Perlemutz Sløf veier tilsammen 3½ lod (1 rdlr. 3 mk.).

Kiedel Kaaber

1 Indmuuret Brøger kiedel paa tou tønder stoor (12 rdlr.), 1 Bøste kiedel med Jern Gripe veier foruden Gripe 12 pd. a 1 mk. 6 sk. (2 rdlr. 4 mk. 8 sk.), 1 trind gl. Kaaber Kiedel veier foruden Gripe 9 pd. a 1 mk. 8 sk. (1 rdlr. 5 mk. 4 sk.).

Gryde Kaaber

1 Gryde veier 11 pd. a 12 sk. (1 rdlr. 2 mk. 4 sk.), 1 do. 11 pd. (1 rdlr.), 1 do. 7 pd. (5 mk. 4 sk.), 1 do. do. (5 mk. 4 sk.), 1 Liden Morter med Støder 5 pd. (5 mk.), 1 fūr fad med Søndere foed (1 mk.), 1 do. (1 mk.), 1 U-maget 6 kantig Liusestage (3 mk.), 1 Umaget Liusestage (1 mk. 8 sk.), 1 dito (1 mk. 8 sk.), 7 dito med Søndere Piibe (1 mk. 4 sk.), 1 dito (1 mk.), 1 henge Messing Liusestage med Metall foed (2 mk.), 1 Pahr dreffune Messing Liusestager med Metall Piber (5 mk.).

Messing

1 gl. Messing feüer Bechen (1 mk. 8 sk.), 1 Liden Messing Løgte (3 mk.), 1 Messing Durch slaug (1 mk.), 1 drefuen Mesing Vandbechen med 1 Vindrue paa (1 rdlr.), 1 Mesing kiedel (3 mk.), 1 dreven Messing fad Vandbechen med en Engel midt paa (4 mk.), 1 gl. Sengebechen (1 mk.), 1 drefuen Mesing Liusearm (2 mk.).

Thin

1 Stegefad, 1 vandfad og 4 fade af Crontin veier 14 pd. a 1 mk. 2 sk. (2 rdlr. 3 mk. 12 sk.), 1 Fade af Sneel veier 32 pd. a 12 sk. (4 rdlr.), 5 dito Fade af Mangods veier 16 pd. a 14 sk. (2 rdlr. 2 mk.), 12 Tallerchener af Sneel veier 16 pd. a 12 sk. (2 rdlr.), 11 smaa dito Mangods veier 12 pd. a 14 sk. (1 rdlr. 4 mk. 8 sk.), 2 gl. dags høje Kander af Sneel veier 9 pd. a 12 sk. (1 rdlr. 12 sk.), 1 Pibe Kande af Crontin veier 5¹/₂ pd. a 1 mk. (5 mk. 8 sk.), 1 Liden dito med Flap af Sneel veier 3¹/₂ pd. a 12 sk. (2 mk. 10 sk.), 1 tin Vandpost af Mangoedtz veier 6¹/₂ pd. a 1 mk. (1 rdlr. 8 sk.), 1 fiirkantig flasche med schruc Mangoedtz veier 4 pd. a 1 mk. (4 mk.), 1 gl. ubrugelig Kaalschaals Kouschen veier 2 pd. a 1 mk. (2 mk.), 1 gl. Tin Potte veier 1 pd. (1 mk.), 2 smaa fade og 1 Sadsirchen mangoedtz veier 3 pd. a 1 mk. (3 mk.), 1 gl. Postei Pande med Laag mangoedtz veier 3¹/₂ pd. a 14 sk. (3 mk. 1 sk.).

Jernfang

1 Jern Kachelofn med foed og tud og tillbehør (6 rdlr. 4 mk.), 1 Slaa Seier Verch med laad (10 rdlr.), 1 Steg Vender med Braadspid (? rdlr.), 1 gl. gryde (2 mk.), 1 Mindre dito (1 mk. 8 sk.), 1 do. do. (2 mk.), 1 gl. Jern Liusestage til 2 Lius (8 sk.), 1 Stor Rijst (1 mk.), 1 Mindre dito (8 sk.), 1 Ildskofl (1 mk. 4 sk.), 2 Ildklemmer (1 mk. 8 sk.), 1 Jern pande (6 sk.), 1 Liden økse (6 sk.), 1 Buløkse (1 mk.), 1 Flintebøsse (2 rdlr.), 1 Bardesan (1 rdlr.).

Verchtøy

6 Mesing stoche till at trøche paa Bøger med (2 rdlr.), 1 Stempel Ahlfabeth (2 mk.), 1 decl Gammel ubrugelige stempler og Ruller (1 rdlr.).

Thræ Vahre udj den Store Stue

1 Rød gl. dags træsur udj Biltsnider Arbeide med 5 Rum og Laase (6 rdlr.), 1 Eige Himmelseng ogsaa udj Biltsnider Arbeide Røt Anstrøgen (5 rdlr.), 1 Eige Bilthugen Krogskab med 1 Laas (2 rdlr.), 1 Eige beslagen Kiste med Laas (4 rdlr.), 1 dito Half kiste (2 rdlr. 4 mk.), 1 gl. høy Grøn schab af für at sette Bøger udi med Realer i (1 rdlr.), 1 udtrøchen Eige Bord med Lugt fod (1 rdlr. 2 mk.), 1 für

Bogbindernes sociale position

Benche Kiste med 2 Rum og Laase (1 rdlr.), 1 Liden Steen schiffue med Eige Ramme og 4 Piller med aaben foed (2 rdlr. 4 mk.), 10 gl. høy Bagstole med Leder a 2 mk. (3 rdlr. 2 mk.), 5 lange dito a 1 mk. 4 sk. (1 rdlr. 4 sk.), 11 Papiers Støcher med Rammer a 6 sk. (4 mk. 2 sk.), 1 Spcgel med sort Ramme med 3 Mesing schruer (1 rdlr. 2 mk.), 1 Clecordium (1 rdlr.), 1 lidet træ für schrin med Laas (1 mk.).

vdj den Liden daglig Stue

1 Steen schiffue med Eige Aaben foed og Skuffe under (4 rdlr.), 1 Liden Eige Schiffue med Aaben foed (1 rdlr.), 1 Eige beschlagen schrin med Laas (1 rdlr. 3 mk.), 1 liden für Benche Kiste med en Rum og Laas (3 mk.), 1 træ Bagstoel (12 sk.), 1 Liden Aaben für Bench (8 sk.), 1 gl. Aaben für bench (8 sk.), 1 gl. Benche Kiste med 2 Rum og 1 Laas (1 mk.), 1 Britspil med tilhørrige Bricher (3 mk.).

Vdj Kiøchenet

1 høy füre Madskab med Laage og Laas (1 rdlr.), 1 Liden Benche kiste (1 mk. 8 sk.), 1 Liden für bench at Rette an paa (12 sk.).

Vdj Soldatter Cammerit ofuer kiøchenet

1 Liden laug stoel betrochen med blommet fløyel og frøndser (3 mk.), 1 træ Agestol med Vogenschrin udj (1 mk.), 1 gl. Britspil med Bricher (1 mk. 8 sk.), 1 gl. für bord med schuffe (1 mk. 4 sk.), 1 degen trug (1 mk.). 2 tylter für deeler (1 rdlr.).

Udj et Lidet mørch Cammer bagved

1 Salte Balge (1 rdlr.), 2 gl. Stand tønder a 8 sk. (1 mk.), 1 Høy für Pache tønne med laag (2 mk.).

Paa det første Cammer ud till gaden

1 gl. Eigcseng med Stabler og Bilthuggen Himmell (2 rdlr. 4 mk.), 1 gl. für Bord med aaben foed med skuffe under (2 mk.), 1 Liden aaben für bench (12 sk.), 1 Eige Lehnstoel med Kaars foed (1 mk.), 6 Papiers Støcher med Ramme a 4 sk. (1 mk. 8 sk.), 1 gl. høy Bagstoel (8 sk.), 1 gl. für Kram kiste (1 mk. 8 sk.).

Paa det andet og mellemste Cammer

1 Eige Kiste med lidet Sort udlagt for paa og Laas (4 rdlr.), 1 Eige Seng med sort udlagt og sorte vriene Stabler og himling (6 rdlr. 2 mk.), 1 gl. Søndere für Kiste (1 mk.), 1 gl. für Kram Kiste (8 sk.), 2 Bogbinder Stier med till hørige Realer (2 mk.).

Udi Kieldereren

1 Meske kar paa 5 td. stor (3 rdrl. 2 mk.), 1 Roste kar paa 4 td. stor (2 rdrl. 4 mk.), 1 øl kar af en Vinfad (2 mk.), 6 gl. øltønder a 1 mk. 8 sk. (1 rdrl. 3 mk.), 1 gl. Saac (12 sk.), 1 gl. Rostebalge (1 mk.).

Udi Gaarden

4 gl. Standtønder a 12 sk. (3 mk.).

Fieder og Senge Klæder, Omhenger, Benchedynner. Hønder og andre uldne klæder

1 Olmerdugs blaarandet ofuerdynne (1 rdrl. 4 mk.), 1 blaastrivet Bulsterunderdynne (3 rdrl. 2 mk.), 1 dito noget bedre (3 rdrl. 3 mk.), 1 gl. Strifuet Hampetaugs dito (4 mk.), 1 gl. bødt Olmer dugs ofuerdynne ofuertrechet paa den eene side med blaadt og huid teche (3 mk.), 1 blaastrifuet gl. bulster underdynne (1 rdrl. 2 mk.), 1 gl. hiemmegjort Olmerdugs ulden ofuerdynne (1 rdrl.), 1 dito ulden og linet (1 rdrl. 2 mk.), 1 smaastrifuet bulster underdynne (1 rdrl. 4 mk.), 1 dito (1 rdrl. 2 mk.), 1 blaarandet Bulster Hofuet dyne (5 mk.), 1 dito (4 mk. 8 sk.), 1 gl. huid Hampetaugs underdynne (5 mk.), 1 gl. dito (4 mk.), 1 graa Vadmels underdynne (4 mk.), 1 huid Randet Vlden dito (4 mk.), 1 dito vor foruden fyld (1 mk. 8 sk.), 1 smaa blaastrifuet Bulster Hofuet dynne (5 mk.), 1 bedere dito (1 rdrl.), 1 gl. Randet huid Hampetaugs hofvet dynne (3 mk.), 1 dito (3 mk.), 1 Liden huid Lerritz hofvet dynne (2 mk.), 1 gl. Hampetaugs Hofuit pude (1 rdrl. 8 mk.), 1 Ulden Randet hofuet dynne (2 mk.), 1 gl. bødt leder hofuet dynne (2 mk.), 2 linnet bulster hofuet dynner (5 mk.), 2 hiemmegjort Olmerdugs hofuet puder (1 rdrl. 2 mk.), 2 Graa Vadmels puder (2 mk. 8 sk.), 1 Olmerdugs gl. pude (1 mk. 8 sk.), 1 gl. Grof ulden Pude (12 sk.), 1 ulden bruunstrifuet hiemmegjort Olmerdugs ofuer dynne (4 mk.), 1 gl. Randet ulden dito (4 mk.), 1 gl. bødt strifuet bulster hofuet dynne (1 mk. 4 sk.), 1 huid gl. hampetaugs bødt underdynne (2 mk.), 1 syet Glindnigs benchedynne med Røt schind under 6 allen lang (3 rdrl.), 1 gl. vendt flamsch Benchedynne med blaadt under 6 al. l. (1 rdrl.), 1 gl. grøn i gul flamsch Vefuet Benche dynne 2¹/₂ a. lang (1 mk. 8 sk.), 1 gl. grøn Klede dito med Leder under 2¹/₂ a. lang (2 mk.), 1 flamsch dito med Leder under 2¹/₂ allen lang (1 mk. 8 sk.), 1 gl. grøn i gull dito med sort dret (1 mk.), 2 gl. flamsche Hønder a 8 sk. (1 mk.), 3 stk. blaa Raaschs omheng med Kappe (4 rdrl.). 3 stk. blaat Dreiels omheng med kape og teche (1 rdrl. 2 mk.), 1 Lidet gult i blaat Bordteche stochen (4 mk.), 1 gult i grøn Borddeche Gaase øyet Münster (3 mk. 8 sk.).

Linkleder

1 gl. fin Dreiels Dug 5 allen lang (2 rdrl. 2 mk.), 1 dito (2 rdrl. 4

Bogbindernes sociale position

mk.), 1 meget gl. søndere damaschis Dug 8 a. lang (3 mk.), 1 gl. dreiels Hørgarns dug 4 allen 1 q. lang (4 mk.), 1 dito udi terning Munster (5 mk.), 1 dito udi større Terning Münster 2¹/₂ a. lang (3 mk.), 1 dito udi Rosen Münster 3¹/₂ allen lang (3 mk.), 1 blaargarns dreiels dug 2 allen lang (2 mk.), 1 dito 3¹/₂ allen lang (1 mk. 8 sk.), 1 dito 3 a. lang (1 mk. 8 sk.), 1 dito 2¹/₂ allen lang (1 mk. 8 sk.), 1 dito 2 allen og 1 quarter lang (1 mk. 8 sk.), 1 dreiels handklede (4 sk.), 1 dito (4 sk.), 1 Pahr fine Hørgarns Lagener med Huidsøm og udschaaren Syning for Enderne (3 rdldr.), 1 Pahr slette dito (2 rdldr.), 1 Pahr dito 4 al. lange (2 rdldr.), 1 Pahr dito (1 rdldr. 3 mk.), 1 Pahr dito (1 rdldr. 3 mk.), 1 umaget gl. Hørgarns Lagen (2 mk. 8 sk.), 1 umaget hørgarns Lagen 4¹/₂ allen lang (4 mk.), 1 Pahr gl. Hørgarns Lagen 3¹/₂ a. lange (4 mk.), 1 Pahr Wuge Lagen med 1¹/₂ Brede (3 mk.), 1 pahr Blaargarns Lagen 3¹/₂ allen lang (3 mk.), 1 Pahr Hørgarns Wugelagen (3 mk. 8 sk.), 1 Pahr blaargarns Lagen 3¹/₂ allen (3 mk.), 1 Pahr grof blaargarns Lagen 3¹/₂ allen lange (3 mk. 8 sk.), 1 pahr Hørgarns Lærrids Pudevar med knipling for Enderne (1 mk. 8 sk.), 1 Pahr Kramlærrids Pudevor med Huidsøm for Enderne (1 rdldr. 4 mk.), 1 U-maget Hørgarns Pude var med Huidsøm for den eene Ende (2 mk.), 1 pahr gl. dito med lugt Huidsøm for dend eene Ende (2 mk.), 1 pahr slette Hørgarns Pude Vor (2 mk. 8 sk.).

Gang Kleder

1 sort Pollemitis Kiørl til en Mand med sort Kaltz foer under (2 rdldr.), 1 gl. brun Klede Kiørl med sort Rask under (2 rdldr. 4 mk.), 1 gl. fillemut brun Klede Kiørl med gl. Refschintz foeder under (1 rdldr. 2 mk.), 1 Pahr sorte Strichstrømper (1 mk. 8 sk.), 1 gl. sort Klede Kappe stachen (1 rdldr.), 1 Stechere dito (4 mk.), 1 pahr gl. sorte Klede Buxer med Lærritz dret (2 mk.), 1 blaa bunden floset Nattroye (1 rdldr.), 1 gl. Refschintz foeder till en Kiørl foruden Ermer (5 mk.), 1 sort Klede foeret Hue (2 mk.), 1 gl. liusebrun Klede Caeschet (1 mk. 8 sk.), 1 sort Leder Geheng med sorte Frøndtser om (2 mk.).

Bøger

6¹/₂ dotzin A. B. C. a 3 mk. (3 rdldr. 1 mk. 8 sk.), 2 dotzin og 8 Cathecismi a 4 sk. støchet (1 rdldr. 2 mk.), 25 Evangeli bøger a 8 sk. (2 rdldr. 8 sk.), 14 Manualer a 12 sk. (1 rdldr. 4 mk. 8 sk.), 19 Clotzer eller Handbøger a 4 bøger a 1 mk. (3 rdldr. 1 mk.), 1 tolf Betenchning in octavo (4 mk.), 1 Kingos Sangekor 2de Parter (4 mk.), 1 Enche Such (2 mk.), 2 Handbøger a 70 bøger a 4 mk. (1 rdldr. 2 mk.), 3 dito a 50 Bøger a 4 mk. (2 rdldr.), 2 fuldkommen Psalme Bøger a 4 mk. (1 rdldr. 2 mk.), 1 Paradisis urtegaard in Duodec. (2 mk.), 1 Handbog 44 Bøger (3 mk.), 1 dito 14 Bøger (2 mk.), 1 tydsch Bønne Bog med stoor Stiil (2 mk.).

8 sk.), 1 Golbi Gramatica (3 mk.), 1 Nomen Stephanij Major (2 mk. 8 sk.), 1 Phrases Terenti (2 mk. 8 sk.), 1 Evangelia Græca (2 mk.), 2 Verba Stephani a 3 mk. (1 rdlr.), 1 Schiempt og Alvor (1 mk.), 2 Logica a 1 mk. 4 sk. (2 mk. 8 sk.), 3 Retorica a 1 mk. 4 sk. (3 mk. 12 sk.), 1 Cathe lesen (1 mk.), 2 Esophi fabuler a 1 mk. (2 mk.), 12 Nomen Clator Minor a 12 sk. (1 rdlr. 3 mk.), 2 Davids Psaltere a 1 mk. 4 sk. (2 mk. 8 sk.), 2 Siælens Skat a 1 mk. 4 sk. (2 mk. 8 sk.), 4 Himmel Vej a 1 mk. (4 mk.), 6 Methaphysica Etica a 12 sk. (4 mk. 8 sk.), 60 smaa Skolle Bøger till de Nederste Lectier a 6 sk. (3 rdlr. 4 mk. 8 sk.), 6 Bøger Viiser a 1 mk. (1 rdlr.), 1 liden forgylt Bønnebog (12 sk.), 1 Stie Andersen Tønsbergs Liige Predichen (2 mk.), 1 fractur bog (1 mk.), 4 Histori Bøger a 12 sk. (3 mk.), 1 Skrifuer Bog in folio med en Bog Reen Papier (2 mk.).

Hertil kommer udestående tilgodehavender, der fordeler sig på to poster, dels hos Rasmus Jørgensen i Nørregade på den gård, han havde afkøbt Gregorius kort før hans dødelige afgang for en sum af 60 rdlr., hvoraf halvdelen erlagdes til enken til begravelsesomkostninger, dels hos degnen Arent Jensen i Gyngstrup „paa Nøre Sleten“ af en dom ved bytinget 30.3.1685 på 2 rdlr. 4 mk. 10 sk.

Heroverfor står den bortskyldige gæld, der fordeler sig som vanligt på de to byer København og Odense. Bortset fra omkostningerne ved skiftets udfærdigelse og ved begravelsen, den sidste post beløbende sig til 30 rdlr., er kreditorerne følgende: Mag. Thomas Bircherod rector scholæ for lån (33 rdlr. 2 mk), Claus Nissen, købmand i Odense, for materialer, som Gregorius var blevet ham skyldig under sit embede som kirkeværge (3 rdlr. 8 sk.), Mads Rostoch, kapellan til St. Knuds kirke for 10 eksemplarer af hans bog Bordskick (1 rdlr. 4 mk.) og byfogden Laurids Høy for omkostning ved en sag for rådstueretten (4 rdlr.). Den nævnte bog af Rostoch er hans: Guds Børns Christelige Bord- Skick ved hans Bord (1689), som Gregorius Bogbinder sandsynligvis har haft til forhandling.

Kreditorerne i København er alle bogtrykkere og boghandlere, som har leveret den afdøde varer. Den største

Bogbindernes sociale position

„Om den Første oc anden Dod oc Opstandelse / En Nyttig oc Trøsterig Vnderuisning / Vdi Erlig oc velbyrdig Mands / salig Jacob Sefelds til Visborg / . . . . Jordefærd / den 23. Decembris Anno 1599 vdi Visborg Kircke faaregiffuen oc Predicket / Af Niels Laurits-son / A. N. Superintendent vdi Viborg“. Kiøbenhaffn 1602. – Karen Brahes bibl. nr. 1774. Med Sophie Beløvs og Anne Totts ejernavn. – Træperm med hvidt helpergament. Blindtrykt ramme med streg- og rankebortler. Midtfelt i forgyldt pladetryk med Kristus, der triumferer over doden. Messingspænder. Gult snit. Bindside 16,5 × 9,5 cm.

Bogbindernes sociale position

post på 35 rdlr. 3 mk. 12 sk. kræves af Johan Just Eriythorophilij for bøger. Det må vel være samme mand, der nævnes af Nyrop i Den danske Boghandel, hvor efternavnet angives til Erytropel. Iøvrigt kendes intet nærmere om ham. Den næststørste sum på ialt 12 rdlr. 6 sk. har Johan Liebe tilgode. Og endelig kræver Johan Phillip Bockenhofer 1 rdlr. 3 mk. for bøger og almanakker. De to sidstnævnte er velkendte bogtrykkere og boghandlere i hovedstaden. Bockenhofer havde især specialiseret sig i alle slags let afsættelige varer som skolebøger og almanakker.

Skiftet, der sluttedes 26.11.1695, viste positiv balance på godt 300 rdlr. Sammenholdt med de øvrige bogbinder-skifter viser løseøret mere soliditet undertiden hen i retning af luksusbetonet gedigenhed som f. eks. genstandene af sølv, messing og tin, men også de mange egetræsmøbler med udskæringer (biltsnider arbejde) for ikke at tale om sengetøj og linklæder med hvidsøm og udskåret syning eller kniplinger.

Boghandel og bogførere i Odense

EFTER således at have undersøgt de odenseanske bogbinderes sociale og økonomiske stilling skal vi forsøge at tegne et billede af, hvordan de tjente brødet til sig selv og familien. For nutiden er det ejendommeligt og bemærkelsesværdigt, at handelen med bøger har været en vigtig side af den tids bogbinderes erhverv. Det gælder lige så fuldt bogbinderne i Odense som i København, men medens forholdet er vel oplyst for hovedstadens vedkommende, er der kun spredte bemærkninger om boghandelen i Odense, endnu færre end om de øvrige stiftstæder i riget. Ganske vist er kilderne til boghandelens historie i Odense i det her behandlede tidsrum ikke mange eller meget veltalende, men helt uden efterretninger er vi dog ikke, som det vil fremgå af det følgende.

Kombinationen af et eller andet erhverv med boghandel har man længe været klar over var typisk for ældre tid, desuden at boghandelen mest foregik ambulantly, idet boghandleren med sit udvalg af bøger drog rundt til landets store byer, på den tid hvor de vigtigste markeder blev afholdt. En boghandler af det tilsnit blev kaldt bogfører; han kunne være en lærd mand og forfatter samtidig med at være boghandler sådan som Hans Ålborg, der havde taget magistergraden ved universitetet i Rostock, hvor han udgav en lille bog på latin med studier over et af Ciceros skrifter, men om Jacob Bogfører i Århus ved vi, at han tillige var vinhandler. Hyppigst havde bogførerne dog i deres supplerende erhverv noget med bøger at gøre. Hovedparten af dem var enten bogtrykkere eller bogbindere.

Den tidligste efterretning om odenseansk boghandler-virksomhed har vi i det ovenfor omtalte bogbinderarkiv

fra Wulff Bogbinders virksomhed i 1580erne. Efterretningen indskrænker sig dog til, at han ved sin svend har kolporteret bøger i Norge samt til, at han har fået bøger leveret fra Benedicht Laurentz, søn af den kendte københavnske bogtrykker og boghandler Lorentz Benedicht. At han også har falholdt bøger i Odense er utvivlsomt, men sikre efterretninger om bogførernes virksomhed i byen fås først med kirkeværgeregnskaberne, der på fyldig vis supplerer den notits om boghandel, der findes i Jens Bircherods dagbøger under året 1671, hvor det hedder: „D. 13. (23.) Jan. Blev det sidste Tyvend' Dags Marked (som saaledes kaldtes, fordi det paa den tyvende Dag Juul aarligen indfaldt) i den fynske Hovedstad Odense holdt. – D. 16. (26.) Jan. vaar jeg i Petri Hauboldi, Bibliopolæ Hafniensis, Boglade, hvilken han, efter aarlig Sædvane, i St. Knuds Kirke havde oplagt, med en Optegnelse fra min Fader paa en Deel Bøger, som han tilkiøbs begierede“.

De første belæg for bogførernes virksomhed i Odense findes i Jens Mogensens kirkeværgeregnskab for årene 1618–25. De er desuden de fyldigste, hvad enkeltheder angår, og skal derfor her anføres i deres helhed som en indledning til beskrivelsen. Når kirkeværgerne må interessere sig for boghandlerne, skyldes det det velkendte fænomen, at de opslog ders boglader inde i selve kirkerne, der til gengæld fik stadepenge af dem. I Odense stod de, som også Bircherod bemærker, i St. Knuds kirke i nær kontakt med det myldrende liv, der udfoldede sig om og ved kirken på byens to store årlige markeder, Tyvende dag jul (13. jan.) og St. Knuds dag (10. juli).

Jens Mogensens regnskab 1618–25.

1619:

Stapendig aff Simenn Bogbinder her i Byen for
forgangen Thiuffuendag betalt .....
(haffuer ingen tid giffuen Stapendinge)

Dlr. Mk. Sk. Alb.

Boghandel og bogførere i Odense

	Dlr.	Mk.	Sk.	Alb.
For Lether och Deeler hannom vaar laant aff Kirckens Thømmer huer i tho Lether 1 sk. vaar 9 Lether och 13 Deler			26	1
Sancthe Knurz dagh. Jacob Abell i Aars, Stapendig		2 ¹ / ₂		
13 Deeler och 10 Lecheter hannom vaar laant aff Kirckens Thømer			27	1
S. Knurs dagh. Simmenn Bogbinder her i Byenn, Stapendig				
14 Deeler och 10 Lechter hannom vaar laant. Aff Simenn Bogbinder bekommit for 24 Deeler hannom vaar laant till att bagge mit i Kirchenn			28	2
		1 ¹ / ₂		
<i>1621:</i>				
S. Knursdagen. Stapendinge aff Jacob Abell ..		2		
- - Simen Lauwers. Buntmager		2		
- - Tomes Bogfører aff Coldinge		2		
<i>1622:</i>				
Thiuffuendag. Aff Jacob Abell Stapendinge ..		2		
S. Knurs dag. Aff Jacob Abell		2		
- Simenn Lauerssen		2		
- Thomas Bogfører aff Coldinge..		2		
<i>1623:</i>				
Sancte Knursdag. Jacob Abell		2	4	
- Thomas Bogfører aff Coldinge..		3		
- Simenn Lauerssenn		2	4	
- Aff en Mand som stod med Kobbersticher	1			
<i>1624:</i>				
Thiuffuendag. Betalte Tomas Bogfører aff Colding for Stapendinge		3		
- Noch Stapendinge aff Hinrich Wallkirchs thienere stod i Wogenhussett med Bøger gaf		1		
S. Knursdagen. Stapendinge aff Thomas Bogfører		3		
- Jacob Abell		3		
Summa ald stapendinge	11	3	2	1

SOM det fremgår af regnskabet, havde kirken fortjeneste af bogførerne ikke blot ved den afgift, de måtte betale for at have udsalg i kirken, men også ved den leje, de betalte for at anvende lægter og brædder (lether och deeler) af kirkens forråd til indretning af deres handelssteder. Bogladerne må have været af tilsvarende provisorisk karakter som markedsboderne uden for kirken, hurtigt slået op og hurtigt revet ned igen. Faste indretninger til bøgerne som de kendes fra samme periode i hovedstaden, bl. a. fra de forskellige kapeller i Frue kirke, synes ikke at have været i Odense, vel sagtens fordi de tilrejsende bogførere kun opholdt sig få dage hver gang i byen, mens fremmede bogførere i København kunne have studeplads i kirkerne i 6 uger eller mere. Blot en af byens egne boghandlere, Simen Sivertsen, ved vi om, at han havde et bogskab i St. Knuds kirke. Det må have været et solidt og godt skab efter dets værdiansættelse til 6¹/₂ dlr. I det har han kunnet opbevare sit boglager sikkert under lås og slå, men som de fremmede bogførere opslog han fjæleboder til at lægge varerne frem på i markedstiden.

Hvor i kirken, bogladerne fandtes, oplyses ikke fra St. Knuds. I København lejede bogførerne sig med for-kærlighed ind i kapellerne, som de derefter betragtede og behandlede som deres ejendom. Gentagne gange måtte det indskærpes, at kapellerne ikke måtte aflåses eller spærres for menigmand. Boderne måtte selvfølgelig ikke blokere koret eller den centrale del af skibet, så i St. Knuds kirke har de vel været henvist til sideskibene. De få gange, en boglades plads nærmere angives, findes den i våbenhuset. Til gengæld synes dette udsalgssted at være blevet betragtet som ringere end dem inde i kirken. Ialtfald betales det gennemgående med lavere sats, og man har en fornemmelse af, at de betydeligere bogførere trykker sig ved at holde udsalg dér. Den første gang, man hører

om bogsalg fra våbenhuset, er det Henrich Waldkirchs tjener, der står der (1624). I nogle år har Tamis Kempe fra Kolding stude i våbenhuset, således 1631 og 32. 1642 holder Jørgen Laurssen til i våbenhuset; og fra slutningen af perioden noteres 1693: en bogbindersvend, som stod i våbenhuset (28.2.), tvende bogbindersvende og en bogbinderpige fra København, som stod sammesteds (15.7.).

I det gengivne regnskab vil man med interesse bemærke, at også andre handlende end bogførere havde boder i kirken. Her tænkes ikke så meget på manden, der i 1623 stod og solgte kobberstik; hans virksomhed havde om ikke med bøger så dog med papir at skaffe. Derimod må det undre, at buntmager Simen Laurssen har kunnet falholde sine varer inde i kirkerummet i 1621 og sandsynligvis fortsætte dermed de to følgende år. Tilfældet er for isoleret til at slutte noget nærmere om St. Knuds kirkes verdsliggørelse, men det fortjener at anføres som et bidrag til det billede af kirkens profanbenyttelse i ældre tid, hvorom Kai Uldall har skrevet i *Fortid og Nutid* 1931–32. Også han har et enkelt eksempel på en buntmagers udsalg i Ribe domkirke fra året 1612.

To stridende synspunkter kæmpede om bogførernes tilstedeværelse i kirkerne. Det ene var den økonomiske interesse i at øge kirkernes indtjeningsmuligheder, det andet gejstlighedens opfattelse af det uværdige i at om-danne Guds hus til en krambod. Gejstligheden kunne her støtte sig til den hellige skrifs fortælling om Kristi ud-drivelse af kræmmerne fra templet. Bogsalget kunne endda tolereres, såfremt det var gode, opbyggelige bøger, der vandrede over disken i kirkerummet, men bogtrykkere og bogførere tænkte langt fra på deres kunders opbyg-gelse. Således karakteriserede præsten Rasmus Hansen Reravius i sin fortale til den danske oversættelse af Niels Hemmingsens postil (1576) erhvervets udøvere: „Det var

værdt, at alle Bogførere og Prentere havde det Sind, at de vilde mere anse Guds Ære og Kristi Riges Opbyggelse end Penninge og deres egen Fordel, og at de vilde vende den Bekostning til gode og nyttige Bøger, som de vende paa det meget Gækkeri og Gudsbespottelse, de en Part prente baade paa Dansk og Tysk og føre omkring at be- drage Folk deres Penninge af med saasom hine løgnagtige Fabel, Skalkbøger, Boleviser, Planetebøger, Kiromantia og andet Sligt, af hvilket den arme Ungdom, som er mere tilbøjelig til det Onde end til det Gode, lærer ikkun Skalk- hed, Løstgighed og alt Ondt“. Man sammenligne denne karakteristik af bogførernes varelager med de odenseanske bogbinderes beholdning af bøger, som ovenfor er trykt.

Det kirkelige synspunkt vandt gehør hos øvrigheden. 1638 fik alle boghandlere i det danske rige en alvorlig advarsel gennem Christian 4.s åbne brev af 1.10., hvori det hedder: „At eftersom vi komme i Forfaring, hvorledes underskedlige unyttige Bøger og Skrifter som Ulspil og deslige, saaog letfærdige Boleviser og andre utjenlige Viser, Digt, Fabel, Æventyr og ublu Kærlighedsbøger endog i Kirkerne på mange Steder udi vore Riger Dan- mark og Norge, Mange til stor Forargelse, uanset der alene Bøger fal skulde holdes og saadanne Skrifter, som til Opbyggelse tjene kunde og ikke til Forargelse og Ned- brydelse: da enddog paa ingen Steder her udi vore Riger bør at lides letfærdige og forargelige Bøger, dog paa det ikke alene saadanne ublu Skrifter og Viser, meden og al anden Fabelværk, Ulspil og Æventyr af Kirker nu først kan vorde afskaffet, ville vi med dette vort aabne Brev strengeligen og alvorligen alle Bogførere, som i begge for- nævnte vore Riger med Bøger handle, forbudet have, at de ikke herefter enten fornævnte Ulspil eller andre saa- danne unyttige Skrifter udi nogen Kirke fal haver, sælger eller afhænder . . .“ Tyve år senere blev denne indskrænk-

.M. JOHANNIS COLERI Oeconomiae oder Haussbuchs / Sechste vnd Letzte Theil . . . Wittenberg / In verlegung Paull Helwigis Buchführers / Anno 1604". - Karen Brahes bibl. nr. 157. Bogen bærer flg. tjernavn: Karen Brahe, J. Brahe og Pr. Brahe 1661 samt indskriften: „Ex donatione Patroni mei amplissimi Dn. Predbiornonis Braheii hunc librum possideo. Joh. Bangius. mpp. (Hvedholm Dom. Tr. 1671)". - Papperm med hvidt helpergament. Guldtrykt rammebort med liljer og guldtrykt midtstempel. Ryg med guldtrykte stempler. Rod- og gråstribet snit. Spor af bindebånd. Bindside 20 × 16 cm.

NATIONALMUSEET, OLE WOLDBYE fot. 1959

ning i bogsalget fulgt op med et fuldstændigt forbud mod at have boglader i kirkerne, „paa det Kirken ej ved slig verdslig Handels Drivelse skal vanhelliges og profaneres, saa og ved slige Steders Indtagelse dens Anseelse betages,

og Godtfolk i saa Maade fra deres Forfædres Begravelsesteder og Epitaphiis udelukkes og hindres . . .“

Hvor vidt forbuddet er blevet efterlevet i Odense kan ikke konstateres, eftersom der er et hul i kirkeværgeregnskaberne for årene umiddelbart efter forbuddets udstedelse, men da regnskaberne påny tager fat i 1660erne, optræder stadepengene fra bogførerne påny. Og tilsvarende er forholdet overalt i riget. Tid efter anden forsvandt bogboderne dog fra kirkerne, især efter at egentlige boglader indrettedes i verdslige ejendomme. Men det skete mange steder sent. I hovedstaden betød Børsens indretning meget i så henseende. Her fandtes de store bogudsalg bl. a. fra de hollandske trykkerier. Udenfor hovedstaden var forholdene vanskeligere. I Odense oprettedes 1680 en boglade i Korsgade af bogbinder Gregorius Gregorissen og den københavnske bogtrykker og boghandler Peter Havbold i forening, men den fik kun en levetid på halvandet år, bl. a. fordi magistraten satte Gregorius Bogbinder i højere skat end forud. Jens Bircherod aflagde et besøg i bogladen og har herom skrevet følgende: „D. 20. (30.) Jan. Besaae jeg i Gregorii Bogbinders Huus adskillige Libros incompactos, hvilke vaare hannem fra Petro Haubaldo, Bibliopola Hafniensis, tilskikkede, at han denom til Emptores skulde distrahere“. Iøvrigt karakteriserer han bøgerne som „af ringe Æstime, men temmelig høit taxerede, saasom den gode Hauboldt vidste nok, hvad han vilde have for sine Vare“. – Mange steder ude omkring fortsatte da også det gamle forhold med bogsalg i kirkerne. Endnu i første halvdel af 1700-årene forhandles bøger og viser i domkirken i Ribe.

I JENS MOGENSENS anførte regnskab er registreret tre fremmede bogførere foruden den hjemlige Simen Sivertsen. Gennemgås kirkeværgeregnskaberne med det formål at

finde ud af, hvem der tilførte byen bøger, giver de – skønt ufuldstændige – navnene på en lang række fremmede, mens byens egne boghandlere glimrer ved deres fravær. Det sidste er nu ikke så besynderligt, eftersom de må have haft fri stadeplads. Det bemærkes specielt om Simen Sivertsen i 1619, at han ingen tid har givet stadepenge, men at det ikke er en særordning for ham alene fremgår af en kommentar til Claus Nielsøns regnskab 1690–91. Her giver magistraten, der har haft regnskabet til gennemsyn, følgende antegnelse: „Er ichun dette Aar Stadepenge til Jndtegt udaf Johan Liibe allene, om ey meere er bekommet, og om voris egne Bogbindere intet gifuer?“ hvortil kirkeværgen svarer: „Der var ey fleere fremmede Bogførere end Johan Liebe, om voris egne er mig ey bevist andet end de gifue jntet“. Når Simen Bogbinder er kommet med i den ældste fortegnelse, skyldes det, at den omhyggeligt gør rede for udlejningen af materialer til boderne, som de hjemlige boghandlere naturligvis måtte betale. I det øjeblik, denne specificering bortfalder, er der intet at debitere Odenses egne boghandlere for, og de forsvinder ud af bogførerposterne.

I St. Knuds kirkes regnskaber er der opført stadepenge for bogførere fra 1619 og så langt, som den her behandlede periode strækker sig. Regelmæssigt angives år for år, hvem der er mødt, hvornår og hvor meget de har betalt. Imidlertid er der visse huller i fortegnelsen, idet regnskaber mangler for enkelte år. Det største af disse huller er fra midten af århundredet fra 1656–1665 begge år inklusive. For enkelte års vedkommende er regnskaberne også ført så summariske, at blot den samlede sum af bogstadepenge angives, mens navnene mangler. Den almindeligste betaling for at have stade i kirken var 2–3 mk. For årene 1629–34 ligger betalingen dog på en daler eller derover. Om denne betaling skete der i 1635 en vedtagelse

i magistraten, muligvis efter klage fra de fremmede bogførere. Vedtagelsen er indført bag i kirkens hovedregnskabsprotokol 1569–1722 og lyder: „Dend 4 Martij 1635 ehr paa Raadhuset videre Anordning giordt: schall tages lideligt aff de bogførerr i Kirchen staar eftersom de staaar lenge till og haffuer der meget thill, dog i det høyeste, ingenthide offr 1 sdr“.

Da det kan være af interesse at se, hvilke bogførere der mødte op i Odense, skal de her anføres, eftersom de træffes i regnskaberne. Selv om materialet er hullet, har jeg dog ment det af værdi desuden at angive, om de møder op til begge terminer. Det sker ved at vedføje et a eller b til årstallet, hvor a betegner Tyvende dag jul og b St. Knuds dag. I visse tilfælde kan det kun konstateres, at vedkommende har besøgt byen i kirkeregnskabsperioden, der vistnok i hele dette tidsrum strakte sig fra Philippi til årsdagen. Hvor det er tilfældet, anføres de to årstal, der afgrænser regnskabsåret.

Jacob Abel, Århus: 1619 b, 1621 b, 1622 a–b, 1623 b, 1624 b, 1628 b (kal-des her Jahan Abel), 1631 b, 1632 b, 1634 b, 1635 b, 1639 b.

Tomes Kempe (el. *Bogfører*), Kolding: 1621 b, 1622 b, 1623 b, 1624 a–b, 1628 b, 1631 a, 1632 b.

Henrich Waldkirch(s tjener), København: 1624 a.

Jacob Bogfører, København: 1629 a.

Jacob Møller, Malmø: 1631 a, 1632 a, 1633 a.

Jacob Molke, København: 1633 a.

Claus Thessinn, Nymünster: 1633 b. (om Nymünster er mandens tilnavn eller hjemstedsbetegnelse, skal jeg lade være usagt).

Salomon Bogfører (Sartor?), København: 1634 b.

Bertell Bogbinder, Århus: 1639 b.

Bertell Bogbinder, Lübeck: 1639 a.

Jørgen Bogfører, København: 1639 a (muligvis identisk med Jørgen Laurssen; se nedenfor).

Jacob Sax, København: 1639 b.

Bertell Bogfører. København: 1639 a–b.

Jørgen Laurssen, bogfører: 1642 b.

Lauffe Jensen, bogfører: 1643–44.

Christoffer Dalle. bogfører: 1643–44.

Jesper Pedersen Bogbinder, Middelfart: 1666 b, 1667 b, 1668 a.

Christen Pedersen, København: 1667 a.

Peter Haubold, København: 1668 a, 1671–72, 1672–73, 1675–76, 1677 a, 1677–78, 1681 a, 1682 a.

Christian Cassuben, København: 1675–76, 1682 b, 1684 b, 1685 b, 1686 a.

Johan Licbe, København: 1683 a, 1685 a, 1686 a, 1687 a, 1691 a, 1692 a–b, 1693 a–b, 1694 a.

Anne Nielsdatter. bogbinderske: 1692 a.

Bogladerne i St. Knuds kirke var dog ikke det eneste sted, hvor borgerne i Odense kunne erhverve sig bøger. Også byens almindelige købmænd førte i deres velassorterede kramlagre visse grupper af bøger, der mest var begrænset til skolebøger for de lavere klasser som ABC'er og katekismer. Uden at have gjort noget forsøg på systematisk registrering, skal her anføres de par eksempler, jeg er stødt på under min søgen efter bogbindere.

I skiftebrevet efter afdøde Jens Bertelsen Kremmer (1659 14.4.) registreres en samlet formue på 858 dlr. 1 mk. I gruppen *kramvare* indgår følgende to poster: 4 danske ABC: for – – 10 sk. og 1 Evangeliebog med Psalmer – – 1½ mk. Af tilsvarende art er skiftet efter afdøde handelsmand Otto Pagendarmb (1662 29.4.), hvor det meget rigelige og varierede kramvarelager bl. a. indeholder 1½ dusin A. B. Cete (2 mk. 8 sk.) og 1¾ dusin Catechismaher (3 mk. 4 sk.). Endelig findes der i skiftet efter afdøde Hans Christensen Kremmer uden Vesterport (1660 14.4.) en ganske lille kramvarefortegnelse på ialt 18 dlr. – hele skiftet beløber sig til små 100 sldlr. –, hvori blandt andet findes 1 bog *Danmarchis Riges Ret* (2 mk.), der vel også må opfattes som rest af et boglager.

I det foregående er under gennemgangen af bogbinder-skifterne kort gjort rede for, hvor bogbinderne fik de bøger fra, de falholdt. Leverandørerne har bl. a. været de københavnske bogtrykkere, hvoraf de betydeligste er forefundet

blandt kreditorerne. Forfatterne – ialtfald de hjemmehørende fynske – har sikkert også direkte engageret sig med de odenseanske bogbindere. Et vidnesbyrd derom forekommer det mig foreligger i Gregorius Gregorissens skifte, hvor Mads Rostoch har et tilgodehavende for 10 eksemplarer af sin bog *Bordskik*. Man kunne også forvente, at odensebispens Thomas Kingo, der havde eget trykkeri og også sørgede for at få sine bøger afsat, ville have leveret bøger til odensebogbindernes lager. I Gregorius Bogbinders skifte, hvor boglageret ganske vist ikke er særlig stort, findes imidlertid kun eet værk, nemlig Kingos *Sangekor* (vel: *Aandeligt Sjungekor*) i 2de parter.

Mens således noget kan siges om bogstrømmens vandring fra producent til forhandler, er det straks vanskeligere at få hold på det sidste led af processen: den videre fordeling til kunderne, ialtfald når man går udenfor de lærdes og adelens kreds. Disse opsøgte selv eller fik besøg af boghandlere, som det kan ses af Sophie Brahes regnskabsbog, for så vidt Holger Rosenkrantz angår, eller af Jens Bircherods dagbøger for hans eget og hans nærmestes vedkommende. Begge de herrer synes ivrigt at have gransket bogladernes indhold, hvor de kom hen, dog ikke altid med tilfredsstillende resultat. Vi har allerede citeret Bircherods mening om de bøger, han besøgte i Odense, men om de bøger, han forefandt i Ålborg, er dommen ingenlunde mildere. Således skriver han 1705: „D. 28. Mai. De til vores Pintse-Marked ankomne Boghandlere sendte mig, efter Sædvane, Catalogos over deres Materier, hvilke dog denne Gang syntes ikkun at være noget Udskud, som hjemme hos dem selv ikke vilde gaae fra Haanden“.

For at få lidt hold på de odenseanske bogbinderes kundekreds står egentlig blot eet skifte til rådighed, nemlig Gregorius Simensens 1644, hvor listen over debitorerne

viser en lang række præster fra mange spredtliggende præstekald. Hovedparten samler sig i omegnen af Odense, men der sidder dog debitorer helt i Assens og på Langeland. De summer, der skyldes boet, må man med en vis sikkerhed kunne formode hidrører fra bøger, der er blevet leveret. Om de øvrige debitorer, der væsentlig er Odenseborgere, er det straks vanskeliggere at sige noget sikkert. Fortegnelsen anføres her i sin helhed, idet jeg for de lokaliserede præsters vedkommende vedføjede supplerende oplysninger hentet fra Wibergs præstehistorie.

M: Michell i Gielsted 19 dlr. (Mikkel Pedersen Arctander, præst til Gelsted og Rørup, Vends h., 1633–54; „en excellent lærd Mand, Medicus og Chymicus“).

M: Christen Claus. 16 dlr. 3 mk. 2 sk.

H: Olluffs sønner i Lungbye Anders och Christopher 8 dlr. (muligvis Oluf Andersen i Lumby, Lunde h., 1621–51).

S: Laurids Orgemesters Quinde 6 dlr. 2 mk. 8 sk.

H: Torchill Christenss. paa Langeland 8 dlr. (res. kap. i Snøde og Stoense ca. 1642, 1647 til Rudkøbing–Skrøbelev, præst sstds. 1660).

H: Jørgen i Søbye 1 dlr. 3 mk. (Jørgen Hansen Faaborg, præst til Nr. Søby og Heden, Åsum h., 1641–46).

H: Giertt i Fadersbøll 2½ dlr. (Gert Jespersen Stampe, præst til Hårslev, Skovby h., 1641–43; Farsbølle er en lille landsby lige syd for Hårslev).

Rasmus Murmester 1 dlr. 1 mk.

Jsach Mouridsen 2 mk. 8 sk.

H: Niels i Allerup 1½ dlr. (Niels Rasmussen Cramer, præst til Allerup og Davinde, Åsum h.).

Offue Madss. 1½ dlr.

M: Jens Poffuelsen 30 dlr. (Jens Poulsen Winding, student fra Herlufsholm, mag. 1637, 1635 præst i Åsum, Åsum h.).

M: Niels udi Assens 1½ dlr. (Niels Madsen Sass, præst ved Vor Frue kirke, Assens, 1641–65).

Christen Jørgensen 2 dlr. 3 mk.

Diderich Trommeter 11 dlr. 2 mk. 8 sk.

Hans Lauridsen paa Eschebjerg 2½ dlr.

M: Henning Christensen 4 dlr. 1 mk. (Henning Christensen Achthon, student fra Odense 1636, mag. 1641, præst i Nr. Broby 1653; gift med Karen Jørgensd. Mule, enke efter professor Svend Pedersen).

Niels Christenss. 1 dlr. 3 mk.

Boghandel og bogførere i Odense

Kay Jensen 30 dlr.

H: Jacob i Snøde 17 dlr. (Jacob Nielsen Snøde, præst til Snøde og Stoense, Langeland, 1626–53).

H: Laurids i Langaa 4 dlr. 1 mk. (Laurits Nielsen, præst til Langå og Øxendrup, Gudme h., ca. 1626–57).

Jacob Erichsen 3 dlr. 2 mk. 12 sk.

Velb. Henning Paauisch 9 dlr. 8 sk.

H: Anders Christensen 6 dlr. (Anders Christensen Riber. præst ved Gråbrødre hospital 1627–73).

Zone Nielsen 6 dlr.

Niels West 4 dlr. 1 mk. 12 sk.

Anne s. Peiter Baders efter en håndskrift 100 sldlr.

Bogbinderi og bogbind

UTVIVLSOMT har handelen med bøger været et vigtigt supplement til bogbindernes fortjeneste. Det ville blot være af værdi at vide, hvordan den var organiseret mellem de to partnere, bogtrykkeren, der leverede værkerne, og bogbinderen, der videresolgte dem. Modtog bogbinderen værkerne i materie og bestod hans fortjeneste for en stor del i, at han selv satte bind om dem? I visse tilfælde må det have været organiseret på denne måde. Det synes bl. a. at fremgå af et brev fra Thomas Kingo til biskop Jens Bircherod i Ålborg 1699, idet det her hedder: „Der fulgte uden Tvivl, efter min Amanuensis Beretning, 300 Exemplarer med af Duodecer (det drejer sig om Kingos salmebøger, som jeg gjerne beder, at Ederst Amanuensis maatte have nogen Omsorg for, at de til Købende kunde forhandles. I København haver min Kommitterede hvert Stykke Duodec for 2¹/₂ Mark af Materien, men dersom nogen vederheftig Bogbinder findes hos Eder, vilde jeg [lade] ham Stykket for 2 Mark“. Det forekommer mig ligeledes at pege i samme retning, når der i bogbinderskifterne mellem boglagerets forskellige numre forekommer uindbundne værker eller løs materie som i Simen Bogbinders af 1638: 4 parue logica dend stoere *vbunden*, 1 Pønitentziskoele *vbunden*, 4 Coloqviarum *vbunden*, 7 Gramatica dend liden *vbunden*, 1 vnderuisning om de hellige lærefædre *ubunden*, 21 Holger Rossenkrantzis Morgen och Aften salmer *wbundenn* og 6 smaa Dansche Katechismus *vbunden*; eller når der i sønnens, Gregorius Simensens, righoldige boglager 1644 dels registreres 2 Kong Davids Psalter *wbunden* og 1 Spørs Maals bog *wbunden* dels „nogett løss Materie aff smaa Schole bøger“. Da det sidst-

nævnte løse materie ansættes så højt som 4 dlr. 2 mk., må talen være om temmelig store mængder.

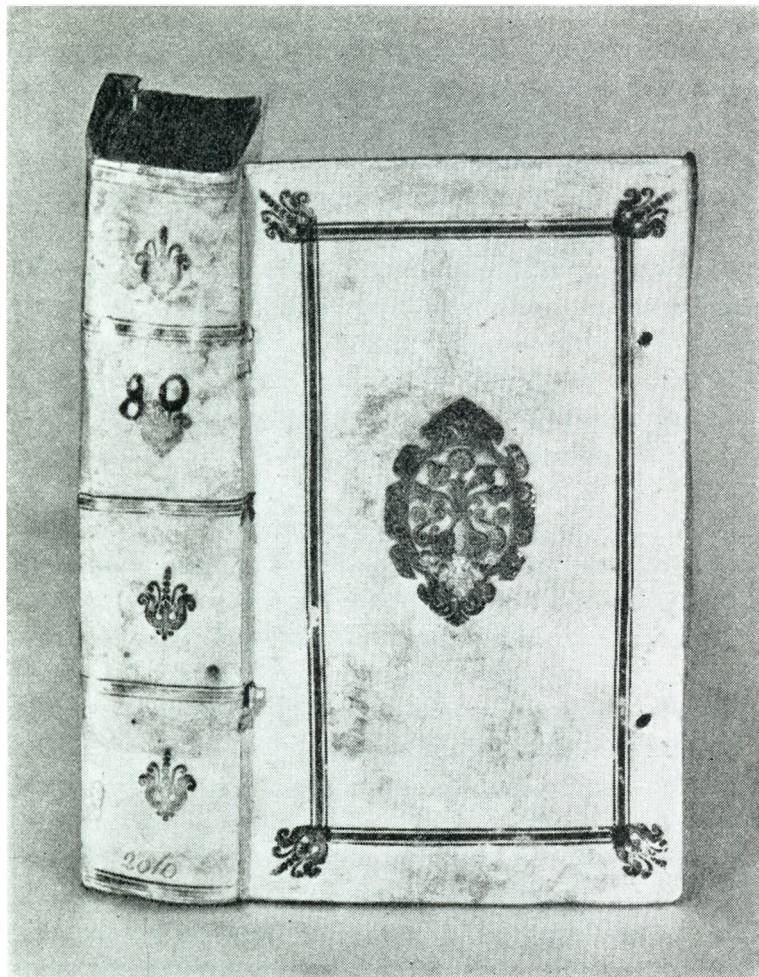
Mere end en formodning kan det udfra det foreliggende materiale ikke blive. Vi vil derfor gå over til at se på, hvilke hjælpemidler der stod til håndværkernes rådighed i det øjeblik, han skulle tage fat på bogbinderiet. Det bliver da nødvendigt på ny at vende os til skifterne for at se, hvad de enkelte har haft at råde over.

I Simen Bogbinders skifte af 1638 kan følgende stykker bogbinderværktøj, der findes i gruppen: Trævare, udskilles: 1 hefft lade af Eigh, 5 Jernn Hager, 2 smaa heffle, 1 Jernn Hammer, 1 sax, 2 andre smaa Heuffle, 3 Rulder, 3 Jernn, 4 træschrue og 1 slaa Steenn, der besynderligt nok er opført under gruppen: Gangklæder. Af materiale til bogbind findes 14 vbered kalffschind og 8 bered pergemens schind.

I Henrich Brodschoufs skifte er værktøjet desværre ikke specificeret, men i Hermand Rønnebechs fra 1639 er det opført i en gruppe for sig omfattende: 7 Handperser. 1 Messing Alphabet, 1 stock med 4 figurer, 2 fiirkantit stoche, 2 Rule stempeler, 1 trind Roessestemp, alle Messing Ruller, adskilligt smaat handuerchs toig, 2 bescher Høffle, 1 Hefft plade, 1 beslaug till en boegh, 1 stor persse, 1 slaa steen, 1 Esche med smaa spender udi, 1 Esche med farffue udi og endelig af materiale til bogbind 16 Pergamends Kalffschind.

I Gregorius Simensens skifte 1644 er desværre værktøj og pergament ansat til en samlet sum, uden at de enkelte dele nævnes, og sønnens skifte af 1694 giver ikke mange detaljer, muligvis fordi bogbinderiet er under afvikling og værktøjet for størsteparten realiseret. Det, der er tilbage, er kun ornamentstemplerne, hvoraf der findes: 6 Mesing Stocher till at trøche paa Bøger med, 1 Stempel Ahlfabeth og 1 deel gammel ubrugelige Stempler og Rul-

Bogbinderi og bogbind

„En liden Tractat Om Mose Bøger / alsammen skreffven af Peder Issuersson Borch. Kiøbenhavn Aff Georgio Hantzsch / Aar 1619“. – Karen Brahes bibl. nr. 2010. Anne Gæcsjærnavn. – Papperm med hvidt helpergament. Guldtrykt rammebort med liljer og midtstempel bestående af blomstervase i kartouchramme. Ryg med liljestempler. Grønt smit. Spor efter grønne bindebånd. Bindside 15,5 × 10 cm.

NATIONALMUSEET, OLE WOLDBYE 101. 1953

ler. Dog findes der på mellemkammeret 2 Bogbinder Stier med till hørige Realer, hvad der kunne tyde på, at kammeret har været anvendt til bogbinderværksted med hyldeplads til at lægge fra sig på.

Værktøjsbestanden må siges at være typisk for et bogbinderi i mindre stil. Falsningen af arkene er naturligvis sket for hånd, og slagningen for at udglatte ujævnheder før heftningen med den nævnte hammer, selv om der intet bemærkes om dens udseende og vægt. Slåstenen, der nævnes i begge de ældre skifte, hører også hjemme i denne del af processen. Heftningen er sket i en heftelade (eller hefteplade, som den kaldes hos Rønnebech), og som tilhører til den må opfattes de fem jernhager, der nævnes 1638. Til beskæring af bogens kanter findes fire små høvle i Simens skifte og to beskærerhøvle i Hermands. Til indpresning af den heftede bog efter limning og runding og til falsbankning findes i Rønnebechs skifte syv håndpresser og en større presse; muligvis er de fire træskruer i Simens skifte samme ting. Hertil kommer yderligere forskelligt småværktøj, der ikke nærmere betegnes.

Mange bøger indbandtes uden udsmykning af nogen art i helt glatte bind, eventuelt med bogens titel prentet på bindets forside eller på snittet. Men mange ønskede bindet udsmykket, og til den ende besad de her omtalte bogbinderne et udvalg af stempler og jern af forskellig art, hvormed de kunne forsyne bogbindene med det yndede blindtryk eller med forgyldning, om det forlangtes. Simen Bogbinders udvalg af ornamenter har ikke været stort, hvis man skal dømme efter skiftefortegnelsen. Der nævnes kun tre „Rulder“ (d. e. rullestempler), hvormed der kunne laves ornamentlinier eller borter, samt tre jern, hvorved vel skal forstås pladestempler til enkeltstående ornamenter. Ved opfindsom kombination af de seks muligheder har han dog været i stand til at frembringe smukke bind.

Ulige mere velforsynet har Hermand Rønnebech været, idet hans beholdning af ornamentter beløber sig til et betydeligt højere tal omfattende tre stokformede stempler, hvoraf det ene har fire figurer, to rullestempler, et trindt stempel, der efter betegnelsen må formodes at være en plade med blomstermotiv, og et ikke nærmere angivet antal rullestempler af messing. Desuden er han i besiddelse af et messingalfabet til påtrykning af bogtitel eller ejernavn, bogbeslag og bogspænder samt en æske med farve til indfarvning af skind eller til fremstilling af bogens snit. Oversigten over ornamentterne kan endelig afrundes med Gregorius Gregorissens beholdning, der udgøres af et alfabet, seks trykstokke af messing og et udvalg af kasserede stempler og fileter.

Desværre er det endnu ikke lykkedes at henhøre bestemte bind til de nævnte odenseanske bogbinderne, men det hindrer dog ikke, at visse ting kan fastslås om udformningen af deres arbejde. I skifterne opregnes råmaterialerne til bindene bestående af kalveskind, pergament eller pergamentskalveskind. Utvivlsomt har den hyppigste form for indbinding været helbind af skind eller pergament, glatte eller udstyret med blindtryk. Tynde træplader har været det almindeligste materiale til bindets sider. Halvbind, hvor kun ryg og eventuelt hjørner har været beklædt med skind eller pergament, har dog også forekommet. Ialtfald opfatter jeg de „træbøger“, der nævnes i Simen Sivertsens skifte (2 stoere træbøger, 2 smaa træbøger), som bøger, hvor bindsidens træplader har stået frit. Det forekom, at kunden selv gav anvisning på, hvordan bindet skulle være, som når Niels Hinndtzønn udbeder sig en indbinding af Wulff Bogbinder „met brant lerer, och y wille for thrycke mytt naffnn paa denn enne siide och y wille thrycke myg 2 smocke belleder paa bogenn“. Den ønskede indbinding er velkendt og findes bevaret i mangfoldige eksemplarer.

Bind af den udformning, som Niels Hinndtzønn ønskede sig i 1587, var utvivlsomt fremherskende, men ikke enerådende i den periode, vi her behandler. Der var imidlertid større spillerum i valget såvel af materialer som farver og udsmykning end som så. Man betænke blot eksemplet med oslobispens ligprædikener i 1594, hvor mange muligheder der fandtes til at variere og karakterisere givernes tilknytning til modtageren gennem indbindingen alene, i brunt pap med grønt snit og grønne snore, i forgyldt bind med snorer og i pergamentsbind med guldsnit og forgyldte ornament. En nær parallel omend betydelig senere har vi i skiftet efter dr. Christoffer Schultz' hustru i Odense 1652, hvor der både findes en ligprædiken i grønt bind og en i sort fløjl. Sorte fløjlsbind til ligprædikener blev iøvrigt højeste mode i baroktiden, samtidig med at bøgerne voksede i format og ødselt udstyr.

Fløjlsbind blev dog ikke først da kendt i Danmark. Alle-rede under Frederik 2. var de blevet anvendt i kongens bibliotek, som det fremgår af en ordre til rigshovmesteren Chr. Valchendorff, at han skal lade de illuminerede evangeliebøger indbinde ens i rødt fløjl og beslå med forgyldt sølv, „således som kongen lader sine andre bøger af den art lave“ (1588 8.2.). I England yndede man på samme tid inden for kongehuset fløjls- eller silkebind, hvor dekorationen var broderet med guld- eller sølvtråd eller kulørt silkegarn, undertiden også med perler. Endnu flere eksempler på fløjlsbind kan anføres. Således købte Holger Rosenkrantz 1636 i København bøger indbundet såvel i fløjl som i pergament, og i skiftet efter Eyler Søffrenssen i Nye Møllegård ved Odense (1674 17.8.) findes i bogfortegnelsen værket: Aandelig Brønd Spring med rød Fløyls Bind om, vurderet til 12 sk.

At også andet end lige blindtrykte bogbind havde hjemstedsret i 1600 årene, findes der andre spredte eksempler

Bogbinderi og bogbind

på. Guldpresede bind træffes nu og da. Således findes i Christen Pussementmagers skifte (1649 15.11.) blandt andre bøger en forgyldt gl. bønnebog ansat til 3 mk., og i Gregorius Gregorissens skifte 1695 en liden forgyldt bønnebog til 12 sk. Sluttelig skal fra handelsmand Otto Pagendarmbs private håndbibliotek (1662 29.4.) noteres en bog med sølvbeslag, der vurderes til 12 dlr. Den høje pris får én til at formode et bind rigt udstyret med sølvbeslag, hvis det da ikke ligefrem drejer sig om massive sølvbind med figurfremstillinger i relief. Det er imidlertid kun undtagelsesvis, at skifterne og andre former for arkivalier giver besked om bogbindenes udseende. Skal bogbindernes arbejde og håndværksmæssige kunnen vurderes, må selve bevarede bind studeres. En sådan undersøgelse vil da måske en dag gøre det muligt at identificere nogle af de bind, der er udgået fra de gamle odenseimestres værksteder.

Bevissteder

EGENTLIGE notehenvvisninger forekommer ikke i teksten, men en redegørelse for bevisstederne skal gives i det følgende. Præliminært skal bemærkes, at der hyppigt i fremstillingen henvises til jubilæumsbogen, hvormed menes *L. P. From: Odense Bogbinderlaug's Historie*, Odense 1947. Her findes bl. a. *R. Paullis* interessante redegørelse for Wulff Bogbinders arkiv.

Mens første afsnit om baggrunden for de odenseanske bogbinderes virke udelukkende bygger på trykt materiale, først og fremmest *Odense Bys Historie* ved *H. St. Holbeck*, Odense 1926, og for bogproduktionens vedkommende *Lauritz Nielsen: Danmarks middelalderlige Haandskrifter*, Kbh. 1937, *Svend Dahl: Bogens Historie*, Kbh. 1927, og – vedrørende Hans Urnes testamente – *Danske Magazin*. I (1745), så er hovedkilden til næste afsnit om bøger og bogsamlinger *Odense Byfogeds arkiv: Skifteprotokoller*, der opbevares i Landsarkivet for Fyn. Til oversigten over de fynske kirkers beholdning af bøger er benyttet *A. R. Idums* udgave af *Jacob Madsens visitatsbog* (Odense 1929–32), og oplysningerne om læsemestrene er hentet hos *H. F. Rørdam* i *Bidrag til det lærde Skolevæsens Historie* i Odense (Saml. t. Fyens Hist. og Top., X,2–4, 1890). Oplysningerne om Anne Gjoes og Karen Brahes bibliotek er først og fremmest hentet i *Lauritz Nielsens* ypperlige bog: *Danske Privatbiblioteker*, I, Kbh. 1946.

De resterende afsnit, hvis hovedpersoner er de odenseanske bogbindere, bygger først og fremmest på arkivalisk materiale fra det fynske landsarkiv, nemlig foruden de allerede nævnte skifteprotokoller, på *Odense Sct. Knuds kirkeinspektions arkiv* med undergrupperne: *Kirkværgeregnskaber 1604 ff.* og *Hovedregnskabsprotokol 1569–1722*. Museumsdirektør *Svend Larsen* har vist mig den venlighed at lade mig se sine udskrifter af *Odense bys mandtal og takseringer* fra 1578–1683. Fra *C. Nyrops* *Bidrag til den danske Boghandels Historie*, I, Kbh. 1870, er materialet hentet til belysning af bogbindernes og bogførernes historie i almindelighed.

Ib Højklint

Data og småtræk

OM GRUNDLÆGGEREN

AF CARL NIELSENS BOGBINDERI

OG PROTOKOLFABRIK

Nogle dagbogsblade

Hamborg, den 6. November 1881.

Du, min kjære Bog, du skal vide mine lønligste Tanker. Ensom og forladt, nej ikke forladt, thi hvem har forladt mig; jeg har jo ingen haft, der er jo ingen, som har besøgt mig, jeg har jo selv forladt Hjem, Fader, Moder, Søskende og Alle, hvem der har mig kjær, for at lære noget mere i Tyskland, ja, lære det trænger jeg sandelig til. Min Mester her siger: „Han kunde alt, da han kom, men Forgyldning kan han ikke, og han kan *gar nichts*“. Intet, intet kan du, Carl, og dog har du været i Lære i 7 Aar og skal taale, at en Mester siger: *gar nichts* kan han, at Dreng, som har været i Lære i 2 Aar smile af mig og rimeligvis tænke: jeg kan meget mere end han, og dog har jeg været Bogbinder i 6^{1/2} Aar, har lavet Svendestykke, som blev rost som særdeles godt udført af min Læremester og Bogbinder From, og nu siger min Mester: „Ja, De har været her en Uge og kan gjerne blive en Uge til, men hvad skal jeg give Dem at bestille, thi De kan jo slet intet“. – Ja, nu skal jeg ind for at spille Schak med min Vært.

Den 22. November 1881.

Saalangt er jeg naaet og troede mig til i Gaar ganske tryk, men min Forgyldning gik slet, mit Arbejde gaar ogsaa slet, og hvad er Skylden. Jeg har ingen Tillid til mig selv, naar Modgang kommer, saa er jeg strax forknytt, men jeg har jo heller ikke et Menneske, som jeg kan tale med, men saa meget er vist, bliver jeg ikke til Mand paa denne min Tur, saa bliver jeg det aldrig, men jeg maa ganske sikkert et andet sted hen her i Hamborg for at se, hvormeget jeg kan, og hvormeget jeg har lært, thi uden det kan jeg ikke rejse videre. Jeg troede hjemme, at jeg kunde arbejde,

min Mester og min Principal sagde det samme, men jeg er blevet ganske og aldeles revet ud af mine store Forhaabninger om min egen Dygtighed. Den er borte, saalænge jeg er hos Herr Jebsen, men et andet Sted maa den komme igjen, ellers bliver det jo en ulykkelig Rejse for mig, om jeg hvert Sted ingen Tillid kan have til mig selv, men det maa jeg have. Alt skal nok gaa for mig. Naar jeg blot havde en god Ven, som jeg kunne tale med, men her er jo ingen, og naar jeg skal opsøge de Danske, som ere her, saa koster det Penge, og det har jeg ikke Raad til, og naar jeg saa endda havde noget at arbejde for. Men hvorfor anstrenger jeg mig, og hvorfor vil jeg være dygtig; jeg har jo ingen hjemme, som venter paa mig, ingen, mener jeg, som jeg skal forsørge med mit Arbejde, thi jeg elsker ikke, har ingensinde elsket; jeg har blot indbildt mig det, men det var ikke sandt. Jeg tror i det hele taget ikke, at jeg nogensinde kan elske andre end mig selv, og ikke engang mig selv, thi hvad er jeg selv, et usselt Menneske, som hverken kan det ene eller det andet, og som bilder sig en hel Del ind. Jeg er at beklage, og da enhver Beklagelse gjør mig endnu ynkeligere, ja, ynkeligere baade i mine egne og andres Øjne, efter min Optræden her maa Folk jo tro, at vi levere det værste Juks i Odense, og dog var Arbejdet der ligesaa smukt som her, ja, meget af det smukkere, men jeg faar vel Lejlighed til at gjøre det godt igen. Saameget er vist, gaar det skidt i Morgen med min Forgyldning, saa er jeg færdig med Herr Jebsen, saa bliver jeg der ikke Julen over, men jeg skal gjøre al den Flid, jeg kan.

Jeg var Søndag Aften i Stadttheateret og morede mig godt, saavidt som jeg kan more mig, thi jeg morer mig aldrig; dog er der Morskab ved gode Venners Selskab, det vil jeg derfor eftertrage, naar jeg kommer hjem igen, og det bliver rimeligvis til næste Efteraar. Jeg bliver vist-

nok ikke ude længere end højst nødvendigt, og dog, Tiderne og Forholdene kan forandre sig, thi af Hjemve lider jeg ikke. Naar jeg er ude, saa er alt andet glemt for mig, jeg kan rigtig godt finde mig i Forholdene. Naar jeg blot var dygtig, men det kan jeg blive. „Lohengrin“ er et smukt og pragtfuldt Stykke, naar jeg blot kunde forstaa, hvad de sagde, men det kan jeg destoværre ikke, men jeg kan dog skrive en Del derom, naar jeg skriver hjem. Naar det nu blot vil gaa godt med min Forgyldning i Morgen, saa skriver jeg hjem i Morgen Aften, ellers har jeg ingen Lyst. Det maa gaa godt, det føler jeg ved mig selv, ellers er jo alt ude. Det gælder blot om at arbejde roligt, men det er denne Rolighed, som jeg savner, men Gud vil styrke mig i Morgen, og alt vil gaa vel for mig.

Den 23. November 1881.

I Dag er alt gaaet nogenlunde heldigt for mig, nu er jeg til Freds og med Guds Hjælp er den værste Tid nu forbi. Jeg har i denne Uge været meget sparsommelig paa mit Smør. Jeg har brugt et halvt Pund i 9 Dage; min Collega bruger $\frac{3}{4}$ Pund i 7 Dage, men jeg har heller aldrig spist saa tykt Brød med saa lidt Smør, som jeg spiser her, thi nu ved jeg, hvad det koster, og jeg faar jo kun 12 Mark om Ugen. Det er kun lidt, men jeg har jo 140 Mark liggende i min Kuffert. Dog, dem maa jeg se at holde paa, saalænge jeg bliver her i Hamborg. Jeg var i Stadttheateret i Søndags; de gav Operaen „Lohengrin“, men jeg kunde ikke forstaa den; den var overordentlig pragtfuld, og der var mange dejlige Stemmer deriblandt. Den blev efter min Forstand givet udmærket.

Den 5. December 1881.

Det er underligt, saa det gaar i denne Verden. Nu skal jeg i Morgen begynde at pakke Sukkervarer og lave Æsker

dertil hos Conditor Homann. Gid det nu maa gaa mig godt der. Det gjør det nok, thi jeg vil af yderste Evne gjøre, hvad jeg formaar, og det er vel ikke saa vanskeligt. Min Løn er 2 Mark om Dagen og fuld Kost, men saa er Arbejdstiden ogsaa vilkaarlig, fra 7 om Morgenen til maaske 11 om Aftenen, men det gaar nok, og det skal jo kun vare til Julen, og saa faar jeg vel Arbejde et andet Sted. Herr Brüggermann har vist sig overordentlig flink imod mig og vil se at skaffe mig Plads hos Bogbinder Haalcke, men kan jeg finde mig i at blive hos Conditoren, saa maa jeg hellere blive der. Jeg drømte ikke om sidste Jul, da jeg stod og forgyldte hos Helm-Petersen i Odense, at jeg i Aar til Julen skulle staa og pakke Sukkervarer ind, men det vil maaske være en behagelig Afvexling. Jeg kan maaske ogsaa lære noget der, det er ikke godt at vide.

Jeg har i Dag skrevet til Boghandleren om hans Mening. Han bifalder det vistnok ikke, men det maatte jeg da hellere end gaa ledig, thi det betaler sig ikke, men hvorledes vil det gaa, naar jeg efter Jul kommer andre Steder hen. Dog, naar Gud er med, hvo kan saa være imod. Jeg faar nok ogsaa Plads andre Steder.

Leipzig, den 22. Januar 1882.

4 Ugers Sygdom i Hamborg, derefter spadsere maaske 4 til og trave omkring ganske alene, det er et kjedeligt Liv. Endelig er jeg ankommet til Leipzig, Maalet for alle mine Bestræbelser og det Maal, som de fleste Bogbindere ikke naa, men forresten ogsaa derfor kan være lige lykkelige, og hvilken Lykke jeg her finder, det ved jeg jo endnu ikke, thi Herr Fritzsche, som jeg var hos i Gaar, gav mig kun lidet Haab, dog det gaar mig maaske bedre, end jeg tænker, naar blot jeg holder Humøret oppe, men det kniber det undertiden med.

Leipzig er en ganske net By, men om Vinteren er der jo

Nogle dagbogsblade

Carl Nielsens svendestykke udført i 1880. Sort kalveskind med ornamenten i guld. Guldsnit.

ikke meget at se. Jeg var i Dag oppe paa Museet. Det er overordentlig prægtigt, og Hamborgs kan langtfra staa ved Siden af dette, da falder det hel igjennem. Hvilken Masse dejlige Malerier og Billedhuggerarbejder er der ikke; det er en brilliant Fornøjelse at se saadant, men det bliver dog trættende tilsidst. Jeg saa her Modellen til Statuen til Minde om Reformationen, som skal opføres her i Byen. Statuen forestiller Luther siddende og blade i Bibelen og Melancton ved hans Side. Jeg syntes rigtig godt om den; den var jo rigtignok noget underlig bagtil, men hvorledes skal et Menneske fremstilles, man maa dog ogsaa se Ryggen, og naar han sidder ned, maa man da ogsaa se Stolen, han sidder paa. Der var en Herre og Dame der, de havde saa mange Bemærkninger at gjøre over den, men der var vist mange af dem uden Grund.

Alt er udsat for Kritik her i denne Verden.

Jeg boer paa Lebe's Hotel, det bliver vistnok ikke billigt her, men hvor skal man faae et Værelse strax. Jeg har ordentlig travet omkring i Dag, i fulde 5 Timer har jeg været ude, saa mine Fødder ere en Del ømme, og det er ogsaa forfærdelig trættende at spadsere omkring ganske alene og saa ved Vintertide i fugtigt Vejr, det er yderst kjedsommeligt, men Tiden skal man jo have Ende paa. I Morgen faar jeg rimeligvis nok at bestille, thi da skal jeg jo se at finde en Plads. Naar det nu bare vilde lykkes mig, saa er jeg fornøjet, ellers skal jeg jo ud at rejse paa en anden Maade, i 4de Klasse og tage Logi paa Værts-husene, thi saa er Hotellerne for dyre. Alt hvad der møder os Mennesker er jo Guds Villie, og man maa ikke være misfornøjet, men betragte det som et Gode, om det ogsaa synes at være til Skade.

Da jeg var i Hamborg, traadte jeg slet ikke ind i Skandinavisk Forening, saa mente jeg, det blev for dyrt at leve der, og jeg havde ogsaa Ret, men Modersmaalet er det dog

rart at høre en Gang imellem, naar man ellers ikke hører andet end Tysk. Jeg tænkte derfor ogsaa strax paa at op-søge Skandinavisk Forening her og fandt den ogsaa, men hvad er Skandinavisk Forening her? Det er en Forening, som bestaar af 15 Svenske og 3 Danske. De komme sammen hver Løvedag Aften fra 9 til 11 og saa taler man sammen, og derfor betaler man 75 Pf. om Maaneden. Hvad man nyder paa de Aftener, maa man naturligvis selv betale. Det kan være meget gemytligt, men i Aftes var der ikke andre end Svenske, rigtig prægtige Menne-sker, men jeg kan ikke forstaa Dem rigtigt, og de kan bedre forstaa mit Tysk end mit danske Sprog. Hvorledes jeg kom derhen skete saaledes: Da jeg var hos Herr Fritzche, lovede han at gjøre for mig, hvad han kunde og kaldte paa en af sine Folk, en Nordmand, som han bad om at vise mig lidt til Rette her i Byen. Det lovede han ogsaa, han opgav mig Adressen paa Skandinavisk Forening, saa kunde vi træffes der, og da vilde han op-give mig Adresserne paa de større Værksteder, men hvem der ikke kom, det var Nordmændene. Jeg har en Gang i Hamborg rost Nordmændene paa Danskernes Bekostning, men jeg ser, jeg har taget Fejl. Paa et Menneske kan man ikke se, hvorledes en hel Nation er beskaffen, der er lige-gyldige og sløje Personer blandt alle. Denne Nordmand kan maaske undskyldes, men der skal meget til, for at et ordentligt Menneske svigter det Løfte, han har givet en Fremmed, som ikke kjender en Eneste her. Han har maaske tænkt, at han vilde faa for stor Besværlighed af mig i Dag, da det er Søndag, men han kjender mig ikke, thi jeg vil nødvendig besvære andre ved mit Selskab, langt hellere gaa alene, men saameget er vist, jeg har fundet langt mere Forekommenhed og Velvillie hos Tyskerne, end jeg har fundet hos nogle af de Skandinavere, jeg hidtil har truffet sammen med. Fremmede ere langt mere forekommende

end Skandinaverne, og det hedder sig ellers altid, at de holde sammen i Udlandet. Det har jeg endnu ikke mærket, ja, naar man har Penge, saa er det vel en anden Sag, men det kan rejsende Haandværkssvende ikke saadan have.

Jeg kom paa min Vandring, da Kl. var 3, til at tænke paa, det ikke var for tidligt at faa noget Middagsmad, thi jeg havde ikke faaet andet end Kaffe og 2 Rundstykker, altsaa var jeg rigtig sulten. Jeg ledte derfor efter en Restaurant, hvor der ikke var saa flot, men dog venligt. Jeg fandt ogsaa en, fik mig en Beuf og 1 Øl, hvorfor jeg betalte 63 Pf. hvilket jo var meget billigt. Da jeg ønskede at se et Blad med Avertissementer, spurgte Værten, om jeg ønskede mig et Værelse, saa kunde jeg faa et der. Jeg sagde imidlertid, at jeg var Bogbinder og helst vilde have Arbejde først. Ja, for Bogbindere, mente han, vilde det være en let Sag at faa Arbejde her. Han tilbød at gaa med mig hen til en Bekjendt, som havde et Bogbinderi. Der kunde jeg maaske faa Arbejde. Det afslog jeg naturligvis ikke, dog vilde jeg ikke benytte mig deraf, før jeg ikke kunde faa andet. Der kan man altsaa se, om der ogsaa var den Beregning deri, at jeg skulde spise der og have et Værelse, som hans Svigerinde havde ledigt, saa var det dog et overordentligt godt Tilbud, saa der bliver vel nok noget for mig her, naar der er saamange, som tager sig af mig.

En ung mand starter

SÅDAN skrev Carl Nielsen i sin dagbog, da han som 21-årig ung bogbindersvend var taget paa „valsen“ til Tyskland for at supplere sin uddannelse.

Det er just ikke humør og mod på livet, som lyser ud af disse dagbogsblade. Carl Nielsen er i det sorteste humør, lidt bitter og skuffet. Han føler sig ensom i det fremmede og dårligt nok kender han sproget, men det værste er, at han føler at have overvurderet sine evner. Dog, energien og viljen er der, selv om mismod og svigtende selvtillid nager ham. Og man fornemmer også, at der i den unge mands sind ligger mere gemt end blot dette at komme ud at trave på de tyske landeveje. Man fornemmer, at han har lagt en plan og følger en linie.

Denne linies første spor er afstukket allerede i Carl Niensens barndom.

Carl Nielsen var født i Odense den 21. oktober 1860 og opvokset i et håndværkerhjem. Han var søn af vævemester Lars Nielsen, som i mange år var opsynsmand ved den gamle Odense fattiggård, der lå i Vindegade. I hjemmet var der foruden ham to sønner og en datter. Som dreng viste han ikke synderlig stor interesse for boglige sysler, og under hans skolegang som discipel i Odense betalende Borger-Drengeskole lå han i de førsteskoleår i den tunge ende. Hans karakterbøger fortæller, at han til stadighed lå under middel i kundskaber, men i 13 års alderen slår han en kolbøtte og rykker stødt og sikkert op som nr. 3, 4 eller 5. Dette har givet ham mulighed for at få alle datidens Odensedrenge drøm opfyldt, nemlig at blive discipel i den ærværdige gamle Mulernes Legatskole, og overflytningen hertil fandt sted i 1874. Året efter tog han eksamen som nr. 3 i sin klasse.

Allerede i skoletiden havde Carl Nielsen „lugtet“ til bogbinderfaget, idet han havde sin gang i justitsråd Th. Helm-Petersens boghandel, hvortil var knyttet et bogbinderi. Her gik han til hånde, og efter konfirmationen i 1875 kom han i lære her. Justitsråden nærede en usædvanlig interesse for drengen, som han næsten betragtede som sin egen søn, og til gengæld brugte drengen sine evner og udnyttede den lyst, han havde til faget, og da han den 24. april 1880 var udlært og aflagde sit svendestykke, som bestod af indbinding af en bibel, var det nærliggende, at både hans læremester og skuemesteren, bogbindermester L.P. From, kunne betegne svendestykket som særdeles godt og tildele det ros.

I det følgende halvandet år arbejdede Carl Nielsen som svend, indtil han i efteråret 1881 stærkt tilskyndet dertil af sin gamle læremester, som forlængst havde set, hvilke muligheder der lå gemt i den unge mand, og hvilke kræfter der var bundet i ham, besluttede at drage syd på for at søge yderligere uddannelse og dygtiggøre sig under større forhold, og dagen efter sin 21 års fødselsdag forlod han Odense.

Som nævnt havde Carl Nielsen lagt en linie for sin rejse i det fremmede, og derfor kom den til at forme sig noget anderledes end hans samtids valsende svendes. Han drog absolut ikke ud, fordi det nu engang var almindeligt, at enhver håndværkssvend med respekt for sig selv, skulle til udlandet. Han lokkedes ikke af navens muntre færden, og for ham gjaldt det ikke blot om at arbejde sig igennem Tyskland, Schweiz og Østrig med en afstikker til Frankrig eller Italien og så iøvrigt lade de nye indtryk komme og udviklingen ske, som det bedst kunne falde sig. Det primære for ham var uddannelsen og dygtiggørelsen på enkelte specielle områder, at lære større forhold at kende og derpå efter 2, højst 3, år at vende hjem og starte egen virksomhed, så hurtigt forholdene tillod det. I anden række

kom så rejseoplevelserne. Hvor ung og uerfaren, Carl Nielsen end var, er der ingen tvivl om, at han på sin rejse, der bragte ham til Hamborg, Dresden, sachsisk Schweitz, Prag, Wien, Tyrol, München og Stuttgart, udviklede sig meget stærkt, og han har sikkert allerede paa dette tidspunkt lagt sine planer for sin fremtid hjemme i Odense.

Den modløshed, han led af i den første tid i Hamborg, fortog sig hurtigt, og Carl Nielsen havde ikke vanskeligt ved at finde arbejde, men sjældent forblev han længe på det samme sted. Såsnart han havde set og lært, hvad han mente var fornødent, drog han videre til næste opgave, men han forsømte ikke samtidig at søge ud i og glæde sig over naturen, at besøge museer og seværdigheder samt at skabe sig kontakter, som senere kunne blive ham til nytte.

Carl Niensens rejseår kom imidlertid ikke til at strække sig over mere end knapt 1½ år. I december 1882 fik han i Stuttgart meddelelse om, at moderen var død. Faderen tog sig hustruens død meget nær, og hans børn frygtede, at helbredet kunne svigte ham så meget, at Carl Nielsen snarest burde vende hjem. Hvor inderligt faderen end kunne ønske at se sin søn igen, satte han sig stærkt imod enhver opfordring til afbrydelse af rejsen, fordi han omfattede sønnens uddannelse med virkelig interesse. Båndet til hjemmet og hans hengivenhed for faderen og sine søskende var imidlertid så stærk, at Carl Nielsen besluttede sig til at vende hjem i foråret 1883, til trods for at han netop stod for at søge speciel uddannelse i det område indenfor faget, som interesserede ham allermost, nemlig protokolfremstillingen. Meget havde han naturligvis set og lært om protokoller, hvor han kom frem, og han mente det tilstrækkeligt til at kunne påtage sig ledelsen, da den Hempelske bog- og papirhandel, Vestergade 27, i januar 1884 havde overtaget bogbinder Th. Petersens værksted og udvidet det specielt med protokolfremstilling for øje.

Denne opgave tilfredsstillende imidlertid ikke den driftige unge mand, der under hele sin udenlandsrejse målbevidst havde arbejdet og søgt dygtiggørelse udelukkende for efter hjemkomsten at begynde for sig selv, og tanken arbejdede så stærkt i ham, at han i eftersommeren 1884 tog beslutningen, og den 1. oktober 1884 kunne han i København med tusinde lånte kroner på hånden afgive bestilling på maskiner, værktøj og materialer. En uges tid efter stod dampskibet „St. Knud“ ind i Odense havn, og ombord var bl. a. Carl Niensens første maskiner, en „Papirskjære-Maskine, helt af Jern paa Stativer med Haandstang, Knæ og Pressestang til 18” langt og 3¹/₂” højt Snit“, en „Papskjære-Maskine helt af Jern med Parallelstilling til 34” langt Snit“, et forgylderapparat og et par mindre hjælpemaskiner. Hele sendingen havde en værdi af 688 kr. Nogle dage senere ankom „St. Knud“ med endnu en sending, bl. a. en „Stokpresse, helt af Jern med 2 drejede Søiler, Haandhjul og Pressestang, Presseplade 13” × 18”“ samt en forgylderpresse. Disse to maskiner kostede 821 kr. 45 øre. Samme forgylderpresse, som Carl Nielsen forøvrigt var en del utilfreds med og straks reklamerede meget skarpt over, viste sig at være af så god konstruktion, at den den dag i dag er i brug og betragtes som virksomhedens bedste forgylderpresse.

Carl Niensens mål lå nu lige foran ham, og han arbejdede flittig med etablering af sit første værksted, som han indrettede i sadelmagermester Petersens ejendom i Vester-gade 52. Den 15. oktober løste han borgerskab og udsendte følgende meddelelse:

Undertegnede, der i Udlandet har gjort sig bekendt med de nyeste Frembringelser i Bogbinderfaget, har Dags Dato oprettet et eget Bogbinderi, forsynet med Maskiner af nyeste Construction, saa det vil være mig muligt at

Meddelelse

<i>24/10 1884</i> Til Hø. Læst. f. L. Nielsen Lige	Fra Carl Nielsen Bogbinder Odense, Vestergade No. 52.
--	---

Undersøger den Hødværdede heroppest sig bekendt med de næste Bønder, og den Bogbinder, som i Dags Dato opretter et nyt Bogbinderi, og som med Hensyn til de bedste Bøger, som vil være mig muligt at konkurrere med dem, som her i Høvdet, Odense og Løgstald angaar. Dette mit Bogbinderi tillader jeg mig at anbefale i Deres velvillige Erindring.

Odense, Vestergade No. 52, i October 1884

Ærbødigt
Carl Nielsen.

concurrere med Eenhver, baade hvad Soliditet, Elegance og Prisbillighed angaar.

Dette mit Bogbinderi tillader jeg mig at anbefale i Deres velvillige Erindring.

Odense, Vestergade No. 52 i October 1884.

*Ærbødigt
Carl Nielsen.*

Hvordan var tiden så, da Carl Nielsen begyndte, er det da nærliggende at spørge. Den var en ganske anden end den, der er skildret forud for dette afsnit i denne bog. Laugstiden i Odense som i den øvrige del af Danmark var blevet bragt til ophør ved næringsfrihedsloven af 1857, der fik gyldighed fra 1862. Lovens hovedbestem-

melse var ethvert menneskes frihed til at drive hvilken som helst næring, det ønskede. Den var derved rettet mod de gamle laugs eneret til at beskæftige sig med håndværk. Allerede i 1800 havde man begyndt gennemhulningen af laugets eneret ved bestemmelsen om frimestre, men vigtigere end disse to regeringsindgreb i den gamle tingenes tilstand var dog den ændring i hele samfundslivet, som de tekniske opfindelser og deres anvendelse i erhvervene forårsagede. De medførte den epoke, som er blevet kaldt industrialismen, og som tidligst og kraftigst slog igennem i Vesteuropa. På alle områder af samfundslivet gjorde den nye tid sig gældende, og håndværkerne var utvivlsomt den gruppe medborgere, der hurtigst og stærkest fik dens virkninger at mærke og måtte indstille sig på en ændring ikke blot af arbejdsgangen, men også af den sociale struktur.

Også bogbinderfaget kom med i dette forløb, selv om udviklingen gik yderst stiltfærdig. De gamle arbejdsmetoder med boghøvl, kniv og bankhammer fortrængtes efterhånden af beskæremaskinen, papsaksen og stokpressen, og senere kom falsemaskinen og heftemaskinen til. Der skete med andre ord en mekanisering som muliggjorde en masseproduktion af komponerede bind eller „pragtbind“, men det gamle håndværk blev ikke fortrængt. Den individuelt håndindbundne bog kunne ikke mekaniseres uden at miste sin værdi. Den nye tid krævede imidlertid en helt ny indstilling, og Carl Nielsen havde fuld forståelse herfor.

Begyndelsen for ham var ingenlunde let. Hans køb af maskiner, værktøj og materialer oversteg i værdi langt de lånte tusinde kroner plus de sparepenge, han selv havde samlet sig. Arbejdsdagen var lang, og konkurrencen mellem den halve snes bogbindermestre, som på den tid virkede i Odense, kunne til tider være meget hård. Men Carl Nielsen nød tillid både hos kunder og leverandører; og

så kom han med friske ideer og ungdommens næse for, hvad folk ville købe.

Det må i denne forbindelse erindres, at der til hine dages bogbinderi så at sige altid var knyttet en papirhandel, hvis lager skulle være velassorteret med skriveskriver, poesibøger, mapper, fotografialbum, notesbøger, almanakker, regnskabsbøger og meget mere, og alt blev som regel fremstillet på eget værksted, og alt skulle efter den tids smag være i kraftige farver og helst stråle med prangende forgyldning. Det sydlige udlands frembringelser paa dette felt dannede forbillede for Carl Niensens varer i hans papirhandel, men kravet måtte da blive, at han rådede over forgylderstempler i et omfang, som hidtil havde været ukendt på bogbinderværkstederne herhjemme. Nu kom erfaringerne fra udenlandsrejsen ham tilgode, og ved at blade i Carl Niensens gamle regnskaber, som er opbevaret fra den første dag, finder man fra årene 1885, 1886 og 1887 faktura på faktura fra tyske gravøranstalter på håndgraverede messingstempler til gulddryk, og det er ikke småpenge, Carl Nielsen på denne måde og på dette særlige felt bandt i sin lille forretning, hvor han selv og en lærling arbejdede, som det dengang var almindeligt, 14–16 timer, måske mere, i døgnet. Men dispositionen var klog, for borgerskabet i Odense fandt ud af, at hos Carl Nielsen var der altid noget nyt og smukt at finde.

Med hans evner, energi og udholdenhed voksede forretningen, og i løbet af de kommende år måtte han udvide gentagne gange. Blot fire år efter etableringen måtte han søge nye lokaler i guldsmed Christoffersens gård på Vestergade 28, hvor der blev plads til en pæn, lille butik til papirhandel. Senere flyttedes til ejendommen ved siden af den gamle latinskole i Lille Gråbrødrestræde, hvor nu posthuset er, og allerede i 1890 måtte der flyttes til ejendommen Vestergade 10 ved siden af Fyens Diskontokasse.

En ung mand starter

Heller ikke her blev opholdet langvarigt, for den maskinelle udvikling i faget krævede stadig mere plads, f. eks. til falsemaskine og heftemaskine, og hvad der navnlig krævede plads var maskineriet, der leverede trækraften. „Dampalderen“ var jo sat ind, og da virksomheden flyttedes til den Hempelske Gaard på Klingenberg 16, kunne Carl Nielsen reklamere med „Dampbogbinderi og Protokolfabrik“. Tiden på Klingenberg blev også kortvarig, idet Carl Nielsen i 1898 erhvervede ejendommen Kongensgade 40, som faderen havde bygget i 1851, og her fik virksomheden sit blivende sted, og her fik Carl Nielsen mulighed for at udfolde alle sine evner og al den energi, som de små forhold havde stængt inde. Her fik hans dygtighed og fremsynethed lov til at sætte blomst, for her var plads og mulighed for udvidelser. De gamle bygninger blev ændret og tilpasset til den fabrikmæssige virksomhed, som det oprindelige bogbinderi havde udviklet sig til. Her var plads til det stadig voksende personaleantal, som, da de første 25 år var passeret, talte 25 svende og kvinder, i højsæsonen endda 35 personer.

Fremgangens år

CARL NIELSEN havde nu grundfæstet sin stilling, og han stod godt rustet, da den rivende udvikling indenfor de grafiske fag satte ind i århundredets begyndelse. Der var fred i verden og gode tider for alle. Industrialiseringen var slået igennem og skabte udvikling og dermed behov og købelyst. For den, som havde et vågent øje for de chancer, den nye tid gav, var der rige muligheder. Det havde Carl Nielsen. Det vidner hans stadig voksende forretning om.

Århundredet skulle imidlertid ikke blive gammelt, før omvæltninger satte ind – den første verdenskrig – men medens mange virksomheder indenfor bogbinderfaget i krigsårene sukkede under byrden af vareknaphed og voksende priser på råmaterialer og arbejdslønninger, kunne den forudseende Carl Nielsen med et ualmindeligt godt varelager og de nyeste maskiner forholdsvis trygt se fremad mod nye mål, bl. a. en betydelig udvidelse af de bestående bygninger og anskaffelse af stadig bedre maskiner. Også de vanskelige efterkrigsår kom han godt igennem, takket være sine kloge og forsigtige dispositioner.

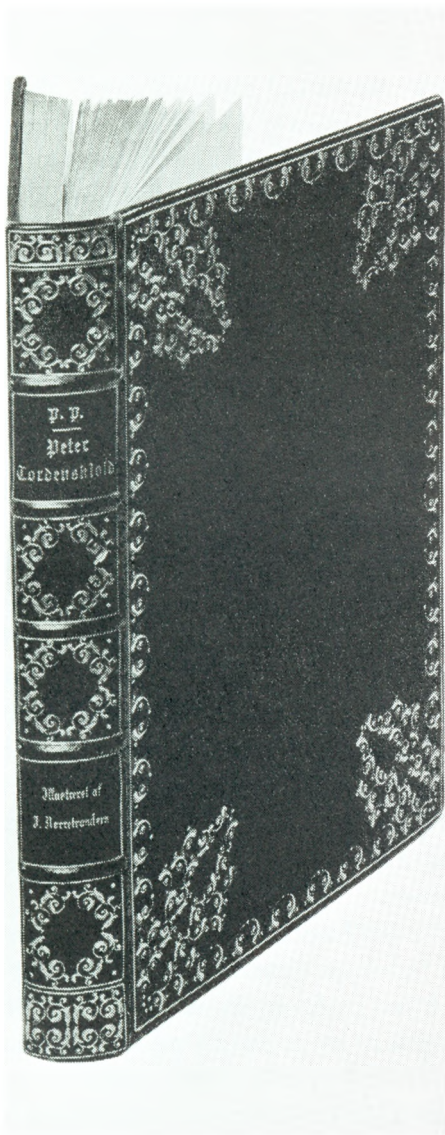
Carl Nielsen var hovednerven i sin virksomhed; manden, der var på færde alle vegne, først og sidst på arbejdspladsen, og trods sygdom, han pådrog sig efter en ulykke i 1905, bevarede han arbejdsmodet og sin vældige virkelyst. Arbejdet og faget var de poler, hvorom hans tilværelse drejede sig, og det er da også påfaldende, at han ikke påtog sig opgaver i det såkaldte offentlige liv, uden de havde den nærmeste tilknytning til hans eget virke.

For sit fags egne organisationer blev Carl Nielsen en mand af betydning. Som leder af en stor virksomhed havde han sin tids store, samfundsmæssige problemer helt inde

på livet, og han så tidligt, at vejen til løsning af de sociale vanskeligheder var sammenhold mellem fagfæller. De gamle organer med det laugsmæssige tilsnit bestod jo ikke mere. I stedet var kommet den nye opdeling i arbejdsgiver- og arbejderorganisationer, og da bogbindersvendene i Odense i 1896 trådte i aktion med kollektive krav til Odense-bogbindermestrene om højere løn og kortere arbejdstid, stod bogbindermestrene uden organisation. Formelt bestod det gamle Odense Bogbinderlaug fra 1694 ganske vist endnu, men næringsfrihedsloven fra 1857 havde bremset dets virksomhed i 1861, og endvidere var dets struktur af en sådan beskaffenhed, at det ikke var muligt at genoplive det gamle laug. I stedet dannedes i 1897 Odense Bogbindermesterforening, hvis første opgave måtte blive at styrke mestrenes stilling overfor arbejderne. Denne lille lokalforening formåede imidlertid kun lidt i tilfælde af en arbejdskonflikt. Dertil måtte en betydelig kraftigere organisation kunne sætte ind, og inspireret af dannelsen af en centralforening af jyske bogbindermestre i Aarhus i 1897 stiftedes samme år Østifternes Bogbindermesterforening, og i 1899 blev de to landsdelssammenslutninger forenet i Centralforeningen af bogbindermestre i provinsen. Carl Nielsen var aktivt med fra starten af disse foreninger; han var medlem af Centralforeningens første bestyrelse og forretningsudvalg, og i 1907 blev han næstformand og forblev på denne post i 15 år. I Odense Bogbinderlaug, som bogbindermesterforeningen senere tog navneforandring til, sad han som viceoldermann fra 1901 til sin død.

Carl Niensens myreflittige virke slog igennem i foreningsarbejdet. Han var altid parat med råd og dåd, og hans uforlignelige evne til at skille det væsentlige ud fra det uvæsentlige kom fagfællerne meget til gode. Udover interesserne for det snævert faglige gik Carl Nielsen stærkt

Fremgangens år

*Knud Nilsens svendestykke udført i 1908.
Sort gedskind med ornamenter i guld. Guldsnit.*

ind for dannelsen af Landsforeningen „Dansk Arbejde“, som han var medstifter af i 1909, og hvis arbejde han fulgte med stor interesse i mange år. Endvidere deltog han særdeles aktivt i Odd-Fellow-Ordenens arbejde.

Den 20. maj 1922 døde Carl Nielsen, og sønnen, Knud Rosenberg Nielsen, der i 1921 var optaget som medejer af forretningen, blev nu eneindehaver. Virksomheden var da en af de største i sin art udenfor København.

Knud Nielsen har ligesom faderen fået en indgående uddannelse i faget såvel her i landet som i udlandet. Med faglig og forretningsmæssig dygtighed og viden har han fortsat faderens smukke livsgerning og yderligere konsolideret og udvidet den store virksomhed.

Ligesom faderen har Knud Nielsen begrænset sine tilidshverv til kun at have tilknytning til faget. Han har således i en lang årrække udført et meget dygtigt arbejde i Centralforeningen af bogbindermestre i provinsen. I 1934 indtrådte han i denne forenings ledelse, og allerede året efter valgtes han til den meget krævende formandspost, som han nu i 25 år har røgtet med klogskab og retsindighed. Endvidere har Knud Nielsen siden 1930 siddet i bestyrelsen for Odense Bogbinderlaug, siden 1941 som vice-oldermand og fra 1950 som oldermand. Ligesom faderen var det, er også Knud Nielsen meget aktiv i arbejdet i Odd Fellow-Ordenen.

Ved 75 års jubilæet står virksomheden som en af de betydeligste indenfor dansk bogbinderi. Efter udvidelser i 1937, som betød en forøgelse af pladsforholdene med ca. 50 procent og med et personale på ca. 50 personer er det en fuldt moderne virksomhed med maskiner af nyeste type og med mulighed for at løse de største og vanskeligste opgaver. Ved erhvervelse af ejendommen Grønnegade nr. 1 er der sikret udvidelsesmuligheder frem i tiden. Alt tegner således til, at Knud Nielsen kan føre forretningen

Fremgangens år

ind i en lang række rolige fremgangens år, således at firmaet kan fejre sin 75 års tilværelse i en „form“, som selv Carl Nielsen næppe ville have haft noget at ud-sætte på.

Denne bog er udsendt af Carl Nielsens Bogbinderi og Protokolfabrik A/S, Odense, i anledning af firmaets 75-års jubilæum. Bogen er trykt af Andelsbogtrykkeriet i Odense på matglittet specialtryk 603, 120 g, fra De forenede Papirfabrikker. Bogbinderarbejde: Carl Nielsens Bogbinderi. Klicheer: Fyns Klichfabrik, Odense.